

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ
МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПРАВА

КОНСТИТУЦІЯ – ОСНОВА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

До 25-річчя Конституції України

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Матеріали XII Міжнародної науково-практичної
конференції (Київ, 24 червня 2021 р.)

Київ•2021

УДК 34
К 65

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*

К 65 Конституція — основа розвитку держави і суспільства. До 25-річчя Конституції України. Зб. наук. праць. Матеріали XII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 червня 2021 року). / Ред. колегія: *Н. М. Пархоменко* (співголова), *І. Б. Усенко* (співголова), *О. О. Малишев* (відповідальний секретар), *А. М. Гурова*, *А. Ю. Іванова*, *Є. В. Ромінський*, *П. С. Демченко*. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 210 с.

*Видається за фінансового сприяння Дочірнього підприємства «Юрнаукацентр»
при Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України*

ISBN 978-966-02-9878-1

У збірнику наукових праць представлені доповіді і повідомлення, подані на XII Міжнародну науково-практичну конференцію «Конституція — основа розвитку держави і суспільства». До 25-річчя Конституції України (Київ, 24 червня 2021 року).

ISBN 978-966-02-9878-1

УДК 34

© Інститут держави і права імені
В. М. Корецького НАН України, 2021

Koretskyi Institute of State and Law of the NAS of Ukraine
YOUNG SCHOLARS' COUNCIL
INTERNATIONAL ASSOCIATION of HISTORIANS of LAW

Constitution as a Basis of State and Social Development

*For the 25th Anniversary of the
Constitution of Ukraine*

COLLECTION OF ACADEMIC WORKS

Materials of the XII International Juridical Conference
(Kyiv, June 24, 2021)

Kyiv•2021

UDC 34
C 74

*Recommended for print by the Academic Council
of the Koretskyi Institute of State and Law of the NAS of Ukraine*

- C 74 Constitution as a Basis of State and Social Development. For the 25th Anniversary of the Constitution of Ukraine.** Collection of Academic Works. Materials of the XII International Juridical Conference (Kyiv, June 24, 2021). / Editorial board: N. M. Parkhomenko (cochair), I. B. Usenko (cochair) O. O. Malyshev (executive secretary), A. M. Hurova, A. Yu. Ivanova, Ye. V. Rominskiy, Ph. S. Demchenko. Kyiv: Koretskyi Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, 2021. 210 p.

*Published with funding from “Yurnaukacenter” – Subsidiary at the Koretskyi
Institute of State and Law of the NAS of Ukraine*

ISBN 978-966-02-9878-1

The edited volume features the presentation of papers submitted to the XII International juridical conference “Constitution as a Basis of State and Social Development”. For the 25th Anniversary of the Constitution of Ukraine. (Kyiv, June 24, 2021).

ISBN 978-966-02-9878-1

UDC 34

© Koretskyi Institute of State and Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine, 2021

Дорогі друзі!

Ви щойно перегорнули титульні аркуші збірки наукових праць XIII Міжнародної науково-практичної конференції Ради молодих учених Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України у партнерстві з Міжнародною асоціацією істориків права. Цей захід проводився з нагоди 25-ліття Конституції України.

Є точно не випадковим і дещо символічним те, що ми і цього разу об'єднали наші організаційні потужності з Міжнародною асоціацією істориків права, адже чвертьстолітній ювілей Основного закону Української держави – це подія, що одночасно говорить і про молодість, і про історію; про молодість історії та історію молодості.

Цицерон колись підкреслив засадничу відмінність римської республіки від її попередників – славних грецьких міст-держав. Тоді як в основі устрою останніх завжди стоїть постать певного легендарного законодавця (будь-то, до прикладу, Атени, з їх законами Солона, або Спарта, побудована на системі Лікурга), Римська держава є творінням усього народу. Подібна якість, попри всі можливі застереження, вирізняє і Конституцію України. На відміну від наших пострадянських сусідів, українська конституція була прийнята у 1996 році в парламентський спосіб. Хоча багато надій конституційної ночі не справдилося, відповідна віха вельми наочно засвідчила державотворчу спроможність нації та прагнення до демократичного ухвалення рішень. У цьому аспекті прийняття Конституції було не лише іскрою нового полум'я, а й загравою світанку, що знаменувався пробудженням тисячолітніх історичних традицій.

Основні випадки змін тексту Основного закону також відбувалися за активної участі широких народних мас, що, зокрема, мало місце у 2004 та 2014 рр. Невипадково одним з гасел Революції Гідності став заклик «Майдан в Конституцію!»

Співробітники нашого інституту як вчені, юристи-практики і просто свідомі громадяни стояли біля витоків Конституції України, в різний спосіб супроводжували і супроводжують процес внесення змін до неї, практичне застосування та всебічне осмислення цього архіважливого документа. Молодь інституту, можливо, ще не мала достатніх нагод для того, щоб докластися до цієї місії. Водночас формування конституційного ладу незалежної України відбувалося синхронно з нашим професійним і людським становленням. Тож ювілей Основного закону має об'єднувати різні покоління, різні галузі права та правові школи нашої країни.

Всі ми як юристи однаково віримо в Конституцію і є вірними Конституції.

Зі святом!

Щиро Ваш

Голова ради молодих учених
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
кандидат юридичних наук

О. О. Малишев

Ю С. Шемшученко
(Київ)

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЮВІЛЕЙ

Цього року виповнюється 25 років від дня прийняття чинної Конституції України. Як Основний Закон держави і суспільства вона має найвищу юридичну силу, закріпила основи суспільного і державного ладу, конституційні права і свободи громадян. Конституція є носієм суверенітету і джерела державної влади народу України.

Конституція України є головним джерелом забезпечення правопорядку в країні. Такий правопорядок має ґрунтуватися на засадах гармонійного поєднання політики і права. На жаль, такого поєднання ще не досягнуто. У цьому зв'язку обґрунтовано постає питання про удосконалення Конституції України, належне поєднання політики і права в управлінні державою і суспільством. Актуальною є проблема взаємодії політики і права в системі конституційних відносин, побудови дійсно правової держави і зміцнення правопорядку в країні.

Діалектика відносин права та політики дуже складна і суперечлива. Головний парадокс полягає в тому, що, з одного боку, право і політика перебувають у постійній боротьбі, а з іншого – доповнюють одне одного, оскільки не можуть успішно функціонувати окремо. Взаємовідносини права і політики в державі двосторонні: з одного боку, держава санкціонує і констатує систему права, роблячи її публічною, загальнообов'язковою, позаяк порушення її норм тягне за собою заходи державного впливу і примусу; а з іншого – сама держава підтримується і забезпечується право, а в остаточному підсумку Конституцією.

Будь-яка неправова політика втрачає легітимність. Під правовою політикою в широкому розумінні мається на увазі політика держави, заснована на праві. У вузькому розумінні правова політика означає державну політику в правовій сфері суспільного життя, метою якої є побудова громадянського суспільства і правової держави, яка базується на принципах і нормах Конституції. Як і право, що вказує на нерозривний зв'язок права і політики, правова політика втілюється у законах, указах,

постановах та інших нормативно-правових актах та в діяльності відповідних державних органів щодо їх реалізації.

Правова політика – це особлива форма державної політики, засіб юридичної легітимації, закріплення і здійснення політичного курсу країни, реформування різних галузей суспільного життя. Правова політика спрямована на створення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, найповніше забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зміцнення дисципліни, законності й правопорядку, формування правової свідомості та правової культури населення [1]. Щоб бути легітимною (знаходити підтримку в суспільстві) та ефективною (досягати поставлених цілей), правова політика має базуватися на принципах соціальної обумовленості, наукової обґрунтованості, стабільності, демократичності й гуманності, справедливості, узгодженості інтересів особи і держави, пріоритет прав людини, відповідності міжнародним стандартам, прозорості.

Одні вчені вважають, що право має бути неполітизованим, тобто слугувати вищим та благороднішим цілям, ніж політичні цілі. Інші, навпаки, вважають, що у праві завжди присутня політична складова. Французький правознавець П. Сандеуар стверджував, що проблема взаємозв'язку права та політики недооцінюється з огляду на боротьбу двох теорій, які встановлюють домінування права над політикою і навпаки [2].

Більшість учених вважають, що політика все ж домінує над правом, позаяк вона динамічна, пов'язані з досягненням, утриманням і реалізацією влади суб'єктами політики для забезпечення своїх інтересів і потреб – характеризується загальнообов'язковістю норм, їх визначеністю, застосуванням однаковою мірою до ситуацій і відносин, які мають однакові правові ознаки. Безумовно, право може бути інструментом реалізації політики, але домінування політики над правом має чіткі межі – політика обмежується. Гальмується правом, є залежною від права, що залишає відкритим питання про пріоритет однієї регулятивної системи щодо іншої.

Щодо питання легітимності (здатності досягати суспільного визнання та згоди на обов'язковість) права та політики. Аналогічні політиці вимоги висуваються до права: якщо позитивне право (закон) намагається нав'язати суспільству несправедливі, неправові установки, воно втрачає легітимність, і тоді доводиться мати справу з легальним, але нелегітимним, неправовим законом. Чим нижчий рівень легітимності права та політики, що базується на його основі, тим частіше владі доведеться застосовувати примус. Неправовий закон не відображає природних прав людини; не відповідає міжнародним нормам і принципам у галузі прав

людини; ухвалений нелегітимним органом держави або з порушенням законодавчої процедури, а отже він не відповідає принципу верховенства права. Правовий закон натомість втілює справедливість, властиву певному суспільству; виражає потреби, інтереси, солідарну волю народу; слугує формою закріплення права; проголошує і забезпечує права і свободи, честь і гідність людини і громадянина; відповідає нормам Конституції.

Принциповою ознакою правового, а отже – й конституційного закону, є його відповідність принципу верховенства права, коли права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. А це неможливо без політики як: 1) цілеспрямованої діяльності, пов'язаної з прийняттям відповідальних рішень у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами; 2) управлінської діяльності стратегічного рівня щодо внутрішніх та зовнішніх правових стосунків і взаємодій. Самого лише правового закону як вираження інтересів людини і суспільства для регулювання суспільних відносин недостатньо, його ефективність великою мірою залежить від особливостей діяльності з його застосування, що є цариною політики і вказує на нерозривний зв'язок політики і права.

Вплив права на політику виявляється, в установленні меж певних міждержавних політичних відносин. Право визначається формою і своєрідним інструментом, засобом вираження політики, її гарантом, якщо політика здійснюється на основних засадах права, закріплює в конституційних законах політичний лад суспільства, механізми дії політичної системи, що втілюються в поділі влади; політичному плюралізмі; статусі партій, держави, в інших суб'єктах політики; процедурі виборів; політичних правах і свободах громадян як регулятора політики. Вплив права на політику також проявляється в легітимності політичних рішень і органів державної влади, що забезпечує їм підтримку населення: легітимація офіційної політики передбачає її відповідність праву, а легалізація – закріплення в правовому законі.

Зв'язок права та політики може стати парадигмальною основою дослідження проблем цього взаємозв'язку. Особливостей взаємодії права та політики і навіть вирішення прикладних завдань у цій царині, поле якої окреслюється новою наукою – правовою політологією*.

* Нещодавно співробітниками Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України виданий новий підручник «Правова політологія».

У сучасних умовах об'єктивно зростає роль права та політики, а ще більше їх взаємодії в різних поєднаннях та проявах, особливо в умовах сучасних викликів. Незважаючи на те, що політика більш динамічна, гнучка, а право більш консервативне, вони тісно переплітаються між собою і потребують ретельного вивчення характеру взаємозв'язку в кожному конкретному політико-правовому процесі. В умовах формування та реалізації правової політики політика і право як регулятивні системи мають не конфронтувати, а співпрацювати задля досягнення спільних цілей.

Цими ж принципами має бути пронизаний і процес реформування чинної Конституції України.

Перелік використаних джерел

1. Шемшученко Ю. С. Правова політика. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. Т. 5: П-С. 2003. С. 38.
2. Савендуар П. Введение в право. Москва, 1994. С. 61.

Ю. С. Шемшученко
(Київ)

О. В. Скрипнюк
(Київ)

25 РОКІВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ І КОНСТИТУЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Чим далі відходить в історію 28 червня 1996 р. як День прийняття нової Конституції України, тим очевиднішим стає значення цієї події у житті українського суспільства, становлення державності, національної правової науки. Конституція стала своєрідним підсумком всього попереднього розвитку нашого суспільства і держави, гарантом досягнутого і стратегічною програмою розвитку на майбутнє.

Конституція України є вагомим національним набутком європейської конституційної спадщини, про що засвідчила у своєму висновку Венеціанська комісія Ради Європи у березні 1997 р., підґрунтям для визнання міжнародним товариством спроможності нашої держави цивілізовано вирішувати завдання демократичного розвитку громадянського суспільства, державотворення і правотворення. Україна стала повноправним суб'єктом міжнародного права.

Конституція України 1996 р. стала першою загальновизнаною у всьому світі вітчизняною конституцією незалежної Української держави.

Як Основний Закон держави і суспільства, який має найвищу юридичну силу, регулює найважливіші суспільні відносини, Конституція України на концептуально новій основі вперше в історії українського конституціоналізму закріпила ряд основоположних засад консолідації українського суспільства та розбудови суверенної, незалежної, демократичної, правової і соціальної держави, унітарної республіки як важливих ознак для самого існування і повноцінного функціонування держави.

Зрозуміло, що певні встановлення на момент прийняття Конституції ще не могли бути одразу реалізовані – вони стали своєрідною програмою українського суспільства і держави на перспективу.

Цінність Конституції полягає у закріпленні ще таких основних засад якісно нового конституційного – суспільного і державного – ладу України, як визнання не лише суверенітету і незалежності України, а і її територіальної цілісності, верховенства права, закріплення правової охорони Конституції, принципу поділу державної влади, порядку організації та функціонування органів

державної влади і органів місцевого самоврядування, політичної, економічної та ідеологічної різноманітності, проголошення природного характеру прав і свобод людини, рівності у правах і всіх перед законом та інших принципів, що суттєво надали їм системного, узгодженого характеру.

Конституція в будь-якій державі, яка претендує на роль демократичної, насамперед є актом установчої влади народу.

Визнання на конституційному рівні носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади народу України, його виключного права встановлювати і змінювати конституційний лад є фундаментом для розбудови такого типу політичної системи, такої політичної організації, за якої всі відносини й інститути спрямовують свою діяльність на гарантування права народу на участь в управлінні державними справами, на забезпечення верховенства рішень і норм, прийнятих відповідно до конституції вищим органом народного представництва, прийняття найважливіших рішень щодо політичного курсу держави всіма громадянами.

Конституція України 1996 р. за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу, який наділений правом здійснювати її безпосередньо або через представницькі органи (стаття 5 Основного Закону). Створення держави як незалежної і суверенної стало вираженням волі Українського народу, реалізацією ним свого невід'ємного права на самовизначення.

З погляду сьогодення можна говорити про наявні проблеми з механізмом реалізації конституційного принципу народовладдя, прогалину в конституюванні установчої влади.

Це насамперед стосується пріоритетної форми народовладдя, яким є всеукраїнський референдум, враховуючи, що подальші спроби врегулювання цього конституційного інституту на рівні окремого закону виявилися не бездоганними: один такий законодавчий акт був визнаний неконституційним, а інший, прийнятий у січні поточного року, не був сприйнятий більшістю опозиційних парламентських фракцій. Йдеться щодо кола питань, що мають виключно вирішуватися референдумом, правових наслідків народного волевиявлення, врахування особливостей існування окупованих територій тощо.

Конституція стала основою легітимності державної влади. Зрозуміло, що на конституційному рівні не можуть бути вичерпно врегульовані всі владні правовідносини. Закріплена форма держави, порядок здійснення державної влади, функціонування державних органів, а конституювання принципу поділу державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і

судову (стаття 6 Основного Закону), за підтвердженням науковців, стало відтворенням історичного документа – Пактів і Конституції законів та вольностей Війська Запорізького, написаних гетьманом Пилипом Орликом, прийнятих 5 квітня 1710 р. У нових історичних умовах органи законодавчої, виконавчої та судової влади конституційовані незалежними і такими, що здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до Законів України. Хоча надалі подібне було визначено абсолютизацією принципу поділу влади, яка на практиці знівельовала належне втілення принципу єдності влади.

На відміну від радянських конституцій, Конституція України засвідчила про якісно новий ідеологічний підхід до конституційно-правового статусу людини і громадянина. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження і забезпечення прав та свобод людини визначено головним її обов'язком. Гарантовано право на звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції (стаття 3 Основного Закону).

Імплементуючи відповідні міжнародно-правові положення щодо прав і свобод людини, Конституція не тільки розширила їх коло, а й істотно наповнила їх зміст, гарантії здійснення, зокрема, через приєднання до міжнародно-правових інститутів їх захисту. Закладені в ній гуманістичні ідеї та принципи надалі знайшли своє відбиття та розвиток у важливих для суспільства і держави у важливих правових актах (кодексах, законах, підзаконних актах), які складають фундамент сучасної правової системи.

Хоча за невеликий в історичній площині проміжок часу вдалося суттєво просунути на шляху до створення дієвого конституційно-правового механізму реалізації і захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, в сучасних умовах є підстави констатувати неналежну ефективність, недосконалість організації й функціонування Української держави в контексті виконання її конституційного обов'язку – утвердження й забезпечення відповідних правоможливостей.

На сьогодні вже очевидно, що конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні потребує змістовного наповнення, підвищення гарантованості прав і свобод; приведення рівня захищеності, її прав і свобод до міжнародних стандартів.

Конституція України 1996 р. має велику юридичну цінність як правовий акт. Завдяки найвищій юридичній силі, прямій дії її

норм цей акт завжди залишається реальною частиною постійно діючого права, національної правової системи та системи законодавства, підґрунтям подальшого їх розвитку, модернізації.

За соціальним призначенням, Основний Закон – це, по суті, поєднання функцій визначального нормативного акта та головного політико-правового документа. Як стверджують, історія конституціоналізму не знає ідеальних конституцій. Це стосується і нашої Конституції.

Відомо, конституційний процес не завершився з прийняттям Конституції 28 червня 1996 р. За 25 років її існування відбувалися кардинальні зміни у суспільному житті, державотворенні, іноді без необхідного наукового аналізу та прогнозування соціально-політичних та юридичних наслідків відповідних перетворень.

Слід мати на увазі, що прийнята 1996 р. Конституція не має досвіду її послідовної реалізації з початку набуття нею чинності, сталої конституційної практики, а відтак не набула власної ефективності. Відразу ж після її прийняття на вищому державному рівні постало питання про її вдосконалення. Конституційний процес в Україні набув неперервного характеру. Існували чисельні спроби як точкових змін Конституції, так і кардинальної її модернізації.

У сучасному вітчизняному конституціоналізмі триває дискурс: яка конституція потрібна Україні, модернізувати чинну в новій редакції чи створити нову; приймати конституцію парламентом чи всенародним референдумом тощо. Нині у контексті поступу у напрямі входження до європейського політичного, правового, інформаційного простору держава взяла на себе зобов'язання щодо реформування законодавства відповідно до загальноновизнаних міжнародно-правових стандартів, а також необхідності системної модернізації Конституції України.

Певно, що модернізація Конституції України, конституційного законодавства має бути спрямована на усунення існуючих прогалин та колізій конституційно-правового регулювання. Має бути наукове забезпечення конституційного процесу, а саме методологічно правильне визначення проблем оновлення Конституції та способи їх розв'язання з урахуванням зарубіжного досвіду, глобалізаційних змін.

В умовах здійснення євроінтеграційного курсу України, на державному рівні поставлені завдання вдосконалення системи державної влади, реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, завершення судової реформи, повернення анексованих і окупованих територій, забезпечення адекватної протидії гібридній та інформаційній війнам та ін. З урахуванням зазначеного та необхідністю конкретизації основних принципів, викладених в I Розділі Конституції та її Преамбулі, посилюється необхідність та завдання системного оновлення всіх розділів Основного Закону України.

Досвід дії Конституції України свідчить про доцільність більш наполегливих зусиль щодо реалізації її встановлень, наповнення їх реальним змістом.

Потребують, зокрема, конституційного врегулювання, порядок прийняття, захисту, охорони Конституції України; встановлення принципу конституційної законності, невідворотності юридичної відповідальності за правопорушення; конституювання інституту громадянського суспільства, його складових, принципів та механізмів взаємовідносин з державою; вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина (інституту громадянства, конституційних прав, свобод і обов'язків).

У сфері публічної влади до основних сфер відносин, де є прогалини конституційного регулювання, слід віднести, зокрема, встановлення ефективного механізму взаємодії, взаємоконтролю між законодавчою, виконавчою і судовою владою, забезпечення єдності різних гілок державної влади як запобіжників авторитаризму, здійснення її на засадах децентралізації; можливо, конкретизації форми державного правління, а саме парламентсько-президентської форми правління, властивої майже для всіх європейських держав, удосконалення конституційного статусу президента, територіального устрою, функціонування місцевого самоврядування в Україні та ін.

В умовах зовнішніх та внутрішніх викликів для українського суспільства і держави, існуючих загроз, можливих негативних наслідків серед пріоритетних напрямків конституційних змін слід назвати безпековий: захист суверенітету й територіальної цілісності України.

Обґрунтовано, що найдосконалішої конституції, і найрозгалужених систем органів державної влади і законодавства недостатньо для постійної, всебічної і повної її реалізації, дії. Має формуватися повага до неї як до Основного Закону, визначального акта, передбачених конституційних інститутів як до, зокрема, національних цінностей.

Нині на підставі впливу багатьох негативних чинників (складна економічна і політична ситуація, правовий нігілізм тощо) унеможливується реалізація чималого кола позитивних конституційних положень і, як наслідок, знижується рівень поваги до Основного Закону, інших актів законодавства.

Як писав ще давньогрецький філософ Платон, «я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під будь-якою владою». І для нашої країни питання зараз полягає у тому, щоб гарантувати реалізацію демократичних конституційних принципів і положень, забезпечувати неухильне їх дотримання всіма учасниками конституційного процесу і, насамперед, суб'єктами владних повноважень.

І. О. Кресіна
(Київ)

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ВИБОРНОСТІ ВЛАДИ І СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ

На сучасному етапі державотворення в Україні особливо гостро постала – і в теоретичному, і в практичному сенсі – проблема судової реформи. Складовою останньої є питання формування суддівського корпусу: на яких засадах – призначуваності чи виборності? Від відповіді на нього залежить успіх не лише наших реформ, а й перспектива демократичного суспільного розвитку, утвердження засад справедливості й народовладдя.

Судова влада – самостійна гілка державної влади, що походить від народу і здійснюється від його імені (а судові рішення приймаються іменем держави, створеної народом). Як і інші гілки та відповідні органи державної влади, що формуються на засадах виборності, судова влада має базуватися на принципі виборності. Адже державна влада єдина, а тому єдиним має бути і принцип її формування, функціонування та змінюваності. Це, здавалося б, аксіоматичні положення державного (конституційного) права. Проте щодо виборності суддів як важливого механізму реалізації принципу участі народу в здійсненні правосуддя такої незаперечності й бездоказовості не спостерігаємо. Способи такої участі, механізми реалізації волі народу в сфері правосуддя й утвердження справедливості як мети суспільної організації людського буття покладені в основу різних моделей формування суддівського корпусу, стали предметом наукових дискусій, об'єктом маніпуляцій і врешті численних деформацій у діяльності органів державної влади, зокрема судової.

В основі численних спроб реформувати судову систему в Україні (як і змінити Конституцію) якраз і лежать прагнення тих чи інших політичних сил, що приходили до влади, підпорядкувати своїм інтересам судову владу, зробити суддю залежним від волі не народу, а політичного класу, можновладців, зручним знаряддям у перерозподілі суспільного багатства. На зміну виборності приходять призначуваність суддів чимраз корумпованішими органами та посадовими особами, що легітимується відповідними змінами до Конституції, прийняттям відповідного законодавства, євроінтеграційними вимогами і стандартами, конкурсами і «добročесними» комісіями тощо. А в результаті... дуже сумнівна добročесність багатьох суддів, призначених довічно вершити долі людей і залежних не від права і закону, а від політичної кон'юнктури. В українських реаліях

призначуваність судді дорівнює корумпованості й безкарності. Саме тому найнижчий рівень довіри громадян до судів і суддів. Як повернути довіру до влади і правосуддя? Починати треба із системних помилок і деформацій – призначуваності суддів. При цьому варто виходити із засадничої презумпції – права народу обирати владу, контролювати і змінювати її, якщо вона не виправдовує його довіри. Тобто народовладдя – основа демократичного суспільства і правової держави. І якщо за Конституцією України народ – носій суверенітету і єдине джерело влади, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, і якщо право визначати і змінювати конституційний лад в Україні (а судоустрій і статус суддів є елементом конституційного ладу) належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами, і якщо ніхто не може узурпувати державну владу (стаття 5), то призначення судді на посаду можна розглядати саме як узурпацію влади. Узурпація – це і є привласнення певною особою чи інституцією не властивих і не делегованих народом повноважень, у цьому разі щодо здійснення судової влади.

У науковій літературі склалися дві діаметрально протилежні точки зору щодо виборності суддів – «за» і «проти». Аргументи «проти» зводяться до таких основних позицій. По-перше, громадяни не можуть професійно оцінити діяльність суддів, в результаті чого формується залежність судді від громадської думки, від центрів «впливу» на місцях. Контраргументи можна вибудувати у формі низки запитань. А кандидата в Президенти, в народні депутати як оцінюють громадяни – професійно? А чому імпічмент Президенту треба, а судді – ні? Чи стримувала колись громадська думка корумпованого суддю, присланого з Києва й призначеного безстроково? Чи важлива для нього ця думка, якщо він невідповідний і невідконтрольний мешканцям, територіальній громаді? По-друге. Вибори судді передбачають проведення агітації, виборчої кампанії, відповідно фінансові витрати на них може «захотіти» взяти на себе місцевий «центр впливу». А хто сказав, що кандидату в судді взагалі треба проводити виборчу агітацію? Агітувати за що? За справедливість? І що обіцяти виборцям? Дотримання закону? Тут мають змагатися не програми й обіцянки, а професійні та моральні характеристики кандидатів. Законом мають бути передбачені чіткі критерії для кандидатів, і ЦВК реєструє кандидатів відповідно до цих критеріїв і вимог. А на місцях люди краще розберуться у доброчесності кандидата, добре знаючи суддів за їх правосудними чи неправосудними рішеннями і вироками. Вибори суддів треба проводити одночасно з виборами

депутатів (до загальних судів – одночасно з виборами органів місцевого самоврядування, до апеляційних – одночасно з парламентськими виборами), суддів Верховного і Конституційного Суду – одночасно з виборами Президента). Це логічно й фінансово необтяжливо для державного бюджету.

Аргументи «за» були представлені у численних працях українських і зарубіжних дослідників (О. Абросимова, А. Алексеева, К. Антонов, А. Барак, В. Бігун, В. Бринцев, О. Ведернікова, Д. Вітюк, А. Войнарович, І. Волкова, С. Гладій, В. Городовенко, В. Долежан, С. Ківалов, М. Клеандров, В. Кравчук, І. Михайловська, Л. Москвич, С. Прилуцький, Н. Слободяник, Д. Шадрін, Ю. Шемшученко та ін.), а також викладені нами у наукових публікаціях та виступах на наукових конференціях [1, 2, 3].

По-перше, доктринально: одна гілка влади не може і не має призначати (тобто бути вищою) іншу. Принцип стримувань і противаг незаперечний і непохитний у демократичній державі. Закріплення ж в Конституції процедури призначення суддів суперечить і духу, і букві Основного Закону, принципам демократії, верховенства права, самій сутності народовладдя. Довіра до влади буде тоді, коли цю владу обирає народ і коли самі громадяни можуть застосувати відкличний мандат до тих, хто внаслідок зловживань і правопорушень, прийняття неправосудних рішень втратив довіру громадян і має бути притягнутий до відповідальності – політичної, юридичної (кримінальної). Легітимність влади досягається не конкурсами і призначеннями, а виборами. Тому всенародно обраний Президент набуває найвищої легітимності й має найвищу довіру в суспільстві. Жодний суддя, призначений за конкурсом чи за квотою, не має легітимності апріорі. Обираючи і довіряючи, громадяни в такий спосіб наймають державу на відповідальну роботу з управління суспільством, утвердження в цьому суспільстві справедливості й безпеки, про що записують у суспільному договорі. В цьому вся суть Конституції. У суспільному договорі чітко визначаються функції і повноваження, якими народ наділяє державу, її органи і посадових осіб (державних службовців). І судова влада не є тут винятком. Судді також наймані (в результаті виборів) службовці (від слова «служити», а не «прислужувати»! Тому такою привабливою стала назва політичної партії «Слуга народу», яка поставила своїм основним завданням і метою своєї діяльності служити інтересам народу, людини, суспільства). І народ так само може «зняти з роботи» суддю, як і міністра, як і Президента, реалізуючи своє невід’ємне конституційне право на владу, на спротив антинародному політичному режиму.

По-друге. В результаті виборності зміцнюється незалежність судді. Він стає залежним лише від права, закону і волі громадян, які наділили його повноваженнями захищати їх права і утверджувати справедливості у суспільних відносинах.

По-третє. Вибори наближають суддю до народу, громадян, а відтак до розуміння їх потреб, інтересів, зумовлених, зокрема, особливостями етнічного, культурного, релігійного, регіонального характеру.

По-четверте. Виборність запобігає соціальній несправедливості, відірваності судді від громадян, замкненості, корпоративності, перетворенню суддів на касту недоторканих, невразливих і бездоганих, професійно «вивищених» (загальновідомо, що чимало юристів вважають себе особливо «цінною» суспільною верствою – і через високооплачуваність, і «особливу компетентність» у державотворенні й правотворенні, й через постійну витребуваність їх надто вартісних послуг).

По-п'яте. Інститут народних засідателів передбачає і народних суддів (як вони правильно називалися в радянську добу). Не повинно бути такого становища, коли суддя призначений із центру, а отже, «вищий», і поруч народний засідателі – «нижчий», бо непрофесійний, юридично безграмотний, а тому завжди згодний з рішенням судді. Насправді інститут народних засідателів посилює засади незалежності суду, об'єктивності, неупередженості. За відсутності інституту народних засідателів (шеффенів) як важливої форми участі народу в здійсненні правосуддя відбувається професійна і моральна деформація судді, збільшується його відрив від народу, суддя стає абсолютно неконтрольованим у своїй діяльності. А які сьогодні механізми контролю? Практично жодних. Лише коли суддя вчиняє кримінальний злочин, та й у цьому випадку механізми притягнення до юридичної відповідальності в Україні не спрацьовують.

По-шосте. Інститут мирових суддів добре себе зарекомендував як ефективний інструмент позасудового вирішення спорів і розвантаження судів. Обрання мирового судді безпосередньо громадами зміцнює засади народовладдя, робить участь народу в здійсненні правосуддя не декларацією, а реальним показником зрілості громадянського суспільства, правової культури і відповідальності громадян. Чимало українських учених відзначають необхідність запровадження інституту мирових суддів, існують і відповідні законопроекти. У багатьох країнах запроваджено цей інститут (навіть у РФ). В Україні тенденція всіх призначати робить ідею запровадження інституту мирових суддів примарною.

По-сьоме. Виборність робить суддів народними, відповідальними й підзвітними народу. Призначуваність – перетворює суддів на пересічних чиновників, підзвітних і підпорядкованих «начальникам», котрі їх призначили із центру. Виборність – це контекст децентралізації, а призначуваність – бюрократизації, централізації та узурпації. Із зміною політичної влади щоразу неминуче постає питання про легітимність суддів, призначених «попередниками», а в Україні, зокрема, «попереднім злочинним режимом». Так кому тепер служиш, суддя Майдану, що «чесно» виконував «закони 16 січня»? Це питання ще довго стоятиме перед суддями – державними службовцями найвищих рангів.

По-восьме. Призначення суддів у корумпованій судовій системі – це легалізація узурпації. Корупцію в Україні не можна подолати за наявності складних і заплутаних, непрозорих (саме з метою приховання корупційної складової суддівських рішень) механізмів формування суддівського корпусу – кваліфікаційних комісій, конкурсних комісій, відборів і «конкурсів впливових патронів», рекомендацій «вищих рад», з'їздів і т. ін. Тільки змінюваність (а не довічне перебування в кріслі) і підконтрольність суддів громадянському суспільству може стати запобіжником корумпованості судової системи. Довічне (безстрокове) призначення в українських посттоталітарних реаліях – це чиста корупція. А чому б не призначити безстроково ефективного управлінця, міністра, наприклад, чи дуже досвідченого директора заводу?

По-дев'яте. ВККС і Вища рада правосуддя – це результат деформованого механізму призначуваності суддів. Не випадково й досі тисячі вакансій суддів не заповнені через проблеми із цими, по суті, нелегітимними органами.

По-десяте. Відкличний мандат – важливий контрольний механізм. Його можна і треба запроваджувати і робити ефективним. Формула «народ дає мандат, висловлюючи довіру (депутату, судді) й забирає мандат, позбавляючи довіри тих, хто виявився недоброчесним» довершена і не потребує обґрунтування. Це найважливіша засада народовладдя і верховенства права. Адже правом себе «зв'язує» не лише держава, а й народ як джерело влади. Не зловживаючи правом на владу, народ реалізує це право за чітко визначеними у суспільному договорі виборчими процедурами. Зв'язаність народу цим правом є ефективним запобіжником різноманітних зловживань і правопорушень, важливою гарантією соціальної стабільності й суспільного консенсусу.

Отже, принцип виборності має бути застосований до суддів усіх юрисдикцій. У Виборчому кодексі мають бути визначені чіткі

механізми і процедури виборів суддів, а також відкликання їх. Жодні аргументи на кшталт «корумпованості мажоритарки» недоречні, позаяк придумані партійними функціонерами, що прагнуть «відкрити» партійні списки з високим безальтернативним механізмом маніпуляції суспільною свідомістю. Вибори 2019 року (президентські й парламентські) засвідчили високий рівень громадянської культури й правосвідомості. Мажоритарна система дала змогу виборцям у більшості одномандатних округів «винести геть» багаторічних корумпованих «гречкосіїв-рішалових». А в багатомандатних округах залишилися «навіки вірні» своїм партійним «бонзам» списочники. Вибори – надійна запорука (звичайно, за незмінності курсу на деолігархізацію!) чесності й прозорості добору суддівського корпусу. Тим більше, що політичні партії будуть позбавлені права висувати своїх кандидатів у судді.

Одночасно треба посилити кримінальну відповідальність за правопорушення у цій сфері, вносити зміни до Кримінального кодексу України, унеможливаючи будь-які спроби підкупів, тиску, фальсифікацій тощо, створюючи цілу низку запобіжних механізмів.

Нині треба дійти суспільного консенсусу (як результату широкої дискусії) щодо самого принципу виборності – для всіх гілок, рівнів, органів публічної влади, зокрема судової. І тут широке поле для ініціатив, зусиль інститутів громадянського суспільства, експертів, ЗМІ. Варіантів може бути багато, моделі можуть бути різні. Але безспірне одне – судді не повинні бути незалежними від народу! І це не популізм, а вимога сьогодення, і особливо нагальна – для України. Як зазначає Ю. Шемшученко, порядок формування суддівського корпусу в Україні надто заформалізований, недостатньо прозорий, розпорошений між багатьма органами і не враховує демократичних національних традицій минулого, заснованих на принципі виборності суддів населенням» [4]. А у нас «разом з водою вихлюпнули і дитину», скасувавши у Конституції 1996 року демократичні засади формування суддівського корпусу і функціонування судової влади. Відтак стримувань і противаг не вийшло. Треба виправляти помилки, і бажано якнайскоріше.

Українська держава не мусить відходити від принципу виборності, а навпаки, всімірно і послідовно запроваджувати його в організації державної влади, в тому числі судової, аби остання завжди залишалася легітимною, уособленням ідей права, а отже, справедливості.

Призначуваність жодною мірою не може вважатися реалізацією принципу стримувань і противаг. Навпаки, після призначення безстроково суддю вже нічого не стримує. Нікому не підзвітний і непідконтрольний, він фактично переходить до

«касти недоторканих» або «крадіїв у законі». Противаги як альтернативного центру прийняття правосудних рішень також нема. Звідси й катастрофічно низький рівень довіри громадян до суддів і судової системи в цілому.

Виборність не суперечить принципу незмінюваності суддів. Остання поширюється (точніше, мандат судді) на строк повноважень судді. Судді незмінювані доти, доки підтримувані населенням, а відтак легітимні. Інститут відкличного мандату в разі втрати довіри людей до судді – найкращий демократичний механізм контролю.

При призначенні нема свободи вибору, нема альтернативи: вам прислали «зверху» суддю, любіть, поважайте й терпіть довго-довго, аж поки терпець не увірветься. При обранні є вибір – основа демократії і запобіжник узурпації влади. А якщо президента-узурпатора народ скине з престолу, то призначені ним судді довічно «не відмиються» від родимих плям свого патрона. Згадаймо суддів Майдану: 29 звільнили тільки у 2016-му за порушення присяги, а через два дні скасували цю норму – порушення присяги, бо навіщо ж новопризначеним, «своїм» такий дамоклів меч?

Чому суддя не має боятися переобрання чи необрання? Навіщо такий імунітет до 65 років? Якщо Президент обирається не більш як на два строки поспіль, то чому суддя безстроково? Бо строк – важливий запобіжник, щоб не «обростали» зв'язками, залежностями, «схемами» тощо. А судді якраз найбільше й «обростають»... А тому нікого і нічого не бояться.

Підвищення довіри до суду передбачає і зумовлює високий рівень відповідальності самих громадян за свій вибір. «Ми тепер всі – президенти!» – дуже вдалий вислів Президента України Володимира Зеленського, бо якраз відображає цю громадянську відповідальність і причетність кожного до спільної справи – розбудови своєї країни – успішної і самодостатньої, демократичної і некорумпованої. Активне, розвинене громадянське суспільство, участь народу в управлінні державою передбачає громадян активних, компетентних, вимогливих, принципових. І не треба думати, що народ не спроможний оцінити професійні та морально-психологічні якості кандидата в судді, більше того – його громадянську позицію.

В США, наприклад, при обранні судді намагаються з'ясувати «філософію судді», тобто його світогляд, погляди і переконання, позицію в оцінці стану розвитку суспільних відносин. Адже рішення судді – це владне рішення, спрямоване не тільки на розв'язання конкретного конфлікту сторін, а й на запобігання виникненню таких конфліктів у певному соціальному середовищі, на утвердження справедливості (правосуддя!). Не забуваймо, що право – це регулятор суспільних відносин, а суддя як носій владних

повноважень (а не штампувальник однотипних рішень за 15 хвилин «під копірку») впорядковує своїм рішенням і певну сферу суспільних відносин, і формує правомірну поведінку та правосвідомість громадян. Як слушно зазначає Л. Москвич, усі судові рішення повинні знаходити своє обґрунтування в системі юридичних норм, однак при цьому слід розуміти, що останні не поглинають усієї системи чинників, які впливають на ці рішення. Суддя завжди зорієнтований на результат в інтересах конкретної людини, проте з огляду на соціально-політичні, моральні та інші цінності й норми своєї держави. Іншими словами, судді зобов'язані поєднувати інтереси громадянина, держави та особисті інтереси, наприклад, вони повинні враховувати можливі наслідки своїх рішень і сприймати те, що найбільше сприяє суспільному благу. Інакше кажучи, вони мають дивитися на зміст судової справи дещо ширше: враховувати соціальні наслідки своїх рішень та в разі, коли недостатньо зрозумілі правила, де норми права залишають їм свободу вибору, приймати найкращі рішення в інтересах суспільства [5]. Авторитет серед громадян, добросовісність і порядність – це потужний виховний потенціал. А це передбачає обізнаність судді з особливостями життєдіяльності в громадах (релігійними, етнокультурними, традиціями тощо), країні загалом.

Отже, призначуваність у формуванні суддівського корпусу суперечить засадничим демократичним принципам – незалежності, політичної незаангажованості, свободи вибору, відповідальності, підзвітності судді народу. Вибори суддів кожних п'ять років, як і депутатів – місцевих чи народних. Це чіткий запобіжник корупції. Це довіра і відповідальність. Скільки разів може обиратися суддя? Народ сам визначить.

Перелік використаних джерел

1. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / За ред. І. О. Кресіної. Київ: Логос, 2007. 316 с.
2. Короєд С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Концепція реформування судової влади України. *Судова апеляція*. 2015. № 3. С. 6–34.
3. Прилуцький С. В., Кресіна І. О. Прямі вибори суддів в Україні: анахронізм чи шлях виходу з політичної кризи? *Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів*: тези доп. на міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 26–27 травня 2016 р. Київ: Стилос, 2016. С. 182–187.
4. Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми судової влади. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 308–309.
5. Москвич Л. М. Ефективність судової влади: концептуальний аналіз: монографія. Харків: ФІНН, 2011. С. 243.

**„... MŪSŲ VISŲ LIKIMAS PRIKLAUSO VIEN TIK NUO
TAUTOS KONSTITUCIJOS ĮVEDIMO IR ĮSTOBULINIMO
...“: GEGUŽĖS TREČIOSIOS KONSTITUCIJA KAIP
TESTAMENTAS ATEITIES KARTOMS**

Анотація. Стаття професора кафедри публічного права Вільнюського університету, доктора суспільних наук Є. Г. Маховенка має назву «“...Доля всіх нас залежить винятково від упровадження та удосконалення конституції нації...“: Конституція третього травня як воля для майбутніх поколінь». Матеріал присвячено щорічному 230-літньому ювілеєві ще одного непересічного конституційного акта усеєвропейського, якщо не загальносвітового значення – Конституції Речі посполитої 1791 р. У вітчизняній історіографії прийнято ототожнювати цю конституцію із так званим Урядовим законом 3 травня 1791 р. (*Ustawa Rządowa*), натомість авторська позиція полягає в тому, що так звана Конституція 3 травня є складеною з кількох актів, тож відповідну назву слід використовувати як поняття, що об'єднує відразу сім конституційних документів. Три з них – це Взаємні зобов'язання обох націй Речі посполитої (часом їх називають взаємною обітницею), Основні недоторканні закони (відомі також як Кардинальні закони, Кардинальні права шляхти чи просто Кардинальні права) та Узгоджені договори (найкраще відомі за латинською назвою *tracta conventa*). Відповідні акти мають вищу юридичну силу в порівнянні з чотирма іншими, серед яких Урядовий закон, Миський закон, Сеймовий закон і Сеймова декларація. Разом з тим «осердя» Конституції є саме Урядовий закон від 3 травня 1791 року. Конституція запровадила нову державу – Річ посполиту обидвох націй. Хоча ця держава була наступницею Речі посполитої, створеної за Люблінською унією 1569 року, йшлося про нову вихідну точку в її розвитку. Автор пояснює цю модель за аналогією з відновленням у 1990-х роках Литовської незалежної держави, яка була проголошена ще 1918 р. Литовські конституційні акти 1918–1920 рр. ніколи не втрачали чинності і є фундаментом нині існуючої держави, але прийнята в 1992 році Конституція Литви так само має основоположне значення.

Для юридичної характеристики Конституції третього травня автор виходить із двох ознак сучасних конституцій, які вважаються класичними. Конституція, з одного боку, має визначати статус людини в державі, а з іншого, – закріплювати принцип поділу влади. Тут, зокрема, наводиться одне з положень французької Декларації прав людини і громадянина: «усяке суспільство, в якому не забезпечуються гарантії

прав або не проведено розподілу влад, не має конституції взагалі». На думку автора, Конституція закріплює чимало положень, притаманних сучасним конституціям. Більшість з них запозичено з попередньої «дореформеної» Конституції Речі посполитої (на думку автора, останню складала Акт Люблінської унії 1569 р., Генрихові артикули 1573 р., Пакти Конвенту усіх правителів, закони *Coaequatio iurium* 1697, 1768 і 1775 рр. та Кардинальні закони), утім, важливою прогресивною новацією була реалізація в документі принципу поділу влади, який було закріплено в класичний спосіб у доволі вдалій лаконічній формі. Не менш важливим був перехід від виборної до спадкової монархії, а також скасування принципу *liberum veto*. Вперше в тексті закону було вжито і поняття «дух Конституції», яке наразі часто використовується в рішеннях Конституційного Суду Литви. Відповідні норми щодо організації влади є настільки прогресивними, що цілком могли б застосовуватися і сьогодні так само, як досі з певними змінами зберігає чинність Конституція США 1787 р., яка є сучасницею аналізованого акта.

З відповідною урядовою частиною, яка випереджала свій час, децю контрастують ті положення Конституції, які в консервативний спосіб закріплюють станову структуру тогочасного суспільства, провідну роль шляхти та вимоги наявності певного майнового цензу для участі у громадянському житті. Утім, попри зазначене, автор дотримується позиції, що Конституція 3 травня загалом окреслила правильний вектор розвитку суспільства у напрямі утвердження та впровадження загальнолюдських цінностей свободи, демократії, рівності та толерантності. Саме до цих цінностей звертається Литовський сейм у резолюціях 2007, 2011, 2021 рр., згадуючи про «надбання», «ідею» та «заповіт» Республіки Обидвох Націй. Відповідні цінності, закладені в Конституції 1791 р., пов'язують минуле з теперішнім та мають визначати майбутнє. Народи, що живуть на території колишньої Речі посполитої (як видається, автор має на увазі, серед іншого, й Український народ), мають всі права на те, щоб розглядати Конституцію 1791 року частиною своєї конституційної традиції та власним надбанням, потенціал якого далеко не вичерпаний.

Ключові слова: Конституція третього травня, Урядовий закон 1791 р., Річ посполита, історична наступність, конституційна традиція.

Minint 1791 m. Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos 230-ąsias metines Vilniaus universiteto Teisės fakultete vyko turininga diskusija [1], įdomiomis išvalgomis teisininkai ir istorikai pasidalijo žiniasklaidoje [2; 3 ir kt.]. Savo indėlių įnešė ir valstybės institucijos. „Konstitucija buvo aiški politinio suvereniteto išraiška, nepriklausomybės nuo kaimyninių galių demonstravimas ir raginimas atnaujinti Abiejų Tautų Respubliką“ – pabrėžiama Lietuvos

Respublikos Seimo 2021 m. balandžio 27 d. vienbalsiai priimtoje rezoliucijoje [4], skirtoje įvertinti kaip išskirtinę 1791 m. Konstitucijos svarbą Lietuvos ir Lenkijos tautoms, atiduoti pagarbą šiuolaikinio konstitucionalizmo paveldui ir išreikšti įsitikinimą, kad Konstitucijos idėjos tapo valstybių – Abiejų Tautų Respublikos įpėdinių – piliečių politinio identiteto pagrindu. Lietuvos Respublikos Seimo ir Lenkijos Respublikos Seimo ir Senato rezoliucijų priėmimas minint 1791 m. Konstitucijos metines jau tapo gera tradicija. Kiekvienoje rezoliucijoje išryškinami tam tikri pažangūs 1791 m. Konstitucijos bruožai, įvairiais aspektais įvertinamos jos nuostatos. „Europos vienybė, Lietuvos ir Lenkijos prisijungimas prie Šiaurės Atlanto aljanso ir Europos Sąjungos yra tikrai taikios, demokratiškos, teisinės mūsų žemyno valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – idėjos įgyvendinimas“ – konstatuojama Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. balandžio 19 d. rezoliucijoje [5].

Lietuvos ir Lenkijos istorinių ir aktualių tarpvalstybinių santykių kontekste, ypač siekiant „... suvienyti pastangas sprendžiant šių laikų mūsų valstybių, Europos ir pasaulio problemas, įgyvendinti bendrus tikslus plėtojant dvišalius santykius ir bendradarbiavimą Europos Sąjungoje“ (iš 2007 m. balandžio 19 d. rezoliucijos), dėmesys koncentruojamas į Valdymo įstatymo ir Abiejų Tautų tarpusavio išipareigojimo nuostatas. Visapusiškai mokslinei analizei, žinoma, reikalingos visos Konstitucijos dalys. 1791 m. Konstitucija yra *sudėtinė* – remiantis naujausiais tyrimais, ją sudaro septyni aktai, iš kurių trys – Abiejų Tautų tarpusavio išipareigojimas (kartais vadinamas *Abiejų Tautų tarpusavio įžadu*), Pamatiniai neliečiami įstatymai (labiau žinomi kaip *Kardinaliniai įstatymai, Kardinalinės bajorų teisės* arba tiesiog *Kardinalinės teisės*) ir Suderintos sutartys (labiau žinomos lotynišku pavadinimu *pacta conventa*) – turėjo aukštesnę teisinę galią, palyginti su likusiais keturiais aktais – Valdymo įstatymu, Miestų įstatymu (oficialus pavadinimas „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“), Seimelių įstatymu ir Seimo deklaracija [išsamiau žr.: 6]. Be abejo, 1791 m. Konstitucijos „šerdis“ yra Valdymo įstatymas, turintis ryšį su kiekvienu kitu konstituciniu aktu ir susisteminantis juos, t. y. surenkantis juos visus į Abiejų Tautų Respublikos Konstituciją. Būtent pagal jo priėmimo dieną visa Konstitucija tradiciškai vadinama *Gegužės trečiosios Konstitucija*.

Manome, kad 1791 m. Konstitucija įsteigė naują Abiejų Tautų Respubliką [apie 1791 m. Konstitucijos steigiamąjį pobūdį išsamiau žr.: 7]. Ši nauja valstybė ir jos teisė yra nuo 1569 m. egzistavusios Abiejų Tautų Respublikos ir jos teisės tęsinys, tačiau atskaitos taškas nustatytas naujas. Apskritai 1569 m. Liublino unijos akto ir 1791 m. Konstitucijos santykį galima paaiškinti pagal analogiją su 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktu, 1920 m. gegužės 15 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo rezoliucija ir galiojančia 1992 m. Lietuvos

Respublikos Konstitucija: pirmieji du aktai niekada nebuvo nustoje teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas, tačiau ir galiojanti Lietuvos Respublikos Konstitucija yra steigiamojo pobūdžio aktas, kuriuo grindžiama visa dabar veikianti valstybinė valdžia. „Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė su visomis kunigaikštystėmis, vaivadijomis, žemėmis ir pavietais, iš kurių dabar susideda Respublika ir ateityje susidės, yra ir amžinai turi būti laisva ir nuo nieko nepriklausoma Respublika“ [8, p. 204]. Ši ir kitos nuostatos primena 1776 m. JAV Nepriklausomybės Deklaraciją, 1920 m. gegužės 15 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo rezoliuciją ir kitus steigiamuosius aktus, kurių niekada neatsisakydavome ir nekeitėme ir neketiname to daryti.

„Valdymo Įstatymas įteisino konstitucinę monarchiją – sistemą, kuri daugelyje Europos valstybių buvo sukurta tik vėlesniame amžiuje“ – konstatuojama minėtoje Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. balandžio 27 d. rezoliucijoje. Remiantis Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip Abiejų Tautų Respublikos valstybių narių, lygiateisiškumo principu buvo nustatyta, kad „Lietuvos Didžioji Kunigaikštija turės tokį patį tautos ministrų ir pareigūnų skaičių, ir jie turės tuos pačius titulus ir pareigas, kurias kada nors turės Karūna“ [9, p. 53].

Nors kartais teigiama, kad „konstitucija be teisių deklaracijos vis tiek yra konstitucija, o tuo tarpu konstitucija, kurios šerdis ir pagrindas yra ne valdymo schema, – tai ne konstitucija“ [10, p. 191], Lietuvoje labiau paplitusi kitokia konstitucijos samprata, pagal kurią „konstitucija suvokiama kaip tautos aprobuota valdžią ribojanti aukščiausioji teisė (rašytinis teisės aktas), grindžiama žmogaus teisių prioritetu ir valdžių padalijimu“ [11, p. 28]. Remiantis šia konstitucijos samprata, konstitucijos turinį sudaro dvi nuostatų grupės: 1) nuostatos, susietos su asmens statusu valstybėje, ir 2) valstybinės valdžios sudarymo ir funkcionavimo pamatai, itin reikšmingu laikant valdžių padalijimo principą. Darnios ir vientisos doktrinos lygmenį šis principas pasiekė tik XVIII a. viduryje ir pirmą kartą kaip konstitucinis aktas buvo susijungtas su asmens teisių prioriteto pripažinimu ir apsauga 1776 m. Virdžinijos teisių deklaracijoje: „Kad Valstybės įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios turi būti atskirtos ir atribotos nuo teisminės; ...“ [12], o dar raiškiau – Prancūzijos 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje: „Visuomenė, kurioje teisės nėra garantuotos ir kurioje nėra nustatytas valdžių padalijimas, neturi konstitucijos“ [13].

1791 m. Konstitucijoje galima rasti labai daug moderniųjų demokratijos principų ir požymių ir atskleisti sąsają su dabartiniais konstituciniais pamatais. Tautos suverenitetas, teisės viešpatavimas, valstybės suverenitetas, teritorijos neliečiamumas, savivalda, rinkimai

ir parlamentarizmas, Seimas kaip tautos atstovybė ir ypatinga jo vieta valstybės sandaroje, parlamentarų indėnaitas, parlamentinė (vykdomosios valdžios) kontrolė, teismo nepriklausomumas – tai tik svarbiausi dalykai, įtvirtinti įvairiose Konstitucijos dalyse. Dauguma jų buvo perimti iš ankstesnės (ikireforminės) sudėtinės Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos (mūsų nuomone, jai priklausė 1569 m. Liublino unijos aktas, 1573 m. Henriko artikulai, visų valdovų *pacta conventa*, 1697 m. *Coaequatio jurium* aktas, 1768 ir 1775 m. Kardinaliniai įstatymai), bet buvo ir konstitucinių naujovių, svarbiausia iš jų – valdžių padalijimo principas, įgyvendintas kaip klasikinė įstatymų leidžiamosios, įstatymų vykdomosios ir teisminės valdžių triada, sukurta, „idant [Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės] valstybių vientisumas, pilietinė laisvė ir visuomenės tvarka visam laikui išliktų pusiausvyroje ...“ (iš specialiai šiam principui skirto Valdymo įstatymo V straipsnio, pavadinto „Valdymas, arba viešųjų valdžių paskirtis“).

„Teisminė valdžia negali būti vykdoma nei įstatymų leidžiamosios valdžios, nei karaliaus, o tik šiam tikslui įsteigtų ir išrinktų magistratūrų. Ji privalo būti vietose tokia stipri, kad kiekvienas žmogus arti savęs rastų teisingumą, kad nusikaltęs visur matytų virš savęs grėsmingą krašto valdymo ranką“ [14, p. 30]. Vargu ar įmanoma raiškiau, teisingiau ir lakoniškiau konstitucine nuostata išreikšti mintį ir dėl teisminės valdžios paskirties, ir dėl jos pasiekiamumo, ir dėl atskirumo nuo kitų dviejų valdžios šakų. Pabrėžiant teisminės valdžios atskirumą ir svarbą, jai skirtas Valdymo įstatymo VIII straipsnis „Teisminė valdžia“, nepagailėta vietos ir kitose Konstitucijos dalyse.

Nors valdžių padalijimo principas pirmą kartą *expressis verbis* išreikštas būtent 1791 m. Konstitucijoje, nemažai jo elementų buvo perimta iš ankstesnės Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos. Todėl, mūsų nuomone, visa valdžios sandara nebuvo tokia novatoriška, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Ne mažiau reikšminga, o gal ir reikšmingesnė už valdžių padalijimą (žvelgiant į klausimą amžininko akimis) konstitucinė naujovė buvo laisvų monarcho rinkimų Seime atsisakymas ir sosto pavaldinumo nustatymas. Įtvirtinti Henriko artikuluose laisvi monarcho rinkimai iki pat 1791 m. buvo neliečiama nuostata. Ją patvirtino 1768 ir 1775 m. Kardinaliniai įstatymai. Atsižvelgus į tai, kad į Abiejų Tautų Respublikos teisę ši nuostata buvo perkelta iš Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucinių šaltinių, sukurtų daug anksčiau, nei šios valstybės 1569 m. susijungė į Abiejų Tautų Respubliką, monarcho rinkimų Seime atsisakymą ir sosto pavaldinumo įtvirtinimą galima laikyti tikrai revoliucinga permaina.

Tokios pat revoliucingos, griaunančios daugiametę Abiejų Tautų Respublikos konstitucinę tradiciją buvo VI straipsnio nuostatos,

kuriomis nutarta panaikinti iki tol laikytas neliečiamomis bajorų demokratijos priemonės – vienbalsiškumo principą (*liberum veto*) Seime ir seimeliuose, konfederacijas ir konfederacinius seimus „kaip prieštaraujančius šios konstitucijos dvasiai, valdymą griaunančius, visuomenę ardančius“. Pažymėtina, kad čia pirmą kartą pavartota sąvoka „Konstitucijos dvasia“, dabar dažnai vartojama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose.

Iš šių pozicijų žvelgiant į 1791 m. Abiejų Tautų Respublikos Konstituciją (kaip septynių aktų visumą) konstatuotina, kad jos dalis, apimanti valdžios sudarymą ir funkcionavimą, visiškai atitinka to meto epochą, atspindi moderniausias jos tendencijas, tikrai nėra menkesnė už 1787 m. Jungtinių Amerikos Valstijų ir 1791 m. Prancūzijos konstitucijas ir hipotetiškai galėtų veikti iki šiol, nes joje įtvirtinti principai ir dabar yra demokratinių valstybių valdžios pamatas (beje, jos amžininkė Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija su tam tikrais pakeitimais tebegalioja).

„Atsvarą“ šiai moderniajai ir revoliucinei Konstitucijos daliai sudaro konservatyvios nuostatos, susietos su asmens statusu valstybėje – išliko klasikinė keturnarė konstrukcija su valdančiuoju bajorijos luomu [išsamesnė šios dalies kritinė analizė pateikta, pvz., 15]. Valdymo įstatymo II straipsnyje, raiškiai pavadintame „Bajorai žemvaldžiai“, nustatyta: „Kiekvieno [žemvaldžio] bajoro dorybei, pilietiškumui ir garbei patikime gerbti jos [t. y. Konstitucijos], kaip tėvynės ir mūsų laisvių vienintelės tvirtovės, šventumą ir saugoti jos patvarumą“. Konstitucijos teksto autoriai laikėsi nuomonės, kad tik materialiai nepriklausomi tam tikros kilmės ir didžiai dorovingi žmonės gali būti piliečiai, gali prisiimti atsakomybę už tėvynės likimą. Pasiturintiems bajorams toks pilietiškumas būdingas iš prigimties, o kitokios kilmės žmonės gali tapti piliečiais tik jeigu yra pasižymėję savo dorybėmis ir nuopelnais valstybei.

Tačiau abstrahuojantis nuo Konstitucijoje įtvirtintos siauros luominės tautos sampratos ir ignoruojant joje išsaugotą baudžiavą, konstatuotina, kad nubrėžta teisinga visuomenės ir valstybės raidos kryptis. „Pirmojoje rašytinėje Konstitucijoje Europoje įtvirtintos vertybės – tikėjimo laisvė, lygybė prieš įstatymą, tolerancija, valdžių atskyrimas ir tautos valia pagrįsta valstybinė valdžia – padėjo pamatus mūsų valstybių pilietinės visuomenės raidai“ (iš Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. balandžio 19 d. rezoliucijos). Prisiminkime Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnį: „Sąjunga yra grindžiama šiomis vertybėmis: pagarba žmogaus orumui, laisve, demokratija, lygybe, teisine valstybe ir pagarba žmogaus teisėms, įskaitant mažumoms priklausančių asmenų teises. Šios vertybės yra bendros valstybėms narėms, gyvenančioms visuomenėje, kurioje vyrauja pliuralizmas, nediskriminavimas, tolerancija, teisingumas, solidarumas ir moterų bei

vyrų lygybė“ [16]. Daugelį šių vertybių įtvirtino ir saugojo 1791 m. Konstitucija, jomis buvo grindžiama Abiejų Tautų Respublika, o išplėsti jas visiems visuomenės nariams buvo ateities kartų uždavinys. Manome, kad 2007, 2011 ir 2021 m. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucijose vartojamos sąvokos Abiejų Tautų Respublikos „paveldas“, „idėja“, „testamentas“ apima pirmiausia šias vertybes. Jos sieja mūsų dabartį su praeitimi, jos sudarys mūsų ateitį. „Esame ištikimi mūsų protėvių įsitikinimui, kad tautų laisvė, taika ir demokratija kaip aukščiausios vertybės išliks ir ateities kartoms. Ištikimybė pirmosios rašytinės Konstitucijos Europoje idėjoms ir šiandien reiškia bendrą atsakomybę už vieningos ir stiprios Europos ateitį“ (iš Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. balandžio 19 d. rezoliucijos).

Buvusios Respublikos žemėse dabar gyvenančios tautos turi vienodą pagrindą laikyti 1791 m. Konstituciją savo konstitucinės tradicijos dalimi, vartais į Europos teisinę ir politinę erdvę, tautas vienijančiu istoriniu paveldu, kurio potencialas toli gražu nėra išsekęs. „Sukauptą patirtį siekiame perduoti kitoms laisvę ir demokratiją stiprinančioms Europos šalims. Taip pat manome, kad Europos integracijos procesas nebus baigtas, jeigu ji jį neįsitrauks tautos, kurių europietiškas pašaukimas – bendras visų mūsų įsipareigojimas“ (iš Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. balandžio 19 d. rezoliucijos).

Literatūra

1. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas. Diskusija „1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija: istoriniai ir teisiniai kontekstai“. 2021-05-03 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.facebook.com/watch/live/?v=230138042219974&ref=watch_permalink [žiūrėta 2021 m. gegužės 16 d.].
2. Machovenko, J. „... Labiau už gyvybę, už asmeninę laimę brangindami politinę egzistenciją ir tautos, kurios likimas patikėtas mūsų rankoms, išorinę nepriklausomybę bei vidinę laisvę ...“: 1791 metų Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos 230-osios metinės // Teisė.Pro: Teisės naujienų portalas. 2021-05-03 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.teise.pro/index.php/2021/05/03/j-machovenko-labiau-uz-gyvybe-uz-asmenine-laime-brangindami-politine-egzistencija-ir-tautos-kurios-likimas-patiketas-musu-rankoms-isorine-nepriklausomybe-bei-vidine-laisve/?fbclid=IwAR1SXFk1dWZyJUC95dRk44VJpmez5AezL7c6PNqr2mbPR-W2GdFWdfWMrs> [žiūrėta 2021 m. gegužės 16 d.].
3. Lėka, A. „Konstitucija, kuria lietuviams verta didžiuotis: kuo ji mums tokia reikšminga?“. Pokalbis su Lietuvos istorijos instituto vyresniojo mokslo darbuotoju, Vytauto Didžiojo universiteto docentu Robertu Jurgaičiu // Kauno diena. 2021-05-03 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/konstitucija-kuria-lietuviams-verta-didziuotiis-kuo-ji-mums-tokia-reiksminga-1023779> [žiūrėta 2021 m. gegužės 16 d.].
4. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija „Dėl Gegužės 3-iosios Konstitucijos ir Abiejų Tautų tarpusavio įžado priėmimo 230-ųjų metų minėjimo“, 2021 m. balandžio 27 d. Nr. XIV-277 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/8170e6c0a75911eb98ccba226c8a14d7?positi onInSearchResults=0&searchModelUUID=0cbd2f46-ac6b-4f92-a329-604b7f50a7ab> [žiūrėta 2021 m. balandžio 28 d.].

5. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija „Dėl Gegužės trečiosios Konstitucijos“, 2007 m. balandžio 19 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.295925> [žiūrėta 2021 m. balandžio 28 d.].
6. Machovenko, J. 1791 metų Abiejų Tautų Respublikos Konstitucija // Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018, p. 38–50.
7. Griškevič, L., et al. Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos Konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m.: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
8. Prawa kardynalne niewzruszone // Volumina legum: Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących. Na walnych seymiech koronnych od seymu wiślickiego roku 1347 do ostatniego seymu uchwalone. t. IX. Ab anno 1782 ad annum 1792. Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 1889, p. 203–204.
9. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas // 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 53–58.
10. Sartori, G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2001.
11. Jarašiūnas, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? // Jurisprudencija, 2009, nr. 4(118), p. 21–46.
12. The Virginia Declaration of Rights, June 12, 1776 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.virginiamemory.com/docs/VADeclaration.pdf> [žiūrėta 2021 m. gegužės 1 d.].
13. Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen, 1789 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Declaration-des-Droits-de-l-Homme-et-du-Citoyen-de-1789> [žiūrėta 2021 m. balandžio 30 d.].
14. Valdymo įstatymas // 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 11–34.
15. Machovenko, J. The Constitution of the Commonwealth of Two Nations of 1791 // Lithuanian Constitutionalism: The Past and the Present. Vilnius: the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2017, p. 42–56.
16. Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija // Europos Sąjungos oficialusis leidinys. 2008-05-09, LT C115/13 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:LT:PDF> [žiūrėta 2021 m. gegužės 16 d.].

О. Ф. Мельничук
(Вінниця)

УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

З часу прийняття Конституції України і досі тривають дискусії щодо удосконалення конституційних засад організації та здійснення публічної влади на місцях. Наразі проблема не тільки не втрачає своєї актуальності, але й набуває ще більшої гостроти через виявлені недоліки практики втілення реформи децентралізації влади. Результатом успішної реалізації муніципальної реформи має бути ефективна організація місцевого самоврядування, розвиток територіальних громад у соціальній, економічній та культурній сферах, забезпечення прав їх населення, загалом розвій громадянського суспільства в Україні. Однак досвід здійснення цієї реформи свідчить про наявність недоліків у її правовому регулюванні, усунення яких потребує внесення змін до Конституції України, оновлення чинних законів та прийняття нових з метою успішного завершення реформи.

Реформа ґрунтується на нормах Конституції України, в яких закладена модель місцевого самоврядування, «що в основних рисах відповідає європейським традиціям і вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування» [1]. Хоча співставлення змісту Європейської хартії місцевого самоврядування та конституційних його засад в Україні дає можливість вказати на ключові проблеми, зумовлені недоліками конституційного регулювання. На них неодноразово звертали увагу науковці, політичні та громадські діячі, представники адміністративних органів Ради Європи, але ці проблеми до цих пір не розв'язані, тому не втрачають своєї гостроти та свідчать про об'єктивну потребу внесення конституційних змін в частині організації та здійснення місцевого самоврядування.

По-перше, це питання правосуб'єктності територіальної громади в аспекті її права безпосередньо здійснювати повноваження, визначені в частині першій статті 143 Конституції України. Тобто законодавець, заклавши в Основний Закон громадянську теорію місцевого самоврядування (чим підкреслив його природну матерію), не передбачив належного підґрунтя для можливості реалізації територіальною громадою як первинним суб'єктом закріплених за нею конституційних повноважень. Цю проблему спробувала вирішити робоча група конституціоналістів, яка підготувала законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» (реєстр. № 2598) від 13 грудня 2019 р., але він, на жаль, не був підтриманий Верховною

Радою України. Тому до цих так і не створено належної конституційної основи для розвитку територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

По-друге, відсутність у районних і обласних рад права мати власні виконавчі органи робить їх неефективними та неповноцінними в системі місцевого самоврядування. Існуюча конституційна прогалина не дає можливості районним та обласним радам належно виконувати функції. Тому з порядку денного не знімається питання про внесення змін до Конституції України в цій частині, що стане запорукою успішного продовження та завершення реформи децентралізації.

По-третє, обмеження права суб'єктів місцевого самоврядування вільно вирішувати «будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу» [2]. Натомість, відповідно до статті 143 Конституції України суб'єкти місцевого самоврядування можуть вирішувати тільки ті питання, які віднесені законом до їхньої компетенції. Але жоден закон не може передбачити всі місцеві питання, які можуть виникати в громадах, і необхідність їх оперативного вирішення. Тому підтримуємо пропозицію О. В. Батанова щодо необхідності закріплення в Конституції України «положення про те, що з приводу питань місцевого значення територіальна громада, органи та посадові особи місцевого самоврядування повинні мати усі функції та повноваження, за винятком тих, які покладені на органи державної влади цією Конституцією та законами України» [3, с. 42]. Загалом конституційно-правове розмежування повноважень публічної влади має здійснюватися на засадах децентралізації та субсидіарності.

Кожен етап реформи місцевого самоврядування має велике значення для її розвитку. Не зупиняючись на усіх етапах еволюції цього інституту, відзначимо, що особливо знаковим стало узаконення інституту місцевого самоврядування в Конституції України. Суттєві зрушення в аспекті удосконалення організації влади на місцях почали відбуватися з 2014 р. Основою нового стратегічного бачення організації влади на місцевому рівні стала Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р. №333-р. Згодом було створено підгрунття для добровільного об'єднання територіальних громад та забезпечення їх фінансовими, матеріальними ресурсами шляхом прийняття законів України («Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р., «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р., «Про засади державної регіональної

політики» від 5 лютого 2015 р.) та внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України 28 грудня 2014 р.

З метою розширення повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування було внесено зміни до низки законів України з питань архітектурно-будівельного контролю, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, оптимізації надання адміністративних послуг, зарахування окремих адміністративних зборів до місцевих бюджетів.

Очевидно, що ці кроки забезпечили певні результати, свідченням чого є створення протягом 2014-2020 років 1070 об'єднаних територіальних громад, до складу яких увійшли 4882 громади [4]. На жаль, процес їх об'єднання відбувався не завжди демократично та добровільно, як того вимагає чинне законодавство, про що свідчать акції протесту біля Кабінету Міністрів України та Офісу Президента України. Спроможність об'єднаних територіальних громад буде перевірена часом. З цією метою 22 квітня 2021 р. запущено аналітичний портал спроможності територіальних громад, успіх яких буде вимірюватися результатами діяльності кожної з них за показниками, які узагальнено в три блоки: демографія, інфраструктурний розвиток, фінансове забезпечення [5].

Ефективна організація публічної влади на місцях можлива шляхом комплексного проведення реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою. У цьому напрямі вжито заходів, які спрямовані на удосконалення адміністративно-територіального устрою. По-перше, 23 січня 2019 р. Кабінет Міністрів України затвердив план комплексних заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019-2021 роки. По-друге, 17 липня 2020 р. Верховна Рада України прийняла постанову № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів», в результаті чого відбулося їхнє укрупнення. Наразі в Україні функціонує 136 районів замість 490 [6].

Для успішного продовження реформи місцевого самоврядування важливо прийняти закони, які б унормували питання адміністративно-територіального устрою України, нагляд за законністю рішень органів місцевого самоврядування тощо. Наразі окремі законопроекти вже розроблені та подані на розгляд до Верховної Ради України. Їх ухвалення дасть можливість заповнити законодавчі прогалини до того часу, поки не буде внесено змін до Конституції України в частині місцевого самоврядування та територіального устрою.

Отже, перевірка часом та практикою результатів реформи вказує на об'єктивну потребу внесення змін до Конституції України в частині удосконалення правового статусу територіальних громад, надання права обласним і районним радам створювати виконавчі органи, розмежування повноважень публічної влади на засадах децентралізації та субсидіарності, закріплення нової системи адміністративно-територіального устрою з поділом на регіони, райони та громади, перетворення місцевих державних адміністрацій в органи префектурного типу та наділення їх координаційно-наглядовими функціями. До внесення цих конституційних змін необхідно прийняти закони в межах чинної Конституції України, які забезпечать продовження проведення реформи місцевого самоврядування.

Перелік використаних джерел

1. Засць А. Реформа місцевого самоврядування в Україні: конституційні основи. *Конституція і конституційні зміни в Україні: збірник, присвячений пам'яті Віктора Мусіяки* / Центр Разумкова; відп. ред. А. Рачок, Ю. Якименко; упоряд. П. Стецюк. Київ: Заповіт, 2020. 300 с.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
3. Батанов О. Актуальні проблеми реформи конституційної моделі місцевого самоврядування в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 5–6 (85–86). С. 34–43. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/naukovi-zapysky-5-6-85-86>
4. Реформа децентралізації. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>
5. Запущено портал спроможності громад – допоміжний інструмент для прийняття рішень. URL: <https://www.decentralization.gov.ua/news/13477>
6. Україна з новим адмінтерустроєм: парламент створив 136 нових районів та ліквідував 490 старих. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12634>

А. Р. Крусян
(Київ)

25 РОКІВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Конституція України діє двадцять п'ять років. За ці роки Україна пройшла складний шлях свого становлення, на якому суспільство та влада керувалися нормами Основного Закону, прийнятого 1996 років. Щобільше, Конституція України стала символом відродження України як суверенної держави та початком новітньої конституційної епохи для українського суспільства – епохи незалежності.

Конституція України за роки незалежності України змінювалася та набувала нових рис відповідно до змін в українському суспільстві та державі, «відображаючи» всі етапи конституційного розвитку України.

Прийняття Конституції України стало початком нового етапу конституційних перетворень, який характеризувався такими ознаками: 1) продовженням пошуку оптимальної моделі державного правління для України (від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки) з пропозиціями подальшої модернізації Конституції України; 2) частковими змінами конституційного законодавства у процесі впровадження конституційних положень у конституційно-правову практику з метою концептуального оформлення та законодавчого забезпечення на основі положень чинної Конституції організації та здійснення публічної (державної та публічно-самоврядної) влади; 3) здійсненням політичної реформи, яка частково втілюлася у прийнятті Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р.; 4) активізацією дебатів про можливі зміни (чи оновлення) Конституції України та здійсненням відповідних конституційно-проектних робіт з перспективою рестарту політичної реформи.

Втім, прийняття рішення Конституційним Судом України (№ 20-рп/2010 від 30 вересня 2010 р.), яким було визнано неконституційним Закон України від 8 грудня 2004 р. «Про внесення змін до Конституції України», фактично «відновило» редакцію Конституції 1996 р. та тим самим чином «повернуло» Україну до президентсько-парламентської форми республіканського правління.

Відтворення дії окремих положень Конституції України відповідно до Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. [1] дало старт новому етапу конституційних перетворень, що розпочався в умовах гострої політичної боротьби та бурхливих соціально-

правових подій та який можна назвати етапом «утвердження незворотності європейського курсу» України.

Адже у 2013 році партнерство України з Європейським Союзом, його державами-членами на засадах політичної асоціації та економічної інтеграції набуло стратегічно характеру, зокрема, у сфері юстиції, свободи та безпеки. Певні події кінця 2013 року у відносинах України з Європейським Союзом та Росією призупинили виконання заходів з підписання Угоди про Асоціацію України з ЄС, але прагнення України щодо співпраці з ЄС не були скасовані. Залишилися актуальними Висновки Ради міністрів закордонних справ Європейського Союзу від 10 грудня 2012 року щодо реформи виборчого законодавства, судової системи, а також конституційної реформи. Так, у Висновку Ради ЄС від 10 лютого 2014 року щодо ситуації в Україні наголошується на тому, що, «нагадуючи про висновки Ради ЄС від 10 грудня 2012 року та висновки Європейської Ради від 19-20 грудня 2013 року, Рада підтверджує свій рішучий намір підписати Угоду про асоціацію, що включає в себе створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі, щойно Україна буде до цього готовою», а також «Рада ЄС висловлює своє переконання, що Угода про Асоціацію не є кінцевою метою співпраці між ЄС та Україною» [2].

Доленосне значення для України у контексті євроінтеграції має вчинення «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (Угоду ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 [3]). Зокрема, в Угоді вказується, що однією із цілей асоціації є: «сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах». Такими спільними цінностями визначено «повагу до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод...». Таким чином, у зв'язку з подальшими євроінтеграційними процесами в Україні, на підтвердження «європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України» (преамбула Конституції України), актуалізувалася необхідність здійснення правових заходів зі зміцнення демократії, верховенства права, дотримання прав людини та фундаментальних свобод, з метою реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [4].

Визначною подією у цьому періоді стало реформування системи судоустрою України та конституційної юстиції, яка

відіграє особливу роль у процесі політико-правових перетворень. Тому важливе значення має прийняття 2 червня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [5]. Окрім іншого, цим законом суттєво змінено повноваження органу конституційної юстиції та, зокрема, впроваджується інститут конституційної скарги.

Сучасний етап конституційного розвитку України, що спрямований на її утвердження як демократичної, правової держави та поступове входження до європейського правового простору, зумовлюють відповідні тенденції політико-правових перетворень (що кореспондують тенденціям розвитку сучасного українського конституціоналізму), серед яких можна виокремити основні, а саме: тенденцію гуманізації та підвищення людського виміру конституційно-правових реалій; тенденцію утвердження демократії та верховенства права, що є умовою розвитку України як демократичної, правової держави; тенденцію євроінтеграції; тенденцію децентралізації публічної влади.

З урахуванням цих тенденцій представляються необхідними заходи, що детерміновані з внесенням відповідних змін до Конституції України. При цьому слід відмітити, що тенденція гуманізації та підвищення людського виміру конституційно-правових реалій впливає на всі інші тенденції та пов'язана з ними, адже вона означає, що «альфою та омегою» діяльності держави та суспільства має бути людина як найвища цінність, права якої мають бути забезпечені цілісною та змістовно повною системою гарантій з боку держави.

Необхідним є й конституційне реформування організації та функціонування публічної влади (згідно з тенденціями утвердження демократії та принципу верховенства права, децентралізації публічної влади). Зокрема, залишається невирішеним питання щодо децентралізації влади з метою розширення повноважень місцевого самоврядування, а також удосконалення територіальної організації влади. Саме на це спрямований проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 13.12.2019 р. [6]. Нагальним є подальше реформування системи судоустрою та інших органів судової влади, вирішення питань, пов'язаних з забезпеченням державного суверенітету України в умовах сучасних політико-правових реалій тощо.

Все це потребує відповідного конституційного забезпечення, тобто певних обґрунтованих та виважених змін до Основного Закону України. При цьому Конституція України має бути підґрунтям стабільності та, водночас, запорукою прогресивного розвитку держави та суспільства, тобто – змінюватися відповідно

до змін, які відбуваються у процесі політико-правових перетворень в Україні та водночас залишатися незмінною у своїй сутності, яка відповідає загальнолюдським цінностям, передовим ідеям та принципам світового і українського конституціоналізму.

Перелік використаних джерел:

1. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон від 21 лютого 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 11. Ст.143.
2. Council conclusions on Ukraine: Council of the European Union. Foreign affairs Council meeting on 10 February 2014. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/140960.pdf
3. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): проект Закону України від 13.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644

МОРАЛЬНІ ОСНОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Бурхливий розвиток вітчизняного конституційного права, що почався після проголошення незалежності Україні та триває і досі, характеризується насамперед проголошенням Людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю. Це надає дослідникам підстави зазначати серед основних тенденцій розвитку конституціоналізму соціалізацію (М. П. Орзіх), гуманізацію конституційного права (О. В. Батанов) [1, с. 601]. У поєднанні з ідеологічним плюралізмом ці тенденції викликають сподівання, що сучасний український конституціоналізм стане одним з найвпливовіших чинників в укріпленні моральних традицій сучасного українського суспільства. Успіхи у цій сфері, своєю чергою, закладуть основи моральної традиції національного конституціоналізму.

Юридичне розуміння конституціоналізму виявляється передусім у тому, що це правове обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства. П. Б. Стецюк влучно зазначає, що конституціоналізм може мати універсальний характер, «будучи, водночас, до певної міри явищем соціальним, а також – пов'язаним із особливостями історичного розвитку країн чи групи близьких між собою держав, належністю до певної правової системи (родини права), з особливостями політичних традицій народу, рівнем його правової культури, національним менталітетом; таким чином, конституціоналізм в окремих країнах може набувати певного «національного забарвлення» [2].

Думається, що на сучасному етапі вести мову про усталені моральні традиції українського конституціоналізму буде передчасним. Адже для того, щоб вони склалися, необхідним є досить тривалий час. Але саме зараз у незалежній українській державі відбувається відбудова притаманних народу України високих моральних традицій суспільства. Вони впливають на те, яким є сучасний український конституціоналізм і якими у майбутньому будуть його моральні традиції. Отже, спостерігаємо процес взаємодії: завдяки конституційно-правовим нормам намагаємося впровадити високі стандарти суспільної моралі. У разі успіху національний конституціоналізм збагатиться новими соціальними і гуманістичними гранями.

На сучасному етапі в Україні моралізацію сучасного українського конституціоналізму доцільно здійснювати у двох напрямках.

Перший напрям передбачає підвищення моральних стандартів населення. Її заходи доцільно планувати, прислухаючись до думки соціологів стосовно того, що «удосконалення духовного обліку ... людини ... є неможливим без удосконалення організації дозвілля та спілкування на дозвіллі, тому що людина формується не стільки у сфері своїй професійній діяльності, скільки у сфері дозвільної діяльності, і саме через спілкування транспортується система цінностей, установок, орієнтацій тощо» [3, с. 1], та з використанням норм Закону України від 20 листопада 2003 р. «Про захист суспільної моралі» [4].

При цьому з точки зору конституціоналізму вбачається важливою низка змін до Закону України від 20 листопада 2003 року «Про захист суспільної моралі», запропонована Львівською лабораторією прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Ці зміни оновлюють чинний Закон з урахуванням сучасних тенденцій у сфері захисту прав і свобод людини, а також з урахуванням міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду. З точки зору конституційного права важливою є запропонована редакція уточнення визначення терміну «суспільна мораль». Закон України від 20 листопада 2003 р. «Про захист суспільної моралі» закріплює, що суспільна мораль – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» передбачає, що суспільна мораль – *система загальнолюдських цінностей* (курсив – Н. М.), норм поведінки, що склалися у суспільстві на основі духовних і культурних надбань, уявлень про добро, совість, відповідальність, гідність, громадський обов'язок.

Думається, що посилення на суспільну мораль у нормативно-правовому акті як на систему загальнолюдських цінностей, норм поведінки є доречнішим, ніж пропозиція розглядати її як систему етичних правил і норм поведінки. Адже в останньому випадку вирішення питання «Чи відповідає явище, поведінка тощо нормам суспільної моралі?» вирішується виключно суб'єктивно, а ось орієнтація на систему загальнолюдських цінностей є зрозумілим, усталеним критерієм оцінки.

Тому при впровадженні нових конституційно-правових норм та / або практики застосування існуючих конституційних норм у центрі уваги є особистість як один із елементів громадянського суспільства. Занепад громадянського суспільства в Україні

протягом тривалого часу призвів до того, що у процесі його відновлення виникає чимало проблем різного характеру. Це і невідповідність деяких актів чинного законодавства України міжнародним та європейським стандартам, і корупція серед посадових осіб третього сектору, і використання інститутів громадянського суспільства для відмивання «брудних» коштів. Моралізація цього напряму впливу конституціоналізму на особу посилить дію регулятивної та виховної функції моралі (які традиційно пов'язують із спрямуванням і коректуванням практичної діяльності особистості з точки зору врахування інтересів окремих людей, суспільства, та із формуванням особистості, її самосвідомості).

Другий напрямок передбачає підвищення моральних стандартів посадових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Отже знов-таки йдеться про вплив конституційно-правових норм на людину, але коло осіб звужується. Чому воно охоплює саме до посадових осіб органів публічної влади? Головною причиною є те, що на сучасному етапі міжнародні експерти оцінюють рівень корупції в Україні як найгірший серед «нових незалежних країн» і всіх інших країн загалом. Численні соціологічні опитування населення підтверджують це – їх дані вказують, що для України є характерним невисокий рівень довіри до органів та посадових осіб публічної влади. Зауваження пересічних жителів так чи інакше пов'язані з осудом морального обличчя відповідних посадових осіб. У такій ситуації побудова демократичної держави, правової держави істотно утруднюється.

Перелік використаних джерел

1. Батанов А. В. Основные тенденции развития конституционного права в современном мире. *Курс конституционного права Украины*. Харьков : Одиссей, 2008. С. 589–618.
2. Стецок П. Б. Перша Конституція Польщі (1781): спроба правового аналізу. Львів : «Астролябія», 2010. 112 с.
3. Ямпольская С. М. Социальные проблемы общения работающего населения в свободное время : автореф. дис. ... канд. социолог. наук. М., 1990. 17 с.
4. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.

УНІТАРИСТИКА ЯК НАПРЯМ СУЧАСНИХ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сьогоднішньому етапі конституційної історії вітчизняна державність переживає глибоке якісне, сутнісне та змістове оновлення. Незважаючи на наявні конфлікти та протиріччя, які існують у системі конституційного ладу України, в суспільстві та державі тим не менш вироблена певна консолідована позиція щодо логіки та вектору внутрішнього політико-правового розвитку України у системі координат «людина – територіальна громада – громадянське суспільство – держава». Україна проголошується суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (стаття 1 Конституції України), в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (стаття 3 Конституції України).

Втім, доволі важко формується адекватне розуміння інших засад конституційного ладу, зокрема й насамперед унітаризму. Попри те, що унітаризм як теорія та практика політико-територіального устрою відіграв колосальну роль у процесах становлення, розвитку, збереження та зміцнення вітчизняної державності, щодо проблем реформування територіальної організації публічної влади в Україні вже три десятиліття ведуться бурхливі, але не завжди конструктивні, дебати. При цьому, якщо до 2014 року цінність унітаризму як квінтесенції територіальної організації української держави сприймалася як аксіома, то після анексії Автономної Республіки Крим та збройної інтервенції Російської Федерації проти України, проблема цілісності і недоторканності державної території набула важливого практичного значення.

Як констатується в аналітичній доповіді «Українсько-російські відносини: Тест на політичну зрілість» [1], від початку російської агресії проти України в 2014 р. Російська Федерація постійно нарощує потенціал деструктивних гібридних впливів гуманітарного плану. На сьомий рік війни набір вимог агресора фактично не змінився, хіба що зазнав подальшої деталізації. Йдеться про сценарії федералізації України, надання офіційного статусу російській мові як другій державній і зміну зовнішньополітичного курсу, тобто відмову України від європейської та євроатлантичної інтеграції.

Втім, якщо у частині таких заходів гуманітарної протидії, як питання національної символіки, української мови як єдиної державної, політики пам'яті (декомунізації) було здійснено важливі кроки: прийнято Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р., схвалено Стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», реалізовано масштабне позбавлення від комуністичної символіки в публічному просторі тощо, то у питаннях формування національної доктрини унітаризму, стратегій та програм його захисту та розвитку як визначальних інструментів протидії федералізаційним сценаріям розвитку України на жаль практично нічого не було зроблено.

У цьому аспекті проблематика сучасного українського унітаризму набуває особливого звучання, актуальності та значення. Унітаризм як принцип конституційного ладу, форма державного устрою, філософія державності та право є універсальним інструментом розв'язання протиріч між центром та місцями, тенденціями централізації та децентралізації всередині відповідної унітарної держави. Питання унітаризму надзвичайно делікатні не лише у суто конституційно-правовому, політичному або адміністративному аспектах, а й у філософському розумінні, враховуючи, що вони стосуються інтересів загального (Українського народу та всієї української держави), особливого (територіальних громад) та окремого (громадянина).

Вважаємо, що напрями теоретичних досліджень, які переслідують мету виявлення загальних закономірностей, пов'язаних з адекватним розумінням сутнісних, змістових, аксіологічних, онтологічних, гносеологічних, функціонально-телеологічних та інших характеристик сучасного унітаризму мають колосальну цінність та актуальність, так як саме у теоретичних недоопрацюваннях у цій сфері містяться паростки більшості практичних проблем у конституційному житті сучасної України.

На наше переконання, комплексне вивчення теоретико-методологічних та конституційно-правових аспектів територіального устрою України з позицій сучасного унітаризму дає змогу реалізувати установчу, політичну, юридичну, регулятивну, стабілізуючу, програмну, охоронну, обмежувальну, виховну; ідеологічну та інші функції Конституції України, конституціоналізму та конституційного права, їх динамічний характер, виявити рівень реального впливу науки, юридичної науки, зокрема і насамперед, науки конституційного права, на правотворчість та правозастосування у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, способи

застосування юридичної техніки як механізму підвищення ефективності конституційно-правового регулювання суспільних відносин.

Сучасною вітчизняною наукою конституційного права накопичений відповідний масив конституційно-правового знання, який потребує переосмислення, зокрема, з точки зору потенційних можливостей розвитку конституційної доктрини та викладання відповідних знань у юридичних навчальних закладах. При цьому важливо визначитися зі змістом, предметом, об'єктом, методологією, структурою та зв'язками такого знання, його якісними характеристиками, способами отримання, пояснення, оцінки, суспільно-політичної ролі. Успішному зрушенню у даному напрямі має сприяти не тільки розроблення цих та інших актуальних проблем науки конституційного права та конституціоналістики загалом, а й запровадження в навчальний процес інноваційних освітніх технологій, у тому числі й в аспекті вивчення конституційно-правових проблем території, ролі територіального чинника у житті народу та держави, територіального устрою, його принципів, функцій, форм гарантування тощо.

Варто замислитись і над необхідністю формування та запровадження у навчальний процес низки міждисциплінарних курсів. Так, значним кроком на цьому шляху стало б запровадження абсолютно нової універсальної дисципліни, викладання якої могло б бути однаково корисним у процесі формування професійних знань у сфері територіальної організації публічної влади як юристів, так і економістів, соціологів, політологів тощо.

Враховуючи унітарність української держави, такою універсальною дисципліною, здатною довести до слухача (студента або магістранта) у доступній формі, спираючись на здобутки юридичної науки та законодавчі норми, інформацію про територію, її політичні моделі, функціональну роль та соціальне значення, вплив економічних, управлінських, історичних, етнонаціональних, географічних, кліматичних, інфраструктурних та інших чинників на її функціонування тощо могла б стати «Унітаристика».

Запровадження такої універсальної дисципліни мало б вагомим значення в опануванні доволі важкої матерії, якою є сучасний унітаризм. Адже зрозуміти глибинні процеси, які зумовили виникнення феномену вітчизняного унітаризму, свідчать про колосальну цивілізаційну роль та аксіологічне, онтологічне, гносеологічне, функціонально-телеологічне значення державної території, підкреслюють важливість насамперед психологічного

сприйняття унітаристської ідеї у суспільстві як у ході його політичної структуризації, формування відносин ринкової економіки, здійснення екогуманістичної політики, так і в аспекті національної безпеки та оборони, спираючись на формально-юридичні формули та конструкції взагалі не можливо.

Об'єктивно ці питання не можуть і не мають вивчатися у рамках загальних питань курсу «Конституційного права України». Заповнити ці прогалини може саме курс «Унітаристика», запровадження якого визначально, з перших кроків у вивченні проблематики сучасного унітаризму, сприяло б не тільки налагодженню таких міждисциплінарних зв'язків «по горизонталі» («Муніципалістика» → «Унітаристика» → «Конституційне право України» → «Конституціоналістика» тощо), а і, насамперед, системних навчально-освітніх блоків, зв'язаних між собою «по вертикалі» («Муніципалістика» → «Регіоналістика» → «Унітаристика» → «Глобалістика»).

Так, говорячи про системні зв'язки, які могли б сформуватися між унітаристикою та такими науковими напрямками як муніципалістика, регіоналістика, державознавство, глобалістика, наприклад, зазначимо, що *муніципалістика* – це міждисциплінарна наука, яка вивчає правові, політичні, соціально-культурні та економічні проблеми та процеси муніципалізації, функціонування дієздатних територіальних громад, ролі муніципального фактора у процесах формування громадянського суспільства, ринкової економіки та демократичної соціально-правової державності тощо. Муніципалістика дає змогу ознайомитися з муніципальними явищами і категоріями не лише у їх правовому вимірі, а й в аспекті формування муніципальної свідомості, муніципальної психології та муніципальної культури тощо. Така дисципліна необхідна для юристів, спеціалістів у галузі соціальної роботи, економістів, політологів, істориків, географів, культурологів, педагогів та ін. [2]

У контексті проблем сучасного унітаризму, у рамках муніципалістики вивчалися б актуальні питання щодо ролі та значення території у процесах формування місцевого самоврядування, об'єднання територіальних громад, співвідношення адміністративно-територіального та муніципально-територіального устрою, інші питання, які відіграють суттєву роль у процесах демократизації на місцях та зміцнення територіальної цілісності держави.

Суть унітаризму в муніципальному вимірі полягає у збереженні за державою в цілому загальних функцій та, одночасно, передачі на рівень територіальних громад практичного управління значною часткою суспільних справ –

питань місцевого значення. Традиційно органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу. Муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими властями, які мають найтісніший контакт з громадянином.

Також за державою залишаються функції адміністративного нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування. Причому будь-який адміністративний нагляд за органами місцевого самоврядування може здійснюватися тільки згідно з процедурами та у випадках, передбачених конституцією або законом. Такий нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування, як правило, має на меті тільки забезпечення дотримання закону та конституційних принципів. Однак вищі інстанції можуть здійснювати адміністративний нагляд за своєчасністю виконання завдань, доручених органам місцевого самоврядування. Традиційно, адміністративний нагляд за органами місцевого самоврядування здійснюється таким чином, щоб забезпечити домірність заходів контролюючого органу важливості інтересів, які він має намір охороняти (статті 4, 8 Європейської хартії місцевого самоврядування) [3].

Тривалий час місцеве самоврядування було функціонально інтегроване в інститути державної влади. Реформи у сфері децентралізації, об'єднання територіальних громад та адміністративно-територіального устрою, які здійснюються останнім часом доводять принцип унітаризму до територіальних громад. Потенціал унітаризму, не доведений до територіальних громад, до жителів сіл, селищ або міст – членів цих територіальних громад, конкретного громадянина, позбавляється своєї бази. Особливо відчувається це в умовах вкрай архаїчного адміністративно-територіального устрою сучасної України, тенденції реформування якого намітилися лише зараз. У такому адміністративно-територіальному дискурсі самоврядування територіальних громад, принципи його формування та тенденції розвитку – предмет унітаристики.

Регіоналістика – це міждисциплінарна наука, яка вивчає об'єктивні процеси регіоналізації (географічної, історичної, політичної, економічної, культурної). Вона особливої уваги надає вивченню регіоналізації міжнародних відносин під впливом факторів глобалізації. Її засновником був американський економіст і географ Уолтер Айзард, який відзначав трансформацію регіональної економіки у регіоналістику за рахунок розширення базисних факторів, не тільки економічних, а

і політичних, соціальних і екологічних. Регіоналістика відображає синтез підходів різних наук до регіональних досліджень. Вона визначально замишлялася як вчення, яке об'єднує такі напрями, як районістика (предметом якого, за задумом засновників, мала служити розробка загальних принципів і методів систематизації шляхом районування), регіоновідання (за задумом фундаторів мала вивчати специфіку розвитку цілісних регіонів у найрізноманітніших аспектах – від природних до етноконфесійних), а також низки інших напрямів у науках, які мають справи з районуванням та вивченням районів. Регіоналістика взаємодіє з географічними науками, геополітикою, глобалістикою, геоеконімою та іншими науковими дисциплінами. Вона необхідна для спеціалістів у галузі міжнародних відносин, державознавців, регіонознавців, країнознавців, політологів, істориків, географів та ін. [4-5].

Регіональний фактор завжди відігравав важливу роль у політичному та економічному житті України. Особливе значення відповідна проблематика набуває в аспекті зміцнення та збереження територіальної цілісності України як унітарної держави. У цьому аспекті регіоналістика знаходиться у тісному зв'язку із проблематикою сучасного унітаризму та концептуальними питаннями унітаристики.

Щодо такого напрямку наукових пошуків як *глобалістика*, то це нова міждисциплінарна форма знання у галузі міжнародних відносин та світової політики, яка прагне подолати кризу гуманітарних наук, як правило, розділених нездоланною спеціалізацією та трансформацією предметів дослідження під впливом процесів, які відбуваються у сучасному світі. Глобалістика виступає як аналітична дисципліна поки що з розмитими контурами свого предмету дослідження. Звідси багатоголосся дослідників, які віддають пріоритет у глобалістиці, відповідно, політиці, економіці, соціології або культурі. Глобалістика виявляє сутність, тенденції та причини процесів глобалізації, інших глобальних процесів і проблем, пошук шляхів утвердження позитивних і подолання негативних для людини та біосфери наслідків цих процесів. Термін «глобалістика» також вживається для позначення сукупності наукових, філософських, культурологічних і прикладних досліджень різних аспектів глобалізації та глобальних проблем, включаючи отримані результати таких досліджень і практичну діяльність щодо їх реалізації в економічній, соціальній, політичній сферах. Глобалістика народжена інтеграційними процесами, характерними для сучасної науки та являє собою сферу дослідження і пізнання, де різні наукові дисципліни та філософія

взаємодіють одне з одним, кожна з позиції свого предмета і метода [6–10].

З точки зору унітаристського фактору вивчення проблем глобалізації є вкрай важливим принаймні тому, що будь-яка держава є суб'єкт-об'єктом геополітики. Під впливом зовнішніх факторів подекуди формується та здійснюється внутрішня та зовнішня політика тієї чи іншої держави. Не є виключеною із глобалістського контексту й Україна. Втім, в умовах складних геополітичних відносин, Україна має зміцнювати та захищати свою суб'єктність, у тому числі й в територіальному вимірі, насамперед з точки зору своєї унітарності, цілісності, неподільності тощо.

Варто звернути увагу і на галузевий аспект перспективи вивчення даного курсу серед таких інших, аналогічних за функціональним навантаженням курсів міждисциплінарного характеру, враховуючи, що на колосальний потенціал таких напрямів наукових пошуків, як «конституціоналістика» [11], «адміністративістика» [12], «цивілістика» [13] тривалий час вказують вітчизняні вчені.

Важливість формування відповідного напрямку зумовлена й необхідністю системного підходу до вивчення проблем сучасного конституціоналізму, враховуючи значення територіального фактору у формуванні та реалізації його рівнів та форм: муніципалізм як форма локального конституціоналізму [14] → сучасний конституціоналізм в окремій державі [15–17] → глобальний або транснаціональний конституціоналізм, що є наслідком міждержавної інтеграції [18–19].

Унітаризм у даному аспекті стає не лише системоутворюючою домінантою цілісності та неподільності території як елементу механізму української держави, а й конституційною цінністю, що особливо важливо в аспекті реалізації та захисту принципів сучасного конституціоналізму.

Основними тематичними блоками, які могли б вивчатися у рамках курсу «Унітаристика» та відігравати роль загальноорієнтуючої, вступної й узагальненої інформації про унітаризм в Україні, могли б бути:

унітаристика у системі знань про унітаризм в Україні;

унітаризм як проблема конституційно-правової науки та юридичної науки в цілому;

унітаристська філософія як комплекс знань про феномен унітаризму, його аксіологічні, гносеологічні, онтологічні та інші характеристики і ознаки;

унітаристська політологія як комплекс знань про політичні моделі унітаризму та його місце у політичній організації держави і суспільства;

унітаристська економіка як комплекс знань про основи господарювання та здійснення бюджетно-фінансової діяльності в умовах унітаризму;

унітаристська соціологія як комплекс знань про соціологічне значення унітаризму, його місце та значення у процесах суспільного розвитку з точки зору соціальної структури суспільства;

унітаристська культурологія як комплекс знань про культуру унітаризму, його духовно-моральний та ідеологічний вплив на розвиток суспільства і держави;

унітаристська психологія як комплекс знань про психологію людських відносин в умовах унітарно-організованої держави;

унітаристська інженерія як комплекс знань про системи і моделі організації публічної влади та управління в умовах унітарно-організованої держави, їх особливості та можливі впливи на розвиток державної влади та місцевого самоврядування з точки зору їх організації, проведення виборів тощо;

унітаристська конфліктологія як комплекс знань про протиріччя та конфлікти з питань території в унітарно-організованій державі, причини їх виникнення, засоби та методи попередження і подолання тощо.

На наш погляд, формування унітаристського дискурсу в сучасній конституційно-правовій науці та освіті створило б умови для поглиблення наукового знання про унітаризм та територію держави як феномен конституційного права України, а також формування спеціалістів абсолютно нової генерації. Адже важко розраховувати на динамічний розвиток держави, її інститутів, місцевого самоврядування в Україні, успіхи у проведенні адміністративно-територіальної, адміністративної, податкової та інших реформ не маючи професійно підготовлених спеціалістів, які мають фундаментальні знання у сфері теорії сучасного унітаризму.

Стан державного управління, місцевого самоврядування, національної безпеки, бюджетної та податкової політики у демократичних країнах дає нам відповідні орієнтири, вагомі результати та позитивні приклади. Унітаристика, відображаючи суть теорії та практики унітаризму, включає в своє предметне поле вивчення тенденцій та закономірностей, моделювання конкретних унітарних відносин.

Перелік використаних джерел

1. Українсько-російські відносини: Тест на політичну зрілість. Аналітична доповідь URL: https://ukraine-russia.wf.org.ua/4/?fbclid=IwAR2iCBmeAMxCUtNT_faSiCjxYptmhTAR0bRqro7DlxwGasry85NCWGSPLY0
2. Проблеми сучасної муніципалістики: навч. посіб. За заг. ред. О. В. Батанова. Київ: Академія муніципального управління, 2012. 292 с.
3. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення 18.02.2020).
4. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні: монографія. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. 516 с.
5. Ринок і регіоналістика: навч. посіб. для студ. екон. та екон.-геогр. фахів вищ. навч. закл. С. П. Сосько та ін. Київ: Ніка-Центр: Ельга, 2002. 380 с.
6. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 272 с.
7. Бебик В. М., Шергін С. О., Дегтерьова Л. О. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2006. 208 с.
8. Глобалістика: Междунар. междисциплинарный энцикл. словарь / И. И. Мазур (гл. ред. и сост.), А. Н. Чумаков (гл. ред. и сост.). Москва; Санкт-Петербург; Нью-Йорк: Издательский центр «Елима»; Издательский дом «Питер», 2006. 1159 с.
9. Кочетов Э. Г. Глобалістика: Теория, методология, практика: учебник для вузов. Москва: НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. 647 с.
10. Шепелев М. А. Глобалістика: учеб. пос. Ч. 1. Днепропетровск : ДНУ, 2001. 144 с., Ч. 2. Днепропетровск : ДНУ, 2001. 122 с.
11. Орзів М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 118–124.
12. Ківалов С. В. Адміністративістика як об'єкт наукових пошуків: запрошення до обговорення. *Часопис адміністративістики*. 2007. № 1. С. 4–7.
13. Харитонов Є. О. Цивілістика: поняття, підготовка та структура. *Часопис цивілістики*. 2006. Вип. 1. С. 10–15.
14. Батанов О. В. Сучасний муніципалізм в Україні: гуманістичні засади становлення та розвитку. *Правова держава: зб. наук. праць*. Вип. 21. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. С. 165–174.
15. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384 с.
16. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
17. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
18. Львова Є. О. Глобальний конституціоналізм. Теоретичні підходи та правові виклики до формування: монографія. Київ: Фенікс, 2019. 294 с.
19. Забокрицький І. Транснаціоналізація сучасного конституціоналізму: теорія та практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 396 с.

Т. І. Бондарук
(Київ)

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОЗНАВСТВО ЯК КОНСТРУКТ

В сучасній юридичній науці усталене визначення поняття «правознавство» відсутнє. І. Б. Усенко зазначає, що як правило правознавство ототожнюється з синонімічними поняттями «юриспруденція» та «юридична наука». Але чи так це однозначно. В «Юридичній енциклопедії» правознавство – це галузь знань про закономірності розвитку держави і права, юридична наука – система знань про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті, а юриспруденція – знання, наука знання права. Останній термін вживається у значенні як юридичної науки, так і сфери практичної юридичної діяльності. В науковому аспекті він близький до терміну «правознавство». Як видається, в конкретному застосуванні кожний зі згаданих трьох термінів має свої нюанси, хоча, можливо, і не зовсім очевидні.

Своєю чергою дослідник запропонував у дослідженні українського правознавства розглядати правознавство як комплексне поняття, яке відображає загальний стан набуття (науку), передавання через навчання (освіту), використання в практичній діяльності професійних юридичних знань [1, с. 604], яке і буде взяте за основу.

Загальний стан набуття професійних юридичних знань (наука).

М. А. Дамірлі, характеризуючи правову науку як цінність, вирізняє такі її грані: 1) правова наука як форма світогляду; 2) правова наука як форма суспільної свідомості; 3) правова наука як науково-пізнавальний процес, специфічна діяльність, спрямована на отримання нового знання; 4) правова наука як результат процесу пізнання правової реальності, система знань про цю реальність; 5) правова наука як соціальний інститут зі складною інфраструктурою (організація науки, професійні спільноти вчених, наукові установи, різні засоби комунікації вчених і т. д.); 6) правова наука як потужний фактор суспільного розвитку; 7) правова наука як невід'ємний і найважливіший сегмент культури, як соціокультурний феномен. Розгляд правової науки в ціннісному вимірі, безумовно, вимагає врахування всіх зазначених сторін буття правової науки [2, с. 61].

Безсумнівно, від ступеня розвиненості правової науки істотно залежить стан і правової культури, і правового життя суспільства. Як історично сформована форма знання, криниця правового досвіду, вона виступає потужним трансформаційним фактором у розвитку суспільства, силою здатною запропонувати шляхи, способи, механізми удосконалення суспільного життя.

Слід погодитися з М. А. Дамірлі, що правова наука як особливий соціокультурний феномен є однією з найважливіших правових цінностей, і цінність її в даному ракурсі проявляється в вироблених всім комплексом правових наукових дисциплін продуктах.

В сучасному значенні юридичну науку визначають як спеціалізовану галузь наукових знань у сфері гуманітарних наук, наукову діяльність, що спрямована на вивчення права в теоретичному і прикладному аспектах, правових форм організації і функціонування держави, суспільства, їхніх окремих інститутів. Особливістю юридичної науки у порівнянні з іншими гуманітарними науками, на думку С. Д. Гусарева і О. Д. Тихомирова, є те, що вона має прикладний характер, покликана обслуговувати практичні потреби правового регулювання суспільних відносин, сприяти удосконаленню законодавства і правової практики. Тому юридичні наукові знання відрізняються конкретністю, точністю, виражаються в логічно пов'язаних, формалізованих поняттях, категоріях, наукових конструкціях.

Проведення наукових досліджень визначають світогляд, тип панівного правового мислення та юридичні наукові парадигми.

Для кожної епохи розвитку людства притаманний свій домінуючий світогляд як цілісна сукупність домінуючих уявлень про світ, роль в ньому людини, а також похідних від них переконань, установлень, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій пізнавальної і практичної діяльності людей, їхньої життєдіяльності в цілому. Зокрема для світогляду середньовіччя притаманне домінування теології, для епохи Відродження – гуманізму, у вік Просвіти – розум людини, її знань у пізнанні природного порядку суспільного життя, для ХІХ ст. – ідей юридизації, лібералізації та демократизації суспільств, для ХХ ст. – плюралізму ідей та принципів, для ХХІ – інформатизація.

Науковий світогляд та комплекс понять, які виступають як логічна форма розуміння сутності правових явищ, як відбиток закономірного й особливого в правовій дійсності, адекватних об'єктивно існуючим правовим явищам, являють собою результат синтезу правових уявлень, квінтесенцію юридичних знань і досвіду, визначає тип наукового правового мислення, як

специфічного прояву мислення наукового, як «ансамблю» взаємозалежних і взаємозумовлених наукових ідей, принципів, форм відбиття і пізнання дійсності, її істотних зв'язків і відносин, напрямів розвитку.

Від типу домінуючого наукового правового мислення залежить «арсенал» парадигм – наукових теорій, шкіл, напрямів досліджень тощо, які успішно вирішують експериментальні і теоретичні наукові проблеми, формулюють їх у межах цієї наукової традиції, які існують у юриспруденції того чи іншого етапу розвитку суспільства [3, с. 74–75].

Трансляція правових знань (навчання, освіта)

На думку В. В. Дудченко, ключовою властивістю юридичної освіти є класичність. Як пише, дослідниця, здобувати класичну освіту в юридичних вишах означає навчатися на найкращому, відібраному зі всього світового знання про право. Класична освіта фундаменталізує сучасне плінне знання про право, оскільки у ній право пізнається у первісній спосіб, ніж в позитивно-аналітичній юриспруденції. Такий спосіб зумовлює інший предмет правознавства і інші його цілі. Неперевершеним у правовій класиці є римське право і зв'язані з ним синкретизм права і етики, формулярна система права, природне і позитивне право, догівірна природа справедливості, теорія договорів, право претора, плюралізм форм права, рекодифікація [4, с. 64, 65, 68]. Класичний, побудований на римських правових доктринах і концептах спосіб набуття юридичних знань визнавався, і, як видно, щонайменше декларується і сьогодні, фундаментальною засадою підготовки правознавців, починаючи від перших університетів у Болоньї (1088) та Падуї (1222). Так, Л. М. Казанцев, писав, римське право в університетах слугувало формуванню якостей юриста – юридичного мислення, особливої логіки, яка значно відрізнялася від логіки людини іншої професії, вміння чітко і визначено висловлювати юридичні поняття, тобто знання юридичної термінології, яка є необхідною у процесі правотворчості. Саме методи формування цих навичок докладно описані в Дигестах, Тому і особи, які вивчали їх, змогли сформулювати у межах своєї особистості, потужний юридичний світогляд і стати професіоналами у своїй справі [5, с. 219].

На сьогодні загальноєвропейським є те, що процес становлення і розвитку юридичної освіти на українських землях мав свою тривалу історію, змістовні характеристики якої загалом відповідали загальноєвропейським тенденціям.

Використання в практичній діяльності професійних юридичних знань.

В сучасному теоретико-правовому дискурсі наявні різноманітні підходи до юридичної практичної діяльності, визначення її поняття, ознак, структурних елементів, призначення, функцій і т. ін. Так, С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров на основі аналізу відповідних досліджень, вирізняють два основних підходи:

юридична практична діяльність пов'язується з постійною роботою над юридичними текстами (законами, судовими рішеннями, літературою), використанням під час її здійснення таких професійних категорій, як винність, причинність, відповідальність, давнина, компетентність, правова сила та ін.; їй притаманні: правовий захист безпеки і суспільного порядку, провадиться в межах і на основі упорядкованих процедур і методично коректної поведінки, а їх рішення – ґрунтуватися на вільній від суперечностей і логічно точній аргументації;

юридична діяльність пов'язується зі створенням цивілізацією для встановлення відповідних меж поведінки членів суспільства, держави правом, яке і є її основою; здійснюється як у формі правової урегульованості, так і поза правовою регламентацією, причому правова форма діяльності пов'язана з розглядом і вирішенням по суті юридичної справи – правопорушення, спору про право, скарги і т. ін., а не врегульована правом юридична діяльність базується на таких соціальних нормах, як норми моралі, звичаї, традиції, канонічні, церковні норми, норми громадських організацій; вона забезпечує досягнення в суспільстві і державі правової й загальної культури, що сприяє створенню цивілізованого правопорядку [3, с. 210].

Очевидно, що в кожному з них, хоча і наявні подібні ознаки і характеристики, робляться різні наголоси, що, за великим рахунком, дає підстави говорити у першому випадку – про юридичну діяльність, у другому – про діяльність правову.

При цьому, слід підтримати думку, що діяльність загалом може розглядатися і як методологічний, пояснювальний принцип, засіб, підхід, за допомогою якого вивчають правові явища і результатом використання яких є поняття та теоретичні конструкції, зокрема правової діяльності, правопорушення, правомірної поведінки, і як процес правового життя, реально здійснювані наукова юридична діяльність, навчальна діяльність у юридичних закладах, практична діяльність суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів та інших юристів або правотворча, правозастосовна діяльність, реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків тощо [3, с. 215].

Унікальною та універсальною властивістю, притаманною лише юридичній діяльності, є *юридичність* як якісна особливість професійної діяльності юриста на сутнісному рівні відображає її природу, місце, роль і призначення в правовій сфері, відрізняє її від інших видів соціальної, професійної, правової діяльності та правової поведінки або правових форм соціальної діяльності.

Юридичність як властивість соціальної діяльності у викладеній вище інтерпретації притаманна тільки професійній діяльності юриста, а всі інші, хоч і близькі за характеристиками види соціальної або правової діяльності, володіють окремими проявами юридичності, а не всім комплексом її ознак, і тому не можуть бути віднесені до юридичної практичної діяльності [3, с. 216].

Як уявляється, юридичність включає і юридичну компетентність, і правову грамотність, і правове мислення.

Натомість діяльність у правовій сфері суспільства, яка є формою соціальної діяльності взагалі, на яку розповсюджуються ознаки, як притаманні усім видам соціальної діяльності, найперше – свідоме та активне відношення до навколишнього світу, що є домінантою та фактором розвитку суспільства, умовою його існування, складовою його культури, у широкому сенсі можна визначити як правову діяльність – діяльність учасників (суб'єктів) соціуму щодо реалізації взаємних основоположних прав і обов'язків.

Найчастіше правова діяльність може розглядатись як правова форма соціальної діяльності, тому що основні дії та зв'язки останньої, так би мовити її «каркас» чи структура, визначено в нормах права.

При цьому можна відмітити певний поняттєвий парадокс: правову діяльність можна розглядати і як вузлу, і як ширшу за юридичну, що власне свідчить про їх щільний взаємозв'язок. Так, юридична діяльність є видом правової діяльності чи правової форми соціальної діяльності та у цьому значенні визначаючи ціннісні, культурні тощо завдання для юридичної діяльності. Водночас, така властивість як юридичність робить юридична діяльність ширшою (можливо, глибшою) за діяльність правову, адже професійні майстерності (навичок наукових досліджень, педагогічної майстерності, оперативного мистецтва тощо).

Важливою складовою загальною характеристикою правознавства є юридичний етос носіїв юридичних знань як певної корпорації Саме етос (за М. Вебером) як узагальнена характеристика культури певної соціальної спільноти, яка виражена в системі її панівних цінностей і норм поведінки, може дати уявлення про еталони поведінки, цінності, стиль життя, врешті, стиль правового мислення правознавців.

Отже, правознавство як комплексне поняття, яке відображає загальний стан набуття (науку), передавання через навчання (освіту) використання в практичній діяльності професійних юридичних знань, як і більшість понять орбіти права, можна визнати соціальним конструктом. Його визначення є спробою, за висловом Бруно Латура «зібрати» об'єкт, тобто структурувати і надати форму. Водночас в будь-якій конструкції пріоритет відносин і зв'язків превалює перед наявними елементами. Це передбачає, на думку популятизатора соціальних конструкцій, пріоритет відносин і зв'язків перед наявними елементами, які визначаються тільки у рамках системи як результат взаємодії. Розвиток такої системи залежить від її стану загалом, а її цілісність – завжди більше ніж просто сума частин [6, с. 38].

Повною мірою це стосується українського правознавства, дослідження якого, як соціокультурного феномену, передбачає вбудовування об'єкта у систему культурних означень та соціальних закономірностей, коли об'єкт розглядається як сукупність різного роду і порядку соціальних, культурних, фахових характеристик у певний історичний період, що дає можливість об'єктивніше пізнавати тогочасне правове життя.

Для визначення базових засад становлення і розвитку українського правознавства важливим є залучення філософської рефлексії. Адже філософія і право як способи осмислення і впорядкування людського буття мають давню і тісно переплетену історію. Філософська рефлексія часто передувала правому оформленню людських стосунків, а правові норми відповідно надавали деяким філософським сентенціям чіткої форми.

Зокрема, йдеться про історико-філософську концепцію визначного українського філософа Вілена Сергійовича Горського, основні положення якої сконцентровані в «Історії української філософії» [7], яка дає базові вихідні підстави, а подекуди і прямі аналогії для спроби реконструкції розвитку українського правознавства як культурного явища, як соціокультурного феномену. Її вихідним моментом стала сама пропозиція аналізувати історію філософії у контексті культури, що мало наслідком перебудову самого характеру історичного мислення, в якому культура є сферою реалізації людських цінностей (аксіологічний аспект) та утворює простір людського спілкування.

Культура, – зазначає В. С. Горський, – за своєю природою інтерсуб'єктивна, вона передбачає ряд суб'єктів, що вступають між собою у спілкування. Спілкування ж можливе за наявності певної спільності, взаємної причетності партнерів до якихось споріднених цінностей. Вирішальними принципами, на яких має

ґрунтуватись перехід до бачення історії філософії на рівні культури, учений вважав «діалогізм» і гуманізацію, що цілком стосується і права. Загалом детермінація права культурою – право посідає визначне місце в суспільстві, бо є глибинним виразником його культури (Б. О. Кістяківський), – стає дедалі визнанішою.

Запропоноване В. С. Горським осмислення історії української філософії у контексті історії національної культури в координатах генезису (до складу історії української філософії тим самим входять ті вчення, що визрівали на терені культури України, незалежно від того, у якому краї через обставини життя довелося формулювати ці ідеї їхньому авторові) та функціонування філософської системи, теорії чи ідеї (історія української філософії вивчає й ті ідеї, що були створені представниками інших національних культур, але реально функціонували у складі української культури, були сприйняті нею і справили певний вплив на її розвиток), на нашу думку, є засадничими і для історії українського правознавства зокрема щодо науково-освітньої його складової.

Важливою є і правознавча саморефлексія. Так, аналізуючи «Сім закликів до українського правництва» [8, с. 263], можна виокремити низку тих, які можуть вибудовувати оціночну шкалу на дослідженні його стану і ролі на тому чи іншому етапі розвитку нашого суспільства і держави. Зокрема, певними маркерами фахової характеристика і суспільної ролі правника можуть бути такі як: опіка, передусім, інтересами юридичної професії загалом, а вже згодом – певної її гілки. (ми – насамперед правники, а вже згодом судді, адвокати, прокурори, нотаріуси, юрисконсультанти, вчені-юристи тощо); дотримання високих стандартів професійної компетентності, етичності, турботи про правовий захист громадськості, функціонування системи правосуддя; принцип соціальної відповідальності як професійний обов'язок правника; розгляд права, юридичної діяльності не лише як професії, але і як мистецтво добра і справедливості.

Отже, філософська та власна правова рефлексії визначають спектр дослідження правознавства, сферою якого є знання про право та знання про його дію та роль у суспільстві, у свідомості людини не лише у ретроспективі, але і фундуують перспективу його розвитку у сучасному світі. Цю роль в утвердженні України як правової і соціальної держави, ґрунтовану на принципах верховенства права, забезпечення прав і виконання обов'язків людини і громадянина, важко переоцінити.

Перелік використаних джерел

1. Бондарук Т. І. Українське правознавство і правий простір: проблема дефініції та методології дослідження (за історико-правовими методологічними семінарами). *Правова держава*. Вип. 32. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К., 2021. С. 603–608.
2. Дамирли М. А. Правовая наука как ценность. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матер. Міжнар. круглого столу* (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 60–64.
3. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності). Навчальний посібник. К.: Знання, 2005. 656 с.
4. Дудченко В. В. Класична юридична освіта як правова цінність. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матер. Міжнар. круглого столу* (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2012 С. 64–68.
5. Казанцев Л. М. Значение науки римского права. *Римське право в Університеті Святого Володимира*. У 2-х кн. Кн. 1. Уклад. І. С. Гриценко, І. А. Короткий. За заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Либідь, 2010. 430 с.
6. Latour B. Pandora's Hope: essays on the reality of science studies / B. Latour. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999. 345 p. Цит.: Іванова Т. В. Соціальний конструктивізм у розрізі соціологічного знання. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*. Одеса, 2017. Вип. 17. С. 37–40.
7. Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. К.: Наук. думка, 1996. 285 с.
8. Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. К.: «Юстініан», 2006. 271 с.

А. Ю. Іванова
(Київ)

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО ЗАХИСТУ: PRO ET CONTRA

2021 рік став ювілейним для багатьох визначних подій відновлення та утвердження української незалежності держави. Найзначущими з них безперечно є 30-річчя проголошення незалежності України, 30-річчя проведення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, 25-річчя Конституції України. У цьому ж році завершується цикл вшанування 100-річчя подій української революції, започаткований Указом Президента України № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» від 22.01.2016 р.

Попри притаманний таким вшануванням ювілейний пафос за умови неформального підходу вони є гарним приводом згадати про власний досвід державо і правотворення, відрефлексувати сучасні конституційні процеси у їхній ретроспективі з метою глибшого усвідомлення закономірностей та подальших перспектив розвитку теорії та практики українського конституціоналізму.

Неформальність цьогорічних святкувань втілилася на законодавчому рівні в Указі Президента України № 423/2021 «Про День Української Державності» від 24 серпня 2021 р., в якому продемонстровано усвідомлення необхідності утвердження наступності історії українського державотворення, потребу спиратися на історичний досвід, вшановувати пам'ять та засвідчувати повагу до діяльності видатних представників національної еліти, а також борців за державність та незалежність України. Важливим є й те, що ці питання прозвучали заporукою захисту суверенітету, територіальної цілісності і незалежності України.

Указом постановлено відзначати День Української Державності щорічно 28 липня – «у День Хрещення Київської Русі-України, коли вшановується пам'ять про видатного державотворця, святого рівноапостольного князя Київського Володимира Великого».

Цим же Указом постановлено забезпечити підготовку проекту стратегії захисту, збереження та популяризації історії української державності.

Вказане завдання покладається на Кабінет Міністрів України разом із найавторитетнішими науковими осередками України – Національною академією наук України, Національною академією правових наук України та Національним інститутом стратегічних досліджень.

Така ініціатива Президента заслуговує на всіляку підтримку, з певними застереженнями вже висловленими у пропозиціях до проекту Стратегії. Зокрема, ми переконані, що колективні уявлення про історію української державності є основою національно-громадської ідентичності українського суспільства, його адекватної самоідентифікації, а отже – важливою частиною утвердження та розвитку суб'єктності України, що досі лишається завданням № 1 для сучасної України. Водночас в основу таких колективних уявлень має бути покладені не міфи та спотворені факти, наступне розвінчання яких є невідворотнім в умовах сучасного інформаційного суспільства та, що небезпечніше, – викликає зневіру суспільства у можливість встановлення об'єктивної історичної правди щодо національного державотворення загалом. В основу мають бути покладені об'єктивні наукові дослідження, проведені авторитетними науковими установами, зокрема, інститутами Академії наук, які згодом будуть популяризовані державними інституціями, що відповідають за реалізацію національної політики пам'яті в Україні.

Водночас проєктований в Указі Президента України захист і збереження історії української державності передбачає одночасно обрання того, яка саме історія буде захищатися та зберігатися, а яка ні, що своєю чергою значною мірою впливатиме на розвиток, напрями та результати історичних досліджень. Модеруванням колективних уявлень про історичне минуле держава займається в межах, визначених державною політикою пам'яті. Будь-яка участь держави у формуванні історичного нарративу завжди міститиме потужну політичну складову.

Держава має створювати умови для проведення об'єктивних політично та ідеологічно незаангажованих наукових досліджень, а *захист, збереження та популяризація історії української державності* мають означати *захист, збереження та популяризацію наукових досліджень з історії української державності*.

Підготовка стратегії *захисту, збереження та популяризація історії української державності* вимагає розуміння її сучасного стану та проблем. Це зокрема відсутність єдиного цілісного нарративу історії української державності; розірваність державницької історії, потреба доведення державницької традиції та наступності; потреба інтеграції історії національних меншин в історію національної державності; потреба інтеграції історії української державності в загальноєвропейський та світовий контекст; тривалий час історія української державності досліджувалася в руслі імперських догм, переосмислення її триває до сих пір тощо.

Неабиякою проблемою є відчутне домінування в публічному просторі дискурсу політики національної пам'яті над

економічною політикою, що призводить до протиставлення в суспільній свідомості цих, на перший погляд, не пов'язаних сфер публічного життя. Співставлення ж швидкості реалізації і провадження відповідних реформ викликає обурення в суспільстві та негативно впливає на реалізацію національної політики пам'яті. Перспективною тут виглядає ідея адекватної синхронізації цих сфер як в процесі стратегічної комунікації (П. П. Богущкий), так і в секторі реальної державної політики.

Часті непорозуміння в суспільстві викликає і відсутність культури діалогу, аж до застосування методів «культури скасування» (cancel culture), що використовується як прибічниками політики національної пам'яті, так і їх противниками у полеміці навколо політично та юридично-значущих оцінок історичних подій. У даному контексті негативні наслідки спрямовані проти окремих осіб або груп осіб, які є носіями відмінних оцінок історичних подій, та полягають у груповому цькуванні та приниженні особи опонента загалом. В широкому сенсі такі прояви можуть розглядатися як форма заперечення права на свободу слова та політичних поглядів.

Передумовою такої ситуації є сучасний стан колективної пам'яті, для якого характерний «виразний дуалізм у поглядах на минуле, коли у суспільній свідомості побутують різні, часом антагоністичні, моделі історичної пам'яті, між якими найвиразнішими є «націоцентрично-державницька» й «імперсько-радянська» (І. Симоненко).

Низький рівень або й відсутність культури діалогу не сприяє загальнонаціональному діалогу щодо пошуку суспільного консенсусу та злагоди, не кажучи вже про мінімальний поріг єдності навколо принципових питань та оцінок минулого, а лише посилює розкол у суспільстві щодо питань національної пам'яті та ускладнює реалізацію політики національної пам'яті. Вважаємо, що загальна стратегія має передбачити та врахувати загрози такого явища, а також виробити ефективні інструменти для мінімізації його негативного ефекту в процесі реалізації державної політики національної пам'яті.

Попри дискусійність питання щодо доцільності державного управління історичною пам'яттю, важливим є розуміння того, що агресивні намагання приватизувати українську історію та заперечити власну історію української державності з боку східного сусіда є переконливим аргументом на користь проведення додаткових заходів для захисту і збереження історії української державності. Червоні лінії заходів державного втручання мають визначати демократичні права людини, зокрема права на свободу слова, політичних вподобань, плюралізм думок та академічну свободу.

В. Т. Окіпнюк
(Київ)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Україна належить до тих країни європейського співтовариства, які мають багатовікову конституційну історію. І це незважаючи на вкрай несприятливі для розвитку демократичних політико-правових традицій обставини та фактори, що формували парадигму українського історичного процесу впродовж останніх трьох століть. Йдеться, по-перше, про період панування на українських землях протягом XVIII – початку XX століть державно-владних інститутів Російської імперії та пов'язаного з цим насадження антидемократичної абсолютистської імперської ідеології, коли сама згадка про конституцію та демократичні засади державного устрою вважались злочином. І, по-друге, слід згадати також про не менш трагічну для конституційного процесу добу радянського тоталітаризму, який формально не відкидаючи поняття конституції, вихолостив її гуманістичну спрямованість та фактично використовував як прикриття для легітимізації антинародного режиму.

Нетривала відлига в конституційному процесі за часів Української революції не змогла, на жаль, швидко усунути тоталітарну ментальність і передусім у політико-правовому вимірі.

Тому не випадково, що новітній конституційний процес у незалежній Україні відбувався доволі кволо, оскільки перебував в лещатах радянської ідеології. І лише на п'ятому році незалежності наша держава спромоглася прийняти Конституцію, користуючись до цього конституцією УРСР 1978 р., яка незважаючи на певну модернізацію, все ж таки, залишалася політико-правовим документом радянського типу.

Втім і в Акті проголошення незалежності України, і в чинній Конституції України 1996 р. зазначено, що ці документи спираються на багатовікову історію українського державотворення та продовжують його тисячолітні традиції. Серед цих традицій, безперечно, особливе місце займають політико-правові традиції України-Гетьманщини.

Майже відразу після приєднання Гетьманщини до складу Московського царства, яке на початку XVIII ст. перетворилося на Російську імперію, виникла низка неузгодженостей правового та державно-управлінського характеру, які насправді були проявом конфлікту глибшого культурно-ментального рівня. Демократичні механізми організації та здійснення публічної влади в Гетьманщині суперечили державно-правовій практиці царського режиму, його внутрішній природі та соціальній сутності. Тому

продовж всього періоду автономного функціонування Гетьманщини царська адміністрація намагалася ліквідувати демократичні принципи організації та здійснення влади в Україні. Вони були предметом постійного тиску з боку царського уряду, поступово обмежувалися впродовж XVII ст. і були остаточно скасовані в другій половині XVIII ст.

До таких демократичних принципів і механізмів, які є надбаннями вітчизняної конституційної історії України та складають історичний досвід української політико-правової традиції в галузі конституційного права, на наш погляд, належать такі.

По-перше, виборність, і як наслідок, періодична змінюваність органів влади та посадових осіб усіх рівнів. Найважливіше значення для функціонування тодішнього державно-політичного режиму Гетьманщини мала виборність гетьмана, якому належала вища влада в Україні. Якщо у XVII ст. гетьманів, обраних на генеральній військовій раді, затверджував царський уряд, то вже у XVIII ст. він заздалегідь визначав кандидатуру майбутнього гетьмана і тільки після цього давав дозвіл на скликання ради. Генеральною військовою радою обиралась також генеральна старшина: генеральний обозний, генеральні судді, генеральний підскарбій, генеральний писар, генеральні осавули, генеральний хорунжий і генеральний бунчужний. Ці посадові особи сукупно становили генеральний уряд, який виконував функції вищого виконавчого органу державного управління Гетьманщини. Виборною була і місцева полково-сотенна адміністрація Гетьманщини. Полковники, сотники та полкова і сотенна старшина обиралися полковими та сотенними радами. Але у XVIII ст. під тиском царського уряду вибори цих посадових осіб були також заміщені призначеннями.

По-друге, пріоритет колегіальних, представницьких органів влади над одноосібними, єдиноначальними. Слід відзначити, що одноосібна влада гетьмана навіть у періоди найбільшого піднесення його авторитету не мала абсолютного характеру. Він змушений був рахуватися з колегіальними структурами – генеральною військовою та генеральною старшинською радами. Втім, за часів гетьманування Івана Мазепи гетьманський «абсолютизм» значно посилювався. Тому в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. було передбачено формування Генеральної Ради, колегіального представницького органу, якому мав бути підзвітний гетьман і вся виконавча влада. Так само автори зазначеного політико-правового акта були дуже близькими до закріплення принципу поділу влад, застосування якого створювало б необхідні умови для усунення будь-якої узурпації влади в Гетьманщині.

По-третє, практика правового регулювання державно-владних відносин, визначення повноважень органів влади, правового

статусу різних соціальних верств у спеціальних політико-правових актах конституційного характеру – гетьманських або договірних статтях. Важливо відзначити, що у відносинах владних інститутів Гетьманщини та Московського царства (Російської імперії) ініціаторами укладення таких юридичних документів були саме українці. Після Переяславської ради 1654 р. завдяки наполяганням гетьмана Богдана Хмельницького і козацької старшини, царський уряд погодився на укладення першого такого документу, який, як відомо, увійшов в історію під назвою Березневих статей або статей Богдана Хмельницького.

Зважаючи на важливий державно-правовий і міжнародно-правовий характер гетьманських статей, їх ключову роль для визначення правового статусу Гетьманщини у період XVII – XVIII ст. їх з певними застереженнями можна вважати своєрідними «конституціями» України-Гетьманщини. На думку О. М. Мироненка, це були октройовані акти конституційного характеру, «Біблія» вітчизняного конституціоналізму [1, с. 20].

Показово, що з початком формування Російської імперії посилення імперського тиску на українську політичну систему відбувалося насамперед в напрямі вихолощення змісту гетьманських статей та їх подальшого скасування як окремого виду нормативно-правих актів. У XVIII ст., як відомо, укладені лише Решетилівські статті 1709 р. і «Рішительні пункти» 1728 р. При цьому, форма та зміст першого з цих документів відрізнялася від традиційних зразків гетьманських статей XVII ст. А останній український гетьман XVIII ст. Кирило Розумовський вступаючи на посаду жодних статей з царським урядом не укладав.

Отже, в підсумку можемо зазначити, що сучасний український конституціоналізм ґрунтується на багатовікових демократичних політико-правових традиціях Українського народу, серед яких важливе місце займають відповідні політико-правові традиції України-Гетьманщини. Представницька демократія, виборність державних органів і посадових осіб, їх періодична змінюваність та інші демократичні державно-правові механізми та процедури – це невід’ємна складова вітчизняної конституційної історії, яка зумовлена внутрішньою природою історичного буття Українського народу. Уроки минулого свідчать, що вітчизняні демократичні державно-політичні та державно-правові інститути були основним об’єктом деструктивного впливу авторитарної російської державності та її імперської ідеології.

Перелік використаних джерел

1. Мироненко О. М. Історія Конституції України. Київ: Ін Юре, 1997. 60 с.

І. В. Музика
(Київ)

УКРАЇНСЬКІЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 рр. У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ О. М. МИРОНЕНКА

Теоретико-методологічне бачення О. М. Мироненка проблем українського конституціоналізму доби української революції 1917–1920 рр. викладене в його працях «Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект» [1], «Історія конституції України» [2] та «Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради» [3].

Насамперед важливо наголосити на тому, що О. М. Мироненко запровадив поняття – «доба українського революційного конституціоналізму», та «партійні конституції». Початок доби українського революційного конституціоналізму він відраховував від часу створення Центральної Ради. На його думку, вирішальний вплив на формування напрямів революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. мали правові і державницькі погляди діячів політичних партій, які формулювалися і закріплювалися у програмах партій. Такі програмні положення О. М. Мироненко умовно називав «партійними конституціями» – вони містили концепції майбутнього державного устрою України, майбутніх політичних систем, форм і методів правління, правові цінності тощо.

Зокрема, О. М. Мироненко зазначав, що у програмних положеннях грудневої програми (1905 р.) УСДРП задекларовані такі фундаментальні інститути конституційного права: парламентаризм; законодавча, виконавча і судова влади (за принципом поділу влади); референдум; місцеве самоврядування; виборче право; права і свободи людини, які знайшли відображення в Конституції УНР 1918 р. [1]

«Партійна конституція» УПСР, викладена в програмі, ухваленій з'їздом УПСР 19 липня 1917 р., багато у чому збігалася з положеннями програми УСДРП, але мала суттєві відмінності: побудова соціалістичного ладу, без якого неможливо розв'язати усі інші проблеми; основне питання – національне, передбачалося вирішити шляхом переходу від національно-персональної (екстериторіальної автономії) до федерації демократичних республік; верховний законодавчий орган мав будуватися на класових засадах. Аналізує учений також еволюцію змісту конституційних інститутів у процесі полівіння і реорганізації

українських політичних партій - УСДРП - лівих, боротьбистів, УКП тощо [1].

Характеризуючи «партійні конституції» О. М. Мироненко акцентує також на появі важливої новели в «партійній конституції» УКП (яка, хоча організаційно оформилася у 1920 р., але лівацькі погляди її лідерів почали формуватися ще в період існування ЦР) - спеціального розділу «Право». В ньому викладалася суто пролетарська позиція праворозуміння - право і мораль у всіх своїх виявах вважалися явищем суспільства нетрудового, наслідком класової боротьби, зняряддям буржуазного панування, яке повинно «повільно зникати, змінюючи організованою товариською комуністичною взаємністю». УКП виявляла готовність тимчасово використовувати це зняряддя, але виключно для пригнічення експлуататорів, скасовуючи ряд правових інститутів, а в решту впливаючи пролетарський зміст та змінюючи цим їхню форму. Партія відкрито заявляла про дедалі зростаюче звуження і зменшення значення правових інститутів аж до зникнення й заміни їх організованою пролетарською взаємністю. О. М. Мироненко характеризує програму розділу «Право» як екстремістську платформу праворозуміння, яка передбачала, зокрема, у сфері приватної власності: скасування всякої приватної власності, зобов'язального права, спадкового права - фактично скасовувала норми цивільного права; у сфері сімейного права: запровадження вільних нерегульованих законом відносин чоловіка і жінки, перенесення центру ваги з подружніх стосунків на материнство, але державну опіку про дітей; у кримінальному праві - принцип «Хто працює - той їсть» тощо [1].

Також О. М. Мироненко приділяє увагу й т. зв. доктринальним конституціям, які створювалися не лише юристами, а й українськими мислителями, науковцями й державними діячами. Зокрема, це вклад таких діячів як М. С. Грушевський, С. В. Петлюра, а також - істориків В. М. Шемета, Д. І. Дорошенка, О. Ф. Скорописа-Йолтуховського та ін. [1]

«Партійні» і «доктринальні» конституції, на думку дослідника, мали величезний вплив на процеси правотворення і державотворення в Україні революційного періоду. Систематизованою юридичною конституцією, на його думку, мав стати Статут про державний устрій, права і вольності УНР. Розробляла його спеціально створена комісія УЦР, головою якої був К. А. Левицький, секретарем М. І. Шраг. У початковому складі комісії було лише двоє юристів - К. Левицький і С. Єфремов. Згодом включено ще «12 знавців державного права» від Товариства

українських правників, а також Ілля Людвигович Шраг (батько Миколи Шрага) та деякі інші юристи.

О. М. Мироненко вказує і на прогалини, які містилися в Конституції: проблеми власності, кордонів, мови, державної символіки, перевірки нормативних актів з точки зору відповідності їх конституції. Сама ж конституція забезпечувала собі надійний захист завдяки статті 41, яка закріплювала досить жорсткий порядок внесення змін до тексту конституції.

Найважливішим, наголошує дослідник, було питання власності, особливо на землю і засоби виробництва. Але, очевидно через різне бачення М. С. Грушевським і його прибічниками та політичними партіями, що входили до складу УЦР і їхніми представниками у складі конституційної комісії, цієї проблеми та інших проблем, вони не знайшли відображення у тексті Конституції.

О. М. Мироненко досить докладно аналізує зміст конституції та конституційних проектів у своїх працях. Зупинюся на основних надбаннях її авторів, на яких він наголошує: 1) закріплення міжнародного статусу української держави як самостійної, незалежної і суверенної; 2) закріплення принципу народоправства і народного суверенітету; 3) закріплення демократичного порядку формування органів державної влади і правосуддя; 4) конституційне закріплення принципу федералізму та засобів політичного контролю за дотриманням прав членів федерації, чого не було в жодній російській конституції; 5) судова охорона конституції; 6) принцип поділу влади, зокрема інститут парламентаризму та незалежність судової гілки влади; 7) інститут громадянства; 8) непорушність основних прав і свобод людини і громадянина («смертна кара, катування і всі інші дії, що принижують людську гідність скасовувалися і т.д.) 9) захист прав національних меншин тощо.

У висновках до книги «Світоч української державності» О. М. Мироненко звернув увагу на дуже актуальний сьогодні момент – це популізм і зневажливе ставлення до еліти українського суспільства, не вирішення земельного питання, перебільшення ролі молоді з боку М. С. Грушевського і його однодумців, що призвело до краху сподівань українського населення і особливо селянства. Це головна причина, на його думку, чому доволі непогана, як на той час, конституція так і не встигла втілитися в життя. Також, у праці «Історія української Конституції» О. М. Мироненко зазначив, що «ж до Конституції УНР, ухваленої 29 квітня 1918 р., то вона, відповідаючи за змістом основним законам європейських і американських держав, по суті,

теж була «октроїруваною», оскільки приймалась на засіданні Малої ради, тобто верхівкою ЦР.

Отже, можна погодитися з висновком О. М. Мироненка, що незалежно від сприйняття сучасними українськими конституціоналістами будь-якої моделі або напряму розвитку сучасного українського конституціоналізму, на зламі тисячоліть теорія вітчизняного конституціоналізму має добротний концептуальний фундамент, створений спільними зусиллями багатьох поколінь мислителів, політиків і правознавців й збагачуваний найсвіжішими здобутками учених сучасності.

Перелік використаних джерел

1. Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917-1920 рр. Теоретико-методологічний аспект. Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 260 с.
2. Мироненко О. М. Історія Конституції України. К.: 1н Юре, 1997. 60 с.
3. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1995. 328 с.

О. О. Малишев
(Київ)

КОЗАЦЬКА РЕЛЯЦІЯ ПРО КИЇВ ЯК СТОЛИЦЮ УКРАЇНИ: НЕВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ поч. XVIII ст.

Статус Києва як столиці України на сьогодні закріплено в окремому абзаці статті 20 Конституції України. Київ є не лише адміністративним центром сучасної України, а й духовним осердям української цивілізації. «Мати міст руських», «стольний град», «золотий стіл» – ці історичні епітети, що відбивають захоплення наших пращурів Києвом. Всі вони відомі з давніх часів. Утім, немає достеменних відомостей про те, хто й коли вперше назвав Київ столицею України.

Документ, про який піде мова, можливо, і не ставить крапку в цьому питанні, але суттєво розширює його хронологічні рамки.

Короткий рукописний текст під латинським заголовком «*Relatio de Kijovia*» (Реляція про Київ) [1] було знайдено нами спільно зі шведською дослідницею українського походження М. Ю. Тратнер та доктором юридичних наук О. В. Кресніним серед оцифрованих документів Шведського державного архіву, де зберігається, серед іншого, чимало документів щодо шведсько-українських стосунків на початку XVIII ст.

Документ, після якого подається реляція, дуже добре знаний, оскільки це єдиний відомий латинський список передмови до Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Реляція про Київ подається з нового рядка на тому самому аркуші і написана тим самим почерком, що й передмова. Можливо, ці документи були згруповані не випадково. Репринт відповідного списку передмови до Конституції Пилипа Орлика надруковано, зокрема, в академічному ювілейному виданні пам'ятки, що готувалося Інститутом історії України НАН України і побачило світ 2010 року [2, с. 132]. Втім, у цьому репринті остання сторінка рукопису передмови подана в урізаному вигляді, а рядок із заголовком реляції навіть спеціально затерто. Кілька років тому на реляцію як окремий документ звернули увагу співробітники Центрального державного історичного архіву України (м. Київ). До цього архіву шведською стороною були передані копії документів зі Шведського державного архіву щодо історії шведсько-козацьких стосунків. На сайті ЦДІАК 2016 року опублікований матеріал про Конституцію Пилипа Орлика, приурочений до Дня Конституції України [3]. Хоча Реляцію про Київ у ньому не зовсім точно названо «Історичною доповіддю про Київщину» [підкреслення наше – О. М.], її загальний зміст передано правильно.

На основі співставлення почерку із сусідніми документами можна висновувати, що реляція написана рукою Івана Максимовича – генерального писаря Війська Запорозького за часів гетьманування Пилипа Орлика.

Текст «Реляції про Київ» не містить дати написання. Попри її розміщення поруч із текстом 1710 р., О. В. Кресін доволі аргументовано стверджує, що датувати текст варто 1711–1712 рр. Саме тоді цей документ міг знадобитися козацькій делегації у Стамбулі на переговорах щодо невиконання Московським царством умов Прутського миру 1711, яким передбачене «відняття руки» московського царя від українських козаків. Відповідний пункт у ході переговорів 1712 року уточнений у тій частині, що він стосується лише Правобережжя без Києва. Текст реляції передував цій домовленості, намагаючись, вочевидь, запобігти подібній домовленості через наголос на історичній єдності усіх українських земель, зв'язку Києва з Україною та безпідставності претензій на нього та інші землі зі сторони московитів. Для характеристики російського ворога автор вдається до художнього прийому метонімії, здебільшого називаючи росіян словом «Моск» з великої літери і в однині.

В першому ж реченні реляції місто Київ названо столицею України. Це звучить доволі сучасно, зважаючи також на те, що далі за текстом ніде не вживається згадувана в Конституції Пилипа Орлика назва «Малоросія». В документі коротко подаються історичні відомості про Київ від найсивішої давнини. Автор спирається на теорію хазарського (козарського) походження українських козаків, вказуючи на данницьку залежність від них київських князів. Хозаризм, сам по собі, заперечуючи різні форми сарматизму та десакаралізуючи спадщину киеворуської доби, чи не вперше наголошував на окремішності історичної долі Українського народу. Причому тут фактично вперше йшлося про заперечення спорідненості українців не лише з поляками та московитами, а й з білорусами (литвинами) [4].

Окрема увага в реляції приділяється таким віхам історії як польське завоювання України і Києва, їх визволення від польського рабства запорозькими козаками, перехід Б. Хмельницького під московську протекцію та продовження козацької влади над Києвом до польсько-московського Вічного миру 1686 р. Все це мало обґрунтовувати те, що московити не мають прав на Київ ні з точки зору історії, ні за договором з поляками, оскільки останні самі не мали прав на Київ на момент укладення відповідних угод з московитами. Завершується реляція констатацією того, що московити так само не мають прав і на інші українські князівства, при цьому тут згадуються насамперед Чернігівське і Сіверське

князівство, тобто землі Лівобережної України, якими Московське царство не збиралося поступатися за жодних обставин. В артикульованих реляціях тезах відчувається український патріотизм автора, бажання боротьби за свободу рідної землі.

Гортаючи сторінки тієї самої архівної справи, знаходимо ще одну реляцію стосовно історії України, написану тим самим почерком, який ми вважаємо почерком І. Максимовича. Цей документ має назву «*Relatio vera de Cosacis et De Kijovia*» (Правдива реляція про козаків і про Київ) [5]. У слові «правдива» можна побачити протиставлення попередній реляції. Автором обрано науковіший стиль викладу. Так, замість згадок про хозарів, Рюрика та завоювання України Болеславом Хоробрим подаються доволі точні і сухі відомості про географію Києва і Київського воєводства. Основна частина тексту – це цитати з книги нідерландського історика А. Келлера (латинізований варіант прізвища – Целларій) [6]. Всі цитати наводяться із посиланням на першоджерело, але подекуди у трохи відредагованому вигляді. Здебільшого редакція полягала у скороченні зайвих формулювань, але час від часу трапляються і свідомі виправлення. Так, там, де у Целларія говориться, що назва козаків походить від рутенського слова «козак», яке означає «воїна-волоцюгу, який живе грабунком» (*militem vagum ex rapto viventem*) [6, с. 49] у правдивій реляції це слово тлумачиться просто як «рішучий (діяльний) воїн» (*miles Strenuus*) [5].

«Реляція про Київ» і «Правдива реляція про козаків і про Київ» по-своєму доводять одне й те саме, але відмінність їх стилю та аргументації, на нашу думку, свідчить про те, що різні особистості по-різному бачили тактику обстоювання національних інтересів України. Так, якщо за міфологічною «Реляцією про Київ» проглядається постать П. Орлика як здібного ідеолога з езуїтським вишколом, то «Правдива реляція», на нашу думку, мала би більшою мірою відповідати поміркованому науковому розумові І. Максимовича.

Обидва документи разом з низкою інших незабаром буде опубліковано. Тут для прикладу подаємо наш переклад і латинський текст рукопису «Реляції про Київ» 1712 року. Висловлюю вдячність О. В. Кресіну та М. Ю. Тратнер за допомогу в опрацюванні поданого нижче тексту.

Реляція про Київ

Моск претендує на столицю України місто Київ та намагається відокремити його від України не по праву, адже Князі Києва зі старожитніх часів завжди були данниками Козарських Каганів, що згодом стали іменуватися Козацькими Гетьманами. [Це тривало] аж до Князя Рюрика, який прибув з Великого Новгороду заради здобуття верховної влади над Києвом і встановив повинність та податки, що більше не мали платитися Гетьманові Козаків. У подальшому, коли Польський Король Болеслав Хоробрий підкорив своїй владі звоюваний зброєю Київ разом зі всією Україною, Козацькою Батьківщиною, аж до Чорного Моря, то відтак з тих часів і до війни Хмельницького, Гетьмана Козаків, себто Війська Запорозького, Київ і вся Україна були у володінні польському. Хмельницький, завдяки договору з Кримом та потужному поєднанню зброї, звільнив від Ярма Польського Рабства не лише Київ, частку України, а й цілу Україну по обох сторонах Дніпра як старожитню спадщину Козаків, і разом з усіма ними за вільно [висловленою] волею ввірив себе протекції Московитській. Утім, зі старожитніх часів Моск не мав жодного права щодо України. Не може Моск також пустомелити, що Київ ним набуто від Поляків відповідно до укладених з ним договорів, оскільки перед цим Поляки за договорами відновили Козацьке володіння Києвом, а Козаки [мають те саме] за спадковим правом, навіть нині, коли володіння ним за преюдицією узурповано Москамі. Адже Поляки не могли поступитися Києвом Москам, бо вже не мали над ним влади, натомість Козаки без будь-якої перешкоди з Польського боку впродовж понад тридцять років до того, як Моски започаткували з Поляками вічну спілку дружби, користалися щодо нього [Києва] мирним і вільним Владарюванням. Ніхто ж не може дати те, що йому не належить. І тим більше Моски незаконно прагнуть мати Київ тому, що їх пожадливість сягає жодним чином не до іншої мети, як до того, що коли Київ, розташований у осерді України, міг би, згідно з їх лівими донесеннями належати до їх володіння, то Україна була би вагалась щодо повного свого визволення від їх насильницького Ярма, і повинна була би проти волі триматися їх боку. І завжди Україна для свого захисту матиме зв'язані руки, оскільки Моски, маючи силу в її осерді, у будь-який час можуть в найлегший спосіб підкорити її своїм прагненням. Тож Моски безрозсудно, чи радше лукаво, намагаються відокремити від України Київ, який завжди був невіддільним. Україна включає в себе також решту Князівств, зокрема Чернігівське та Сіверське, і стосовно них Моск [також] не може мати жодних законних претензій, оскільки ніколи не мав їх у своєму володінні.

Relatio de Kijovia

Iniustè Moscus prætendit metropolim Ucrainæ Urbem Kijoviam eamque ab Ucraina separare conatur: Quia Principes Kioviæ ab antiquis temporibus semper fuerat Caganis Cosaricis, postea nominatis Ducibus Cosaticis tributarii usque ad Principem Ruricum, qui ex Magno Novagorod venit ob obtinendum principatum Kioviæ, et tollit obedientiam ac vectigalia plus non persolvendas Duci Cosacorum. Postmodùm quùm Rex Poloniæ Boleslaus Chorobri expugnatam armis Kijoviam subegit cum tota Ucraina Patria Cosacica usque ad Mare Nigrum Suæ potestati, Tum ab iis temporibus usque ad bellum Chmielniccii Ducis Cosacorum, hoc est Exercitus Zaporoviensis Kijovia et tota Ucraina in Possessione Polonorum erat. Qui Chmielniccius inito foedere cum Crimea et colligatione armorum stabilita non tantum Kijoviam Membrum Ucrainæ verùm et integram Ucrainam ex utraque parte Boristhinis à Jugo Servitutis Polona, ut antiquam Cosacorum hæreditatem eliberavit, et cum his omnibus contulit se Libera Sponte Protectioni Moscoviticæ. Ab antiquis vero temporibus nullum habuit Jus Moscus supra Ucrainam. Nec potest etiam diblaterare Moscus, Kijoviam se per pacta conventa à Polonis habere, quia priùs possessioni Cosacicæ Poloni pactis Kijoviam restituerunt, et Cosaci hæreditario Jure etsi nunc cum præiudicio à Moscis supra eam usurpant possessionem. Non potuerunt enim Poloni Moscis postea cedere Kijoviam, quoniam iam eam habuerant in sua potestate, sed Cosaci sine omni à parte Polonorum præpedimento per spatium triginta et plus annorum ante quam Moscus inicit cum polonis æviternæ amicitiaæ foedus supra eam pacifico liberique Dominio utebantur: nam nemo dat hoc quod non habet. Adeoque illegitime Mosci concupiscunt Kijoviam, quæ eorum cupido non alium tendit ad finem, sed ut, si Kijoviam in Meditullio Ucrainæ situatam potuerant sinistris Suis delationibus possessioni Suæ adscisci; / Ucraina dubitaret de absoluta Sua à violento ipsorum Jugo, Liberatione et ut invita deberet partibus eorum inhærere. Semperque Ucraina ad tuitionem Sui vinctas habebit manus, quia Mosci in Meditullio eius habendo potentiam, facillimè eandem quovis tempore nutibus Suis subiugare possunt. Insipienter igitur seu potiùs astutè ab Ucraina Kijoviam Separare, quæ Semper inseparabilis erat, Laborant Mosci. Concludit in Se etiam cæteros Ducatus uti Czernihoviensem et Severiensem Ucraina, nec ad hos Moscus ullam habet Legitimam prætensionem, quia numquam eos in Sua habuerat possessione.

Перелік використаних джерел

1. Diplomatica Muscovitica, Diplomatica Muscovitica Cosacica, SE/RA/2113/2113.2/1 (1654-1721), bildid: R0000480_00080. URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000480_00080
2. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Відп. ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. НАН України. Інститут історії України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Державна архівна служба України; Центральний державний історичний архів, м. Київ. Л., 2011. 440 с.
3. До Дня Конституції України [2016 рік]. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_Dnya_Konstytucii.php
4. Кресін О. В. Хозаризм (козаризм) український. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / Редколегія: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К., 1996. 942 с. С. 166-168.
5. Diplomatica Muscovitica, Diplomatica Muscovitica Cosacica, SE/RA/2113/2113.2/1 (1654-1721), bildid: R0000480_00066. URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000480_00066
6. Cellarius A. Regni Poloniae, magnique ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico subjectorum. Novissima descriptio, urbium potissimarum icones elegantissimas & delinitionem hujus regni geographicam oculis subjiciens studio. Amstelodamum: apud Aegidium Janssonium Valckenier, 1659. 656 p.

Л. В. Худояр
(Київ)

СИНДИКАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ЗАСАДА КОНЦЕПЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ В КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ М. СЦІБОРСЬКОГО І ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ

Синдикалізм як революційний робітничий рух після втрати авторитету профспілок зародився і набув популярності у Франції. В 1895 р. у Франції була створена Загальна Конфедерація Праці, ВКТ (CGT). Її чисельність становила 600 тис. осіб. Рух поширився в Італію, Іспанію, Німеччину, Польщу, Японію, США, Південну Америку та ін. регіони. Фактично в першій половині ХХ ст, революційний синдикалізм перетворився у світовий робітничий рух чисельністю понад мільйон учасників.

Поступово рух набув політичного характеру й підтримувався ліво і право радикальними європейськими політиками і лідерами рухів - анархістами (Жорж Сорель, Фернанд Пелут'є, Гельмут Рюдигере, Ерріко Малатеста, Михайло Бакунін, Гастон Леваль, Дієго Абад де Сантіл'ян та ін.), націоналістами, націонал-соціалістами (фашистами) (Шарль Моррас, Беніто Муссоліні, Освальд Мослі, Жорж Валуа, Густав Ерве, Артуро Лабріола, Енріко Карродіні, Антоніу ді Олівейра Салазар, Раміро Ледесма Рамос, Хосе Антоніу Прімо де Рівера та ін.). І ті й інші намагалися використати ідеологію і тактику революційного синдикалізму (робітничого руху) з метою побудови нового соціального устрою. Зокрема Освальд Мослі – один із засновників Британського союзу фашистів (1932) та Юніоністського руху (1947), визначав синдикалізм як *цеховий соціалізм*.

Ідеологія синдикалізму позитивно сприймалася і активно використовувалася українськими емігрантськими націоналістичними та націоналістично-монархістськими організаціями та їх ідеологами.

Український державний і військовий діяч, теоретик націоналізму і один з фундаторів ОУН – Микола Сціборський (1898–1941) розробив концепцію «державного синдикалізму» [1]. Зокрема, у праці «Націократія» він зазначав, що соціальний поділ всередині нації є результатом розвитку суспільно виробничих відносин. Соціальні групи (або як їх називають – класи) нації – це органічні спільноти, які в кожному даному історичному періоді надають структурі суспільства конкретних форм і визначають її завдання. Націократія, – наголошував Сціборський, – заперечує принцип класової боротьби та право окремих соціальних груп на монопольне панування в державі та на експлуатацію суспільства й обстоює принцип надкласовості. Здійснення надкласової

солідарності можливе лише на базі пристосованої до неї господарської системи. Ні капіталістичний, ні комуно-соціалістичний устрій не мають необхідних для цього умов, тому націократія розбудовує власну господарську систему. Однак цього замало. Для націократії необхідна інша форма суспільної організації – державний синдикалізм. Державний синдикалізм «заступає інтернаціонально-класову суть революційного синдикалізму ... культом власної нації-держави, бо перетворює окремі, об'єднані в синдикатах, соціальні групи в організми, що стають нерозривними, функціональними частинами самої держави, кермуючи нею та контролюючи її чинність в інтересах цілої нації».

На думку Сціборського, всі органічні клітини суспільства (виробничі групи) будуть зорганізовані в синдикати (спілки) відповідно до своєї праці, професій і господарських функцій. Основними групами, що репрезентуватимуть у синдикатах інтелектуальну й фізичну працю нації, мають бути: продукуюча інтелігенція – поділена на різні фахові підгрупи (вчені, техніки, педагоги, літератори, лікарі, службовці); робітництво всіх родів промисловості й транспорту, різних виробничих категорій; селянство та сільськогосподарське робітництво; ремісництво; власники промислових і торгівельних приватних підприємств тощо. Організуючи представників конкретних фахів і професій на місцях (в містах, промислових і сільських осередках), синдикати окремої виробничої категорії сполучатимуться згідно з адміністративно-територіальним поділом держави і принципом вертикальної централізації у вищій об'єднання; синдикалістські союзи. Синдикати та їх союзи в своєму внутрішньому устрою користуватимуться відповідними автономними правами (вибір керуючих органів, членська ініціатива тощо); ця автономність має забезпечити об'єднаним у них виробничим групам суспільства спроможність здорової самодіяльності.

Ця концепція була втілена в «Нарисі Основних Законів, або Конституції, Української Держави» М. Сціборського [2]. Зокрема, у розділі 1 «Українська Держава» зазначалося: Україна є суверенною, авторитарною, тоталітарною, *професійно-становою державою*» (Арт. 1). Устрій Української Держави будується на засадах націократії – владі Нації в Державі, що спирається на зорганізованій і солідарній співпраці всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільних і професійних виробничих функцій – в представницьких органах державного управління (Арт. 2.).

Засади суспільного ладу викладені в розділі IX «Професійно-становою й суспільною організацією держави». Зокрема, в Арт. 2

зазначалося, що «всі суспільні верстви Нації об'єднуються – відповідно до родів праці, професій і господарських функцій – в професійно-станових організаціях». «Професійно-станові організації є державними установами і об'єднуються, згідно з адміністративно-територіальним розподілом держави і за принципом вертикальної організації – в центральні установи, відповідно до родів і галузей праці, професій та господарських функцій, які вони заступаються. Всі повнолітні громадяни/ки/ Української Держави, що виконують певні виробничі функції в суспільстві, зобов'язані бути членами відповідних професійно-станових організацій. Виняток становлять ті громадяни/ки/, що позбавлені цивільних чи політичних прав» (Арт. 3.).

Також у Арт. 2 розділу IV «Державний Сойм» закріплювався станова система виборів її, зазначалося: «Державний Сойм твориться на засаді представництва всіх суспільних верств Нації. ... кандидатів на Послів до Державного Союму визначають Виборчі Комісії, зложені з Мужів Довіря від професійно-станових організацій, органів місцевої самоуправи, культурних та інших публично-правних установ ...у визначених виборчих округах».

Досить схожа концепція суспільного ладу, який мав встановитися після набуття Україною незалежності, закріплена в конституційному проекті «Конституційні основи Української Держави у світлі програмових засад Гетьманського руху» (1977) представників Гетьманського Руху – Союзу Гетьманців-Державників [3, 4]. Структура цього проекту схожа зі структурою проекту М. Сціборського. Теоретичною засадою цієї концепції, за виразом В'ячеслава Липинського, була ідеологія українського гетьманського націоналізму. Зокрема, в розділі проекту «Основні засади Гетьманського руху» зазначалося, що «Союз Гетьманців-Державників хоче утворити таку форму Держави: яка б спиралася на природні і сталі угруповання людей всередині Нації – на матеріально продуктивні, трудові кляси; яка б забезпечувала кожній клясі максимум її культурного і економічного розвитку і гарантувала кожній клясі участь у правлінні Державою, пропорційно до ступеня її розвитку і таку, що відповідала б кожночасовим, все змінливим відносинам сил між поодинокими клясами (стаття 3). Вища і тривка форма державности, оперта на сталі і природній силі автономних кляс і автономних Земель, може бути збудована при умові: самоорганізації кожної кляси і кожної Землі в один суцільний і здоровий політично-економічний організм; при об'єднанні всіх кляс і всіх Земель сталим і єдиним принципом національної і державної єдності, персоніфікованим в особі незмінного і невибираного Голови Національної Держави. Такою формою державности є Трудова Монархія (стаття 4).

В розділі IV «Суспільно-громадський устрій» зазначалося: в основі суспільно-громадського устрою Української Трудової Монархії лежить виключно праця, що одна є мірилом пошани і становища громадянина в Державі (стаття 1); «все населення Української Держави за принципом характеру діяльності і способу продукції організується у виробничих клясах, а за ознакою фахової діяльності (професії) – у станах; кляси зі своїми станами творять основу суспільно-громадської структури Української Держави (наприклад: кляси – хліборобства, робітничо-промислового, комунікації, інтелігенції, фінансово-купецького; стани – працівників освіти, здоров'я, суду, духовництва, – що творитимуть частинне клясу інтелігенції); кляси і стани розбудовують свої внутрішні органи управління в межах Землі, відповідно до її адміністративного поділу, за винятком кляс і станів, діяльність яких виходить за межі компетенції Землі (наприклад: кляса комунікації, стан військовиків)» (стаття 2). Передбачалося відновлення стану Українського Козацтва, як національно-політичного фактора української державності, «до якого міг належати кожен громадянин (незалежно від станової приналежності), що має заслуги і відзначається відданістю в галузі національно-державного будівництва» (статті 3, 4) [5].

Фактично обидві концепції суспільного ладу підлаштовані їх авторами до умов існування жорсткого авторитарного (тоталітарного у проекті Сціборського) політичного режиму, про що свідчить зміст положень згаданих конституційних проектів, на якому через обмежений обсяг публікації немає можливості зупинитися докладніше. Тому, незалежно від форми правління, за своїм характером їх можна визначити як тоталітарські. Тоталізм – це напрям синдикалізму, заснований на різновиді соціалістичної економіки, що контролюється державою, націоналізмі, повному втручанні держави у внутрішні справи суспільства.

Перелік використаних джерел

1. Сціборський М. Націократія. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. 112 с. С. 86–91.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України, оп. 1, спр. 7, стор. 1–9 (зв.).
3. Гай-Нижник П. П. Монархічна Україна: яку державну модель передбачали побудувати в Україні гетьманці у другій половині ХХ ст. *Гілея*. Вип. 61 (№ 6). Київ, 2012. С. 63–71.
4. Гай-Нижник П. П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку. *Гілея*. Випуск 43 (1). Київ, 2011. С. 15–38.
5. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1977\(07\)2-4.konstyt.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1977(07)2-4.konstyt.php)

Т. О. Коломоєць
Д. О. Куліченко
К. Є. Федосєєв
(Запоріжжя)

ДЕРЖАВНІ НАГОРОДИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена одній з актуальних тем у сучасному конституційному праві, а саме поняттю державних нагород та проблемам правового регулювання нагородної справи в Україні. Особливої уваги заслуговує нагородна справа, тому що державні нагороди є віддзеркаленням нації, інструментом для активізації та розвитку громадянського суспільства й навіть символом державності.

Значну увагу до державної політики у сфері державних нагород України приділяє Європейський Союз, яким вже було розроблено висновок щодо законодавства про державні нагороди в Україні. Цей висновок ґрунтується на порівнянні та зіставленні нашого національного законодавства із законодавством європейських країн.

Актуальність проблеми підкреслюється і наявними **науковими працями**, хоча ці дослідження мають дещо фрагментарний характер, вчених і практиків, серед яких: В. Воронін, В. Гайовий, Ю. Грачов, В. Заїка, Д. Коритько, А. Майдебуря, О. Малінкін, П. Нестеренко, М. Орзіх, О. Трофимов та інші.

Виникнення традиції вшанування, відзначення найкращих (особистості, колективу) у суспільстві припадає ще на найдавніші часи. Для первісного суспільства було притаманним надавати людині-герою намісто, виготовлене із зубів звірів, яскраві мушлі, що діставали з морського дна та інше.

Дослідивши витоки формування нагородного провадження, умовно можна вирізнити чотири етапи його становлення, розвитку й нормативного закріплення у різних країнах світу. Перший етап – це «зародження відзнак» (з появи перших держав й до поч. XVI ст.), для якого характерним було закладення засад того, що є найвищою відзнакою держави та за які заслуги вона надається главою держави або уповноваженими ним особами. Другий етап – це «формування нагородної справи» (від XVI до XIX ст.), якому властиве чітке розуміння суспільством, що є державною нагородою та яким чином можна її отримати (наприклад, вступити до певного ордену). У законодавстві різних країн у різний спосіб закріплено «зовнішній вигляд» державних нагород та їх різновиди. Третій етап – «становлення нагородної справи» (з XIX і до поч. XXI ст.), для якого характерними є поява

норм у Конституціях держав щодо державних нагород. Четвертий етап – «модернізація нагородної справи» (з поч. ХХІ ст. до сьогодні), під час якого відбувається перегляд нормативно-правових актів щодо відзначення державними нагородами, зумовлений істотним зростанням інтенсивності нагородної правотворчості, ускладненням самого нагородного провадження, зростанням й урізноманітненням нагородного законодавства.

Законодавство не містить дефініцій «нагорода» і «державна нагорода» та думки вчених-юристів хоча й різняться з цього приводу, але єдині в тому, що «переважна більшість суспільних відносин, пов'язаних з державними нагородами, урегульована саме конституційним правом, за рахунок норм якого формується нагородне право» [1, с. 97].

Розглянувши найвідоміші словники світу, такі як Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона, словник Даля, Оксфордський англійський словник, німецький словник Das Deutsche Wörterbuch, можна виокремити основні ознаки нагороди: 1) річ/предмет (медаль, орден, почесне звання, грамота, премія, грошова виплата тощо); 2) призначається за вчинення певних дій (заслуги); 3) мета нагороди: надання почесней конкретній особі; спосіб підвищення соціального статусу для людини; заохочення суспільства до вчинення суспільно корисних, соціально важливих дій та вчинків. З цього випливає, що нагорода – це річ, яка видається уповноваженою на те особою, людині, що здійснила соціально важливий вчинок, задля її почесі, визнання та заохочення суспільства до наслідування її дій.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про державні нагороди України», державні нагороди України є вищою формою відзначення громадян за видатні заслуги у розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною [2].

Дослідивши низку нормативно-правових актів нагородного законодавства, можна стверджувати про їх надмірну кількість та суперечливість змісту. Концепція вдосконалення нагородної справи в Україні, схвалена Указом Президента України у 2005 р. стала початком появи різних варіантів, поглядів серед правників на питання реформування нагородної справи та нагородного провадження. Доцільним було б розробити та прийняти Нагородний кодекс України або один базовий Закон, який би містив:

А) чіткий перелік державних нагород. Сьогодні в Україні державними нагородами є: звання Герой України, орден, медаль, відзнака «Іменна вогнепальна зброя», почесне звання України, Державна премія України, президентська відзнака.

У правовій науці виділять різні критерії для поділу нагород на види. Так, за *характером заслуг* можна запропонувати таку класифікацію державних нагород: 1) універсальні нагороди – для відзначення особливих заслуг для представників усіх сфер діяльності; 2) правоохоронні та військові нагороди; 3) шахтарський орден; 4) за сферами діяльності. За *статевою належністю* на: 1) жіночі нагороди; 2) нагороди, призначені для відзначення осіб будь-якої статі. Відповідно до *способу досягнення заслуги*: 1) нагороди за одиничне діяння – героїчний подвиг, мужність, відвагу; 2) за діяльність, не виключаючи можливості відзначання і за одиничне діяння; 3) нагороди за вислугу. За *критерієм громадянства*: 1) нагороди, призначені для відзначення лише громадян України; 2) нагороди, призначені для відзначення громадян України, громадян іноземних держав та осіб без громадянства [3]. Окрім того, цілком можливим є і поділ на: ступеневі нагороди (I, II, III ступенів) та такі, що не передбачають ступеневого поділу; за зв'язком із матеріальними (грошовими) виплатами (наприклад, Державна премія), і ті, що таких виплат не передбачають, тощо.

Б) конкретизація заслуг, за які видається кожна державна нагорода. Це дасть змогу уникнути наявності оціночних понять, які нині використовуються в законодавстві, наприклад, «за особливі заслуги», «бездоганне служіння українському народові» чи «взірець вірності присязі» та уникнути дублювання сфер відзначення, що сьогодні утворює проблеми в правозастосуванні, передумови для широкого прояву суб'єктивного розсуду;

В) принципи та стадії нагородного провадження. Хоча «нагородне законодавство» і визначає підстави для нагородження державними нагородами, коло суб'єктів нагородних правовідносин перенасичене державними органами, дублюються їх повноваження та основні засади нагородної процедури від ініціювання до вручення нагороди, щоправда із занадто узагальненими формулюваннями. Для більшості державних нагород характерним є дещо відмінні процедури у порівнянні з тими, які закріплені у Порядку представлення до нагородження та вручення державних нагород України, затвердженому Указом Президента України від 19 лютого 2003 року № 138. Тобто, має місце різноваріативність регулювання нагородної справи нормативно-правовими актами одного рівня, що є суттєвим недоліком сучасного нагородного законодавства України;

Г) чітко визначити правовий статус осіб, яких нагороджують державними нагородами, бо наразі вони містяться як в Законі, так і у статутах конкретних нагород;

Д) закріпити ряд дефініцій, а саме: державна нагорода, орден, медаль, почесне звання, державна премія, президентська відзнака, заслуга, подвиг, нагородна справа тощо.

Взірцем для запозичення досвіду правового регулювання нагородної справи можна вважати європейські країни, для яких характерним є наявність одного базового нормативно-правового акта, який закріплює засади нагородного провадження (функції, суб'єкти, стадії) та безпосередньо його об'єкту. Так, наприклад, Закон Латвії «Про державні нагороди Латвії» визначає перелік державних нагород: орден Трьох Зірок і його почесний знак, орден Віестура і його почесний знак, Хрест визнання і його почесний знак, пам'ятник учаснику барикади 1991 року, військовий орден Лачплесіса. Також Закон фіксує, хто має право рекомендувати кандидатуру до нагородження державною нагородою (будь-який громадянин Латвії), які дані кандидата необхідно вказати у поданні та який орган уповноважений приймати остаточне рішення щодо кандидатів, тобто «базовий алгоритм» нагородного провадження, який є спрощеним у порівнянні з алгоритмом України, США чи пострадянських країн (Білорусь, Молдова, Казахстан). Якщо в Україні стадій нагородного провадження велика кількість, а відповідно і велика кількість суб'єктів цього виду провадження, то в Латвії будь-який громадянин подає на розгляд Капітулу Орденів заяву, яка містить інформацію про заслуги певної особи та відповідні докази, після чого зазначений орган приймає рішення і Президент нагороджує державними нагородами.

Отже, найважливішим напрямом вдосконалення нагородної справи в Україні є її оптимізація шляхом унормування засад нагородної справи, що можливо, якщо прийняти один базовий нормативно-правовий акт, який містив би загальні положення, офіційний перелік державних нагород, деталізований перелік заслуг, за які особа може бути нагороджена певною державною нагородою, положення щодо нагородного провадження (суб'єктів, принципів, стадій). Запозичення досвіду зарубіжних країн має бути об'єктивним, виваженим, з урахуванням національної специфіки нормотворення, правозастосування, викликів сьогодення.

Перелік використаних джерел

1. Майдебуря А. М. Конституційно-правовий статус державних нагород в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2013. 210 с.
2. Про державні нагороди України: Закон України від 16.03.2000 № 1549-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14> (дата звернення: 29.01.2019)
3. Коритько Д. Г. Конституційно-правове регулювання державних нагород України: автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.02. Київ, 2015. 19 с.

В. А. Гапоненко
(Київ)

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: МЕТОД «КОМПРОМІСУ»

Новітня історія пострадянського конституціоналізму, безумовно, надає широкий фактичний матеріал для політико-правового аналізу, оскільки характеризується низкою унікальних ознак. Процедура ухвалення Основного Закону та змін до нього, цілі та засоби цього процесу визначальним чином впливають на всі суспільно-політичні трансформації. Перманентна дискусія щодо доцільності подальших змін до конституції доводить актуальність цієї проблематики попри тривале теоретичне розроблення.

Серед основних особливостей конституційного процесу у пострадянських державах варто звернути увагу на те, що її основним стимулом завжди було протистояння різних елітарних груп, які не гребували будь-якими засобами: від тривалих парламентських дебатів до мобілізації громадськості на акції громадянської непокори. Як наслідок політичні трансформації загалом нагадують своєрідну «гойдалку», коли фази поглиблення демократизації чергуються з авторитарним реваншем.

Об'єктивними причинами такого стану речей є швидка і докорінна ламка попередніх відносин, що створює ілюзію формування засад конституціоналізму «з нуля». Повна дискредитація радянської інституційної системи призвела до значних відмінностей між традиційним сприйняттям конституційного процесу і норм з одного боку та його застосуванням за поточних обставин – з іншого. Тому норми нових конституцій залишаються деклараціями, не підкріплені внутрішньою мотивацією до підпорядкування їм з боку суб'єктів політики. За класифікацією зарубіжних неінституціоналістів на теренах колишнього СРСР відбулось «заміщення», тобто повний демонтаж старих інститутів внаслідок радикальних змін, що зумовило формальний і фасадний характер демократичних інститутів [1].

Неможливість держави функціонувати в умовах правового вакууму унеможливило утвердження у законах вже існуючих відносин. Пострадянські конституції відображають не реальну взаємодію основних політичних акторів, а лише проєктують можливі варіанти еволюції політичної системи, користуючись зарубіжними моделями та досвідом. За таких обставин конституційні норми випереджають політичну практику і часто вступають у суперечність з нею.

Слабкість такої форми конституційного процесу базується на сутності компромісу. Всі заінтересовані сторони йдуть на поступки, однак залишаються не цілком задоволеними результатом. Це дає змогу досягти лише тимчасової стабільності. Проте в умовах суспільно-політичної кризи відновлюється протистояння і загострюються суперечності.

Варто зауважити, що як ухвалення першої редакції Конституції України, так і всіх її змін відбувалось в умовах протистояння вищих органів державної влади – інституту президентства і парламентаризму. Проте нові редакції не усували потенційної небезпеки протистояння, не виключали дуалізму виконавчої влади. Так, за оцінками багатьох аналітиків призначення Л. Кучмою референдуму у 1996 році з метою легітимізації Основного Закону, було спрямовано на посилення ролі президента в структурі органів державної влади. Його інтересам протидіяли представники лівого спрямування у Верховній Раді [2].

Традиційними для всіх етапів сучасного конституційного процесу в Україні були питання про державні символи, статус Криму та державної мови. У 1996 році «червоні директори» погодились на статус української мови як єдиної державної, а націонал-демократи – на автономію Криму [3].

Подібними були передумови змін до Конституції України у 2004 році. Вони стали наслідком суспільного розколу та нездатністю подолати його в межах інституту виборів. У публіцистиці Конституційну реформу охрестили компромісом попереднього президента (Л. Кучми) та майбутнього (В. Ющенко). Останній зміг очолити державу, але зі значно меншими повноваженнями, ніж у попередника [4].

Показовим є той факт, що пропозиції щодо вдосконалення окремих норм Конституції України висловлювались одразу ж після ухвалення поточної редакції цього документа. Процедура ухвалення змін до Конституції України завжди викликала зауваження з юридичної точки зору, створюючи підстави для дискусій про нелегітимність Основного Закону і поле для політичного маневрування. Наприклад, Конституційна реформа 2014 року була здійснена в умовах складної суспільно-політичної

ситуації шляхом ухвалення Верховною Радою закону щодо визнання рішення Конституційного Суду 2010 року незаконним [5]. Такий механізм змін до Конституції не має аналогів у світовій практиці.

Нарешті, варто зауважити, що попри тривалі дебати у парламенті та ЗМІ щодо редакції Конституції України та інших Законів, часто кінцевий документ розроблявся «за одну ніч». А наявність норм Основного Закону про «консервативність» Конституції, зокрема попереднє схвалення рішення про внесення змін парламентською більшістю та голосування за них на наступній черговій сесії двома третинами від конституційного складу Верховної Ради, повторний розгляд відхиленого законопроекту не раніше, ніж через рік, контроль за законністю внесених змін з боку Конституційного Суду України, не завадила постійним змінам Конституції.

Тому можемо виокремити декілька напрямів «компромісної» специфіки конституційного процесу в Україні. По-перше, це компроміс старих і нових цінностей. Нерішучість у здійсненні демократичних реформ, неготовність частини суспільства до радикальних змін призводили до встановлення «половинчастих» змішаних форм державного управління. Надалі вони виявляли свою неефективність, зокрема дуалізм влади та дублювання повноважень різними інститутами, а отже, ставили на порядок денний потребу змін до конституції. По-друге, компроміс елітних груп, які йдуть на часткові поступки, залишаючи поле для майбутнього реваншу. По-третє, компроміс між владою та громадськістю, яка використовує маси як знаряддя для своєї боротьби, а популістські конституційні реформи здійснює для легітимації влади.

Попри безумовну слабкість компромісу як методу здійснення конституційних реформ, слід відзначити, що він є свідченням плюралізму еліт, думок та інтересів. Вітчизняний конституційний процес відбувається хаотично, непослідовно, шляхом «спроб і помилок», але він триває і досі унікав, на відміну від інших країн пострадянського регіону, повної узурпації з боку однієї елітарної групи. Проведений нами у нашому нещодавно захищеному дисертаційному дослідженні SWOT – аналіз інституційного дизайну [6, 435-440] свідчить, що зміни до Конституції здійснюються циклічно піднімаючи схожі питання, однак рухаються у напрямі поступового вдосконалення.

Отже, конституційний процес у пострадянських державах відбиває дезінтеграцію суспільства, відсутність консолідуючої національної ідеї та засадничих політичних цінностей. У вітчизняних реаліях він набув форми постійного

інституційного, ідейно-політичного, соціального компромісу. Він зумовив постійне «вагання» і «зволікання» з проведенням демократичних реформ, розбудовою ефективного державного механізму. Водночас постійне суперництво інтересів та поглядів українського конституціоналізму перешкодило стрімкому розвитку авторитарного сценарію та зробило можливим перспективу подальшої трансформації політичної системи у напрямку демократії.

Перелік використаних джерел:

1. Streeck W., Thelen K. Beyond continuity: Institutional change in advanced political economies. Oxford: Oxford University Press. 2005. P. 1–39.
2. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. Ред. В. А. Смолій, Ю. А. Левенець та ін. К.: Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.
3. Алексєєнко М., Роєнко А., Якунов Є., Сямро В. Як приймалася Конституція / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2039167-vsi-hto-pricetnij-cu-nic-maut-provoditi-svoeridno-ak-prijmalasa-konstitucia.html> (дата звернення 11.05.2021).
4. Президентські вибори та Помаранчева революція: вплив на трансформаційні процеси в Україні. За ред. Г. Курта та ін. К.: Заповіт, 2005. 148 с.
5. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 11. ст. 143.
6. Гапоненко В. А. Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України. Дис. д.політ.н. К., 2020. 441 с.

В. А. Явір
(Київ)

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ЕТНОПОЛІТИКИ

Мова Конституції України має слугувати орієнтиром для розвитку юридичної термінології, однак це твердження далеко не завжди релевантне практиці, особливо у сфері етнополітики та етнопонаціональних відносин України. Базовими нормативно-правовими актами, які її регулюють, є Конституція України, Закони України «Про національні меншини в Україні», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», інші нормативно-правові документи, в тому числі міжнародні договори, конвенції ратифіковані Верховною Радою України, зокрема Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин. Загалом держава сформуvala правову основу етнополітики через прийняття демократичного законодавства, однак її подальший розвиток гальмують принципи суперечності. Як слушно зауважують В. Котигоренко та М. Панчук, термінологія масиву згаданих актів досі не узгоджена та не кодифікована, що нерідко дає підстави для виникнення правових і політичних колізій, зокрема одні й ті самі або тотожні поняття означаються різними або некоректними термінами (словами та словосполученнями), а самі такі терміни часто не мають дефініцій [1, с. 11].

Гальмування розвитку юридичної термінології у сфері етнополітики та етнопонаціональних відносин України є головною перешкодою для прийняття всеосяжного закону (Концепції державної етнополітики), який встановив би мету, принципи етнополітики та став би фундаментом для подальшого законотворення. Вчені переконані, що пріоритетним завданням етнополітики України є розроблення адекватної законодавчої бази, яка, з одного боку, відповідатиме реаліям етнопонаціональних відносин, а з іншого – наблизитиме Україну до реалізації положень ратифікованих нею міжнародно-правових документів, зокрема Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин [2, с. 719]. В перші десятиліття вважалося, що для формування стабільної правової основи розвитку етнопонаціональної сфери в Україні обов'язково необхідно прийняти загальний політико-правовий документ, який зафіксує підвалини демократичної моделі етнопонаціональної політики країни: визначить цілі, завдання, пріоритети та механізми її реалізації, а подальший розвиток законодавчої бази відбуватиметься шляхом напрацювання окремих спеціалізованих законів.

Втім, як зауважує К. Вітман, розроблення Концепції державної етнонаціональної політики перетворилася на довготривалу та безуспішну українську традицію в формуванні етнонаціонального законодавства. Кілька десятків проектів визнані недосконалими – такими, що не відповідають Конституції України та високому рівню регулювання етнонаціональних відносин, адже саме на основі Концепції має базуватися усе законодавство сфери етнополітики [3, с. 548]. Вчений також визначив перфекціонізм як одну з методологічних засад напрацювання Концепції державної етнонаціональної політики України, яка знаходить відображення у пошуку ідеальної Концепції, що максимально задовольнить усіх суб'єктів та об'єктів етнополітики. Натомість всі проекти Концепції етнополітики України ставали майданчиками для політичної боротьби та конкуренції різних політичних сил та етноспільнот України.

Як уже було помічено, найбільше наукових та політичних дискусій виникає навколо дефініцій та правового статусу етноспільнот, які є об'єктами і водночас суб'єктами здійснення етнополітики. І головні правові колізії, які гальмують коректне, точне визначення етноспільнот, закладені саме в Основному Законі України. Насамперед це стосується поняття «український народ», яке застосовується для позначення української політичної нації як громадян, що перебувають під юрисдикцією Української держави, безвідносно до їх етнічної належності. «Український народ як громадяни усіх національностей» саме у цьому значенні конституціоналізується у преамбулі Основного Закону України. Тому офіційні особи, зокрема глави держав, дотримуючись Конституції, у своїх зверненнях використовують переважно термін «український народ» у розумінні політичної нації. Цю ж традицію було продовжено, коли в 2019 р. до Конституції України були внесені зміни щодо стратегічного курсу держави на членство в Євросоюзі та НАТО і преамбулу було доповнено положенням - «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». Йдеться про європейський вибір Українського народу як всіх громадян держави.

Водночас поширеною є ситуація, коли для позначення політичної нації використовують самоназву «українська нація», а не термін «народ». Співвідношення понять «народ» і «нація» до кінця не розмежовано ні в українській, ні в західній етнополітології, що лише посилює плутанину цих термінів у практиці регулювання відносин між етноспільнотами. На Заході поширене трактування «народу» як синоніму «етносу».

Вважається, що народи (етноси) існували з давніх-давен, а нації викристалізувалися лише в XVII—XVIII ст. Народ (етнос) перетворюється на націю лише тоді, коли йому вдається в ході етногенезу сформувати власну державу.

Натомість з тексту Конституції України можна зробити висновок, що базується вона на етнічному розумінні української нації. «Верховна Рада України... спираючись на багатотисялітню історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення... приймає цю Конституцію – Основний Закон України», – читаємо у преамбулі Основного Закону. В етнічному розумінні українська нація формується лише з осіб українського етнічного походження. Основним Законом ця категорія тлумачиться як головна складова частина українського народу: разом з національними меншинами українська етнічна нація формує український народ як політичну націю. У Конституції з'являється навіть певне протиставлення інтересів української нації як етнічної спільноти та інтересів національних меншин, які проживають в Україні. Це твердження ілюструє стаття 11 Основного Закону, згідно з якою держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. З цього випливає, що у ході конституціоналізації системи національного права [4, с. 166] «українська нація» відповідно до Конституції України має бути представлена в етнонаціональному законодавстві у значенні етнічної нації.

Такий термінологічний підхід: українська нація як етнічна нація та український народ як політична нація не влаштує багатьох науковців та законодавців, оскільки вважається таким, що перешкоджає консолідації української політичної нації, створюючи сприятливий ґрунт для кліважизації українського суспільства за етнічною ознакою. Крім того, доцільність вживання терміну «український народ» саме у сфері етнополітики у значенні політичної нації критикується з огляду на його пострадянськість, невідповідність національній ідеї. Поняття «народ» широко використовувався у Радянському Союзі для позначення націй, які мали власні союзні держави. Щоб відійти від цієї пострадянської спадщини, протягом багатьох років здійснювалися неодноразові спроби запровадити категорію «українська нація» для позначення політичної нації. Так, в одному з проєктів Концепції державної етнонаціональної політики пропонується наступне визначення «української нації» як всіх громадян України, незалежно від етнічного походження,

об'єднаних єдиним громадянством, спільністю території, політичних інтересів, юридичних обов'язків, історичної долі... [5, с. 68]. Але всі ці спроби були безуспішними, оскільки суперечили Конституції або передбачали внесення змін до неї в частині приведення цих понять до реалій етнополітичного розвитку поліетнічної, демократичної України.

Також науковці пропонують, базуючись на тексті преамбули Основного Закону України, трактувати терміни «українська нація» й «український народ» у науковому та практичному політико-правовому дискурсах як синоніми і визначати ними громадян усіх національностей. Тому у проекті Стратегії державної етнонаціональної політики запропоновано покласти край суперечності та об'єднати обидва поняття в одне: «Українська нація, український народ – громадяни України всіх національностей, які продовжують багатовікову історію українського державотворення... прагнуть розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову Українську державу» [6, с. 76]. Таким шляхом законодавці намагалися покласти край різнотлумаченням та дихотомії позначення політичної нації (український народ, українська нація). Ця дихотомія базових термінологічних категорій була конституціоналізована [7, с. 76] в Основному Законі, що наразі суттєво ускладнює подальше напрацювання юридичної термінології в сфері етнополітики та етнонаціональних відносин.

Перелік використаних джерел

1. Котигоренко В., Панчук М. Проблеми термінології законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні. *Український соціум*. 2020. № 1 (72). С. 9–40.
2. Асланов С. А. Правова база етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2009. № 44. С. 715–722.
3. Участь національних меншин у розробці Концепції етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2012. № 56. С. 546–552.
4. Пархоменко Н. Н. Конституционность и конституционализация законодательства Украины: теоретические аспекты. *Вестник Тверского государственного университета*. Серия Право. 2012. Вып. 31. С. 161–170.
5. Кресіна І., Лойко Л., Явір В. Концепція державної етнонаціональної політики України (Проект). *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 65–73.
6. Стратегія державної етнонаціональної політики: проект Закону України № 3106 від 02.09.2008. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33206.
7. Стрельцова О. Конституціоналізація правової системи: поняття та сутнісні риси. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 75–81.

Р. М. Максакова
(Запоріжжя)

ПРАВО ГРОМАДЯН НА УЧАСТЬ У ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ РЕФЕРЕНДУМІ: СПІВВІДНОШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ТА ЗАКОНОДАВЧО ВИЗНАЧЕНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ

Єдиним правовим механізмом для вирішення найбільш суспільно значущих проблем в Україні на загальнодержавному рівні через пряму участь Українського народу є інститут всеукраїнського референдуму. Саме тому він є невід'ємним складовим елементом демократичної інституціалізації влади в державі.

Але за 30 років незалежності України реально інститут всеукраїнського референдуму мав прямий вплив на прийняття важливих питань загальнодержавного значення лише 1 грудня 1991 року, коли всенародним голосуванням на всеукраїнському референдумі було схвалено Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, положення якого стали вихідними засадами для визначення організації незалежної держави – України, та основою для розроблення національного законодавства. Правовою базою для організації та проведення цього референдуму був Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року, за яким 16 квітня 2000 року проведено ще один всеукраїнський референдум, результати якого так і не були імplementовані. Більше зазначений Закон не застосовувався для організації всеукраїнських референдумів та втратив чинність 2012 року у зв'язку з прийняттям Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року № 5475-VI. За цим Законом в Україні не було проведено жодного референдуму, більше того, Рішенням Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» у справі № 1-1/2018(2556/14) від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018 його було визнано неконституційним з ряду обставин, серед яких Конституційним Судом України виявлені також порушення визначеної Конституцією України процедури розгляду і ухвалення Закону. Так, в Україні громадяни маючи де-юре проголошене частиною першою статті 38 Конституції України право брати участь у всеукраїнських референдумах, де-факто були його позбавлені впродовж трьох років, тобто до квітня 2021 року. Це сталося у зв'язку з тим, що законодавчо визначений механізм реалізації цього права був відсутній, а за наявності достатньої кількості законопроектів щодо всеукраїнського

референдуму та їх численних обговорень у парламенті України закон про всеукраїнський референдум так і не приймався.

Тому прийняття парламентом 26 січня 2021 року нового Закону України «Про всеукраїнський референдум» стало дійсно знаковою та довгоочікуваною подією. І нарешті, 11 квітня 2021 року громадяни України отримали реальну можливість реалізації проголошеного Конституцією права брати участь у всеукраїнських референдумах, бо саме в цей день зазначений Закон набув чинності. Але ознайомившись з процесом його прийняття та змістом, виникає багато дискусійних питань, більше того, є підстави навіть стверджувати, що цей Закон зазнає долю попереднього та буде визнаний неконституційним. Підстави для такого твердження такі.

По-перше, порушення конституційно визначеної процедури його підписання. Річ у тім, що Верховною Радою України Закон «Про всеукраїнський референдум» прийнятий 26 січня 2021 року, а підписаний Президентом України аж 08 квітня 2021 року, тобто майже через 2,5 місяці після прийняття. Натомість відповідно до положень частин другої і третьої статті 94 Конституції України встановлено, що «Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений».

З цього одразу ж може виникнути питання: а чи не запізно отримав Президент Закон, може проблема затримки в порушенні строків підписання Закону Головою Верховної України та затримки у відправленні на підпис Президентові? В цьому разі давайте розглянемо законодавчо встановлену процедуру підписання Закону Головою парламенту. Так, відповідно до частини першої статті 94 Конституції України встановлено, що Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Відповідно до положень статті 130 Регламенту Верховної Ради України уточнено строки такого підписання і відправлення, а саме: Оригінал прийнятого Верховною Радою закону в електронній формі не пізніше як у десятиденний строк з дня його прийняття візується керівником секретаріату головного комітету та підписується головою цього комітету. Після цього Закон подається на підпис Голові парламенту. Голова Верховної Ради України підписує поданий на підпис закон не раніше двох і не пізніше п'яти днів з дня його

подання. Порахувавши уважно всі конституційно визначені і законодавчо встановлені строки – в жодному випадку не виходить 2,5 місяці! Отже, виникає питання: чи не було порушено конституційно визначену процедуру підписання Закону?

По-друге, прийнятий Закон звужує конституційно визначений предмет всеукраїнських референдумів: питання про зміну території України, встановлений згідно з положеннями статті 73 Конституції України. Так, відповідно до положень пункту 3 частини першої статті 3 нового Закону «Про всеукраїнський референдум» предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання про зміну території України (що відповідає положенням статті 73 Конституції), але нормами цієї ж статті, а саме: пункту 3 частини другої визначено, що не можуть бути предметом всеукраїнського референдуму питання спрямовані на створення загрози національній безпеці України. Відповідно до пункту 6 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. А питання зміни території України в разі, якщо розглядається питання не приєднання, а навпаки – від'єднання частини території України, однозначно будуть викликати питання щодо можливості збереження певних національних цінностей, які пов'язані з тією частиною території України, що має від'єднатися. Тут, на нашу думку, без офіційної позиції Конституційного Суду ніяк не розібратися.

По-третє, новий Закон положеннями частини другої статті 3 значно розширює перелік питань, які не можуть бути предметом всеукраїнського референдуму, хоча положеннями статті 73 Конституції України визначено їх вичерпний перелік.

По-четверте, пункт 3 статті 3 нового Закону допускає можливість винесення на всеукраїнський референдум лише одного питання, чим, на нашу думку, обмежуються проголошені Конституцією права і свободи громадян, що є категорично неприпустимим. Окрім того, положення щодо можливості винесення лише одного питання суперечать статті 1 цього ж Закону, положеннями якої визначено, що «Всеукраїнський референдум є формою безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України *рішень* шляхом голосування у випадках і порядку, встановлених Конституцією України та цим Законом». Зверніть увагу – *рішень*, а не *рішення*. Тобто визначення всеукраїнського

референдуму в Законі все ж таки передбачає наявність декількох питань.

По-п'яте, внутрішньо неузгодженим та таким, що суперечить Конституції та чинним Законам України, є впровадження новим Законом порядку електронного голосування. Так, стаття 23 Закону встановлено, що «Для організації та проведення всеукраїнського референдуму використовується автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система як компонент автоматизованої інформаційної системи, що застосовується при проведенні виборів та референдумів (далі – автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система). Порядок створення та функціонування автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи затверджується Центральною виборчою комісією». Тож реалізація окремих референдумних процедур буде здійснюватися на підставі підзаконного акта Центральної виборчої комісії, що не узгоджується з положенням пункту 20 частини першої статті 92 Конституції України, яким встановлено, що виключно законами України визначаються організація і порядок проведення референдумів. Хоча, в пункті 1 Прикінцевих та перехідних положень Закону передбачено, що електронне голосування буде застосовуватися лише з набранням чинності закону щодо застосування інноваційних технологій з електронного (машинного) голосування. При цьому, Прикінцевими та перехідними положеннями не встановлено припису для парламенту ні щодо необхідності прийняття такого Закону, ні, звісно, щодо строків його розроблення та прийняття (а враховуючи досвід законопроектної роботи нашого парламенту такого Закону і через 10 років можна не дочекатися, що не дивно, бо, наприклад, вже майже 10 років громадяни не можуть реалізувати гарантоване положеннями частини першої статті 38 Конституції України право брати участь у місцевих референдумах за відсутності відповідного Закону, а тут йдеться просто про спосіб голосування визначений всього лише на рівні Закону). Але тут же хочу привернути увагу, що у пункті 3 Прикінцевих та перехідних положень вже міститься припис Кабінету Міністрів України при підготовці проектів закону про Державний бюджет України на 2022 рік і наступні роки передбачати кошти для створення і функціонування автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи, яка має забезпечити електронне голосування громадян на референдумі.

Зазначені мною проблемні питання нового Закону «Про всеукраїнський референдум», на жаль, не вичерпуються означеним колом проблем. Багато положень чинного вже Закону ще на стадії законопроектної роботи критично оцінені Головним

юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України у вигляді зауважень до проекту Закону України «Про всеукраїнський референдум» реєстр. № 3612, та так і залишилися не врахованими при подальшій роботі над законопроектом. Неоднозначне ставлення до нового Закону й у самих парламентарів, про що свідчить результат голосування народних депутатів за нього: підтримали Закон 255 депутатів, 55 – проголосували проти, 40 – утримались і 22 не голосували.

Зазначені питання реалізації нового Закону «Про всеукраїнський референдум» надалі не вичерпуються лише названими проблематичними позиціями. Є в цьому Законі ряд інших питань, які також можуть бути предметом живої дискусії. Тому слід привернути увагу наукової громадськості й законодавців до обговорення цих дискусійних питань Закону з метою створення досконалого механізму реалізації конституційного права громадян на участь у всеукраїнському референдумі.

ПЕРЕДУМОВИ ЗМІНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ МІСТА

У світі невинно триває процес зростання міського населення: у 2015 році 54% світового населення (4 млрд осіб) проживало в міських районах, а до кінця 2036 року цей показник становитиме 62% (5,4 млрд осіб). У Новій програмі розвитку міст ООН визнається, що урбанізація має низку позитивних наслідків і може слугувати рушійною силою стійкого та інклюзивного економічного зростання. Зокрема, урбанізація сприяє соціально-економічному прогресу, оскільки вона пов'язана з підвищенням продуктивності та поліпшенням якості життя; забезпечує розширення соціальної свободи, створенню робочих місць тощо [1].

Однак попри зростання ролі міст Конституція України згадує про них лише побіжно, в контексті територіального устрою (Розділ IX), спеціального статусу Києва та Севастополя, особливого здійснення у них місцевого самоврядування, що визначається відповідними законами (статті 133, 140).

Три основних чинники зумовлюють необхідність посилення політико-правового статусу міста та його закріплення в Основному законі: реалізація принципу субсидіарності, розширення політичної участі та різноманіття демографічного та етнічного складу міського населення, насамперед у результаті внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів, що призводять до значної диференціації соціальних груп у місті.

Одним з основних чинників, що зумовлює розширення компетенції великих урбаністичних центрів у сучасному світі є послідовне застосування принципу субсидіарності, що вимагає виконання органом влади лише тих завдань, які не можуть бути передані на нижчі рівні публічного управління. Міська влада є набагато ближчою до людей, ніж загальнонаціональна політика, не лише з точки зору масштабу, а й природи проблем, вирішенням яких вона займається. Принцип субсидіарності міститься у низці конституційних текстів, починаючи зі вступних положень основоположних документів Євросоюзу до рішень Європейського суду з прав людини. Так стаття 5 Договору про заснування Європейської Спільноти містить положення, що у сферах, що не належать до її виключної компетенції, Спільнота діє згідно з принципом субсидіарності лише тоді й у такому обсязі, коли держави-члени не можуть належним чином досягти мети запланованого заходу, натомість це краще здійснити на рівні Спільноти з огляду на масштаби чи результати запропонованих

заходів. Принцип субсидіарності часто застосовується у міжнародних та транснаціональних режимах з захисту прав людини, зокрема Європейським судом з прав людини [2].

Інший вагомий аргумент на користь зміцнення органів влади міста пропонує керівний принцип політичної участі – залучення усіх зацікавлених сторін до прийняття рішень, що їх заторкує. В умовах демократичного ладу влада має пропорційно розподілятися серед усіх учасників, зацікавлених у цьому рішенні. Чим більшого кола акторів стосується певне рішення, тим ширше вони мають бути залучені до його прийняття безпосередньо чи опосередковано через своїх представників. Однак на практиці цей принцип реалізувати досить складно. У сучасному взаємопов'язаному світі, де важко виділити конкретні сфери, позначити кордони більшість рішень можуть впливати на значну кількість людей, що фактично зводиться до вимоги, щоб кожному було надано право брати участь у прийнятті всіх рішень, що приймаються у будь-якій точці світу.

Однак хоча повна реалізація на практиці ідеї залучення усіх зацікавлених сторін є досить складною, її намагаються дотримуватися у випадку прийняття публічних рішень, зокрема щодо міської політики. Іншими словами, невідповідність між постійним зростанням послуг, що надаються містом, та брак у нього влади та автономії вказує на критичний дефіцит демократії.

Необхідність надання нових повноважень місту зумовлена різноманіттям складу їх мешканців й тим, що вони перебувають на передовій основних викликів – від управління культурним багатоманіттям та соціальною інтеграцією до протидії соціально-економічній нерівності, запобігання злочинності тощо. Сам масштаб і характер таких проблем вимагають суттєвого представництва в органах, що займаються розв'язанням цих проблем. Що ще більш важливо, оскільки великі міста часто стають об'єктами масштабних внутрішніх і міжнародних міграцій, то саме вони в першу чергу відчують наслідки рішень, що приймаються органами центральної влади у сфері міжнародних відносин і при цьому майже не представлені у складі відповідних органів.

Різноманіття міської політики слугує ще однією причиною для визнання необхідності закріплення за великими містами з неоднорідним етнічним складом особливого статусу у конституції. Великі міста історично були місцем поселення етнічних меншин у США, а у континентальній Європі агломерації є неодноріднішими за своїм етнічним складом, ніж інші регіони держави [3]. Надзвичайна різноманітність є провідною характеристикою повсякденного міського життя: мешканці інших територій не

стикаються з такими проблемами інтеграції та співіснування різнорідних соціальних груп, що характерно для великих урбаністичних центрів.

Україна частково зробила кроки до визнання особливостей управління великими міськими центрами. На етапі другого читання перебуває проєкт закону про столицю [4], автори якого сподіваються з його допомогою впровадити модель сталого розвитку міста, оновити принципи стратегічного планування та перейти до нових основ містобудування. Функції місцевої державної адміністрації будуть обмежені здійсненням адміністративного нагляду за рішеннями Київради, її нового виконавчого органу – Магістрату, якому і перейдуть всі права по управлінню містом, та за діяльністю мера. Законопроектом також запропоновано розділити представницьку (рада) і виконавчу (мер) гілки місцевого самоврядування. Для цього буде створена колегія Київської міської ради, до складу якої окрім міського голови ввійдуть і представники депутатських фракцій та голови постійних комісій, для формування порядку денного з урахуванням інтересів усіх сил, представлених у раді. Також будуть відновлені районні ради максимально наближені до мешканців міста, до відання яких будуть входити господарські питання та розробка детальних планів розвитку відповідної території з урахуванням думки місцевих жителів.

Виборчий кодекс України (2020) передбачає різні підходи до виборів депутатів сільської, селищної, міської ради у територіальних громадах з кількістю виборців до 10 тисяч і більше (стаття 192). У першому випадку не менше 2 і не більше 4 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідної територіальної громади. У більших територіальних громадах вибори проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій. Що стосується виборів міського голови, то якщо у місті проживає менше як 75 тис. осіб, то вибори проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, в іншому випадку – за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості, що зазвичай, означає проведення виборів у два тури, у результаті чого виключається можливість перемоги кандидата, який отримав відносно незначну кількість голосів, особливо з огляду на традиційно низький рівень явки на місцеві вибори, і відбувається процес консолідації виборців навколо найбільш компромісної фігури у другому турі.

Однак з огляду на нинішню роль міст і їх значення у майбутньому, цих кроків недостатньо і наступний етап

децентралізаційної реформи має зосередитися на підвищенні статусу міст, створенні сприятливих умов для співробітництва між містами та прилеглими територіальними громадами.

Перелік використаних джерел

1. New Urban Agenda. United Nations 2017 66A/RES/71/256. URL: <https://habitat3.org/documents-and-archive/new-urban-agenda/>.
2. Besson S. Subsidiarity in International Human Rights Law – What Is Subsidiary about Human Rights? *American Journal of Jurisprudence*. 2016. Vol. 61. № 7. P. 69–107; Carozza P. G. Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law. *American Journal of International Law*. 2003. Vol. 97. № 1. P. 38–79.
3. Natale F., Scipioni M., Alessandrini A. Spatial Segregation of Migrants in EU Cities / *Divided Cities: Understanding Inter-urban Inequalities*. Paris: OECD, 2018. P. 91– 92.
4. Проект Закону про місто Київ – столицю України №2143-3 від 24.09.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66939

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ПРАВОВА ОСНОВА МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Із затвердженням 1 квітня 2014 року Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні розпочався процес формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [1]. Важливе значення в цьому процесі відіграє правове регулювання відносин місцевого самоврядування, яке відбувається на муніципальному рівні.

Як слушно стверджує В. В. Мухін, держава не мусить вичерпно регулювати відносини, навіть правового характеру, які виникають у сфері місцевого самоврядування [2, с. 38]. На конституційному та законодавчому рівнях мають визначатися лише основні засади та закріплюватися гарантії місцевого самоврядування.

Варто погодитися з О. Майданник, яка стверджує, що основне призначення Конституції полягає у тому, що вона насамперед покликана визначити, окреслити межі державної влади та забезпечити захист прав і свобод особи [3, с. 24]. Конституція України виконує обмежувальну функцію. Своїми нормами вона визначає межі функціонування державної влади, обмежує її в необґрунтованих спробах втручання в приватне життя людини, життєдіяльність суспільства та його структур [3, с. 25–26].

Межі муніципально-правового регулювання зумовлюються його підзаконним характером та визначаються вимогою не суперечити Конституції та законам України. Тому під межами муніципально-правового регулювання потрібно розуміти границі поділу різних рівнів правового регулювання сфери місцевого самоврядування, які зумовлюються його підзаконним характером, визначаються вимогою не суперечити Конституції і законам України та окреслюють сферу вирішення територіальною громадою питань місцевого значення [4, с. 45].

З точки зору обсягу муніципально-правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин Конституція України визначає межі муніципально-правового регулювання у статті 140, а саме самостійне вирішення територіальною громадою питань місцевого значення в межах Конституції і законів України.

В статті 143 конкретизується дане конституційне положення, а саме перераховано питання, які територіальні громади безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування вирішують.

За правовою позицією Конституційного Суду України предметами відання місцевого самоврядування є не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення. Перелік таких питань визначений у Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5].

Важливим в аспекті розглядуваного питання є і Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009, в якому наголошується, що органи місцевого самоврядування, здійснюючи владу і самостійно вирішуючи питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції, та приймаючи рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Такі ж положення закріплені у статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яка встановлює, що головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно розв'язувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. В Основному Законі України передбачені форми та засоби реалізації права територіальних громад на місцеве самоврядування і вказано, що органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (частина перша статті 144) [6].

У частині другій статті 144 Конституція України передбачає, що рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду.

Отже, Конституція України, визнаючи та гарантуючи в Україні місцеве самоврядування в Україні, виступає правовою основою муніципально-правового регулювання, визначаючи і окреслюючи його межі.

Перелік використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL : <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
2. Мухін В. В. Індивідуальне правове регулювання: необхідність загальнотеоретичної характеристики. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 37-39.
3. Майданник О. Конституція України – правова основа життєдіяльності суспільства і держави. *Юридична Україна*. 2016. № 3-4. С. 24-31.
4. Галус О. О. До питання про визначення меж муніципально-правового регулювання. *Університетські наукові записки*. 2019. № 69-70. С. 38-49.
5. У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад): Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2002 р. № 6-рп/2002. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-02>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text>

О. О. Скрипнюк
(Київ)

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Осмилення та реалізація моделі поділу державної влади належить до групи базових не лише у сучасній теорії демократії, а й у дослідженнях з теорії держави і права і конституційного права. Зазначена проблема набуває особливої ваги в контексті формування демократичного політичного режиму в процесі оновлення чинної Конституції України. Подібна роль цієї ідеї пояснюється тим, що описуючи демократичну державу як таку, в якій влада належить народу і реалізується громадянами держави безпосередньо (через передбачені на законодавчому рівні механізми прямої демократії) або через представницькі органи державної влади і місцевого самоврядування, ми з необхідністю постулюємо наявність не лише певного стійкого та інституціоналізованого зв'язку між державою і суспільством, але й існування таких механізмів, які б не давали змоги державі узурпувати владу, порушувати ті принципи організації і функціонування системи державної влади, які на рівні конституції гарантують існування та розвиток демократичного політичного режиму її демократизм. Важливою складовою частиною матеріального способу наукової інтерпретації принципу поділу влади є те, що вона бере до уваги не лише міркування ефективності реалізації основних завдань держави, але й встановлює чітку кореляцію між дотриманням функціонального розмежування змісту діяльності різних органів державної влади і можливостями узурпації державної влади. Дійсно, загальний науковий сенс поняття «узурпація влади» полягає не стільки у тому, що виникає якийсь один «надмірно сильний» орган державної влади (безвідносно до того чи це одноосібний, чи колегіальний орган державної влади), скільки у тому, що цей орган може виконувати всі ймовірні функції держави, що фактично ототожнює даний орган з державою в цілому. Зрозуміло, що в останньому випадку ми вже не можемо вести мову ані про владу народу, ані про реально діючі інститути народовладдя, ані існування демократичного політичного режиму. Це зауваження є важливим з огляду на те, що воно дозволяє розкрити зв'язок між матеріальним способом інтерпретації принципу поділу влади та забезпеченням демократичного характеру тієї чи іншої держави, адже сам поділ

влади постає нічим іншим як механізмом убезпечення від реальної або удаваної узурпації влади і її відторгнення від громадян.

Томк змістовне науково-теоретичне порівняння матеріального та формального способів інтерпретації принципу поділу влади вказує, що перший з них виявляє свій зв'язок з інструментальним тлумаченням цієї теорії, коли вона досліджується насамперед як засіб, інструмент або спосіб забезпечення демократичного врядування і недопущення узурпації державної влади. Водночас ми отримуємо методологічну змогу уникнути парадоксу співіснування у межах однієї держави як мінімум трьох, так би мовити, суб-держав, кожна з яких має цілком самостійні повноваження і всю повноту та силу державної влади. Відмовляючись від жорсткого формального тлумачення теорії поділу влади ми тим самим пристаємо до позиції, яка виходить з того, що різні види реалізації єдиної державної влади лише умовно можуть вважатися окремими владами. З огляду на це уточнення змісту принципу поділу влади та її значення для функціонування демократичного політичного режиму держави, можна вказати на ті проблеми, які постають у процесі її практичної реалізації.

До першої групи проблем, на наше переконання, слід віднести ті, коли в процесі безпосереднього забезпечення теорії поділу влади у державно-правовій практиці перевага надається саме формальному розумінню її змісту. У такому разі свідомо або несвідомо створюється така модель організації державної влади, коли через максимальну самостійність і незалежність окремих гілок державної влади, майже повністю унеможлиблюється процес їхньої взаємодії. Очевидно, що такий підхід до реалізації теорії поділу влади має своїм наслідком внесення хаотичності та безсистемності у діяльність системи державної влади, коли через штучне виокремлення різних «гілок влади» спотворюється сама ідея демократичного врядування як ефективного способу забезпечення суспільних інтересів і розв'язання загально значущих для громадян держави проблем. Така настанова має не лише очевидні теоретичні вади (адже у даному разі власне ставиться під сумнів положення про необхідну єдність державної влади як базову умову існування будь-якої держави), а й спричиняє появу ряду безпосередніх конституційно-правових проблем, що постають у процесі правового забезпечення розвитку системи державної влади. Здебільшого всі ці проблеми пов'язані зі створенням таких правових механізмів, які б уможливили реалізацію тих цілей держави, які можуть бути реалізовані виключно при об'єднанні зусиль різних органів державної влади з різною функціональною спрямованістю. Наприклад, таке завдання як забезпечення правопорядку ніколи не може бути забезпечено лише якоюсь однією з гілок державної влади

(якою б ефективною та сильною вона не була), а є наслідком системної взаємодії всіх органів державної влади, та свідченням функціонування демократичного політичного режиму в країні. З іншого боку, наголос на формальних аспектах змісту принципу поділу влади може спричинити суттєвий дисбаланс в системі державної влади в цілому, що зменшуватиме рівень її ефективності та свідчитиме про «незрілість» демократичного режиму.

Значною мірою таку ситуацію можна було спостерігати в Україні протягом 2004–2010 років, коли через поспішне внесення змін до Конституції України було порушено конституційний баланс повноважень органів державної влади, що спричинило ескалацію напруження у відносинах між президентською владою, урядом (як вищим органом в системі виконавчої влади) і парламентом. Щобільше, посилення ролі парламенту у формуванні виконавчої влади за збереження ряду важливих повноважень щодо призначення членів Кабінету Міністрів України за Президентом України мало своїм фактичним наслідком появу двох урядів, або точніше – двох частин уряду, одна з яких підпорядковувалась голові уряду, а інша – діяла як своєрідна урядова опозиція, реалізуючи політичну волю президента. Йдеться про ту небезпеку, яка криється у домінуванні формалістичного підходу, для організації і розвитку демократичної держави. Справді, незважаючи на всі свої демократичні властивості і ознаки, ми все одно маємо справу з державою, яка повинна діяти як цілісний інститут – комплексно, погоджено, несуперечливо та послідовно. З цього погляду головним завданням правової організації публічної влади у демократичній державі є пошук оптимального балансу між гарантіями недопущення узурпації державної влади і забезпеченням цілісності та єдності самої цієї влади.

По-друге, необхідно зазначити, що механічне перенесення класичної теорії поділу державної влади на сучасні умови державно-правового розвитку залишає поза увагою існування ряду органів державної влади, які не належать до класичної тріади «законодавча – виконавча – судова влада». Більше того, для визначення форми державного правління у тій або іншій державі, а також до встановлення найважливіших ознак системи функціонування органів державної влади, значно важливішими часто виявляється інший трикутник, який можна окреслити формулою: парламент – уряд – президент. За цієї причини наголос, насправді, переноситься з поняття «гілок» державної влади на поняття «функцій», що реалізуються відповідними органами держави. Подібне уточнення є значущим з огляду на те, що воно дозволяє розв'язати проблему «кількісного визначення»

гілок державної влади. До «класичної тріади» – законодавча, виконавча і судова влада, наразі часто додаються ще й такі гілки як: контрольна, президентська, наглядова, установча влада тощо.

Для того, щоб уникнути зайвих суперечок у зазначеній частині дослідження феномена демократичної державності, доцільно від самого початку встановити, що мова повинна вестися насамперед про ключові функції держави і про базові напрямки її діяльності, які власне й уможливають практичну реалізацію її суспільного призначення. Правове закріплення принципу поділу влади дає змогу створити цілісну інституціональну систему гарантій точності та неухильності реалізації найважливіших функцій демократичної держави. Правовий зміст зазначеного принципу полягає у тому, що він, з одного боку – дає змогу одночасно протидіяти і протистояти будь-якій узурпації влади, а з іншого – сприяє точності виконання органами державної влади її основних функцій. Опосередкованим свідченням ролі цього правового принципу організації влади в демократичній державі є те, що його дотримання є одним з основних предметів уваги як суспільства, так і держави. Водночас говорячи про гарантії демократизму публічної влади та функціонування демократичного політичного режиму у демократичній державі, слід зазначити, що вона структурується не лише горизонтально, коли серед різних елементів державного апарату ми вирізняємо функціонально споріднені органи, що утворюють так звані гілки державної влади, а й вертикально, коли замість надмірної концентрації публічної влади на вищих рівнях, ми спостерігаємо поступову децентралізацію і деконцентрацію публічної влади, а також її максимальне наближення до суспільства на рівні муніципальної влади.

Зазначений процес відіграє виняткову роль для демократичної держави, оскільки завдяки ньому не лише забезпечується наближення державної влади до громадян, а й утворюється важливий опосередковуючий інститут між суспільством і державою, що характеризує будь-яку демократичну державу і є її невід'ємною ознакою. Ми маємо на увазі інститут місцевого самоврядування, функціонування якого пов'язане з таким державно-правовим явищем як муніципальна влада. Фактично це означає, що аналізуючи організацію публічної влади та функціонування демократичного політичного режиму у державі та їх правові основи під кутом зору триваючого процесу оновлення Конституції України, ми маємо висвітлювати цю проблему не лише з погляду забезпечення принципу поділу влади, а й в аспекті аналізу правових механізмів децентралізації публічної влади.

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ВРЯДУВАННЯ

Важливою складовою трансформації територіального врядування є її інституційне та законодавче забезпечення. За допомогою інституційного та законодавчого забезпечення формується організаційно-правовий механізм трансформації територіального врядування. Під територіальним врядуванням розуміється процес публічного управління, якій здійснюють суб'єкти місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування та в якому беруть участь центральні органи державної влади. На нього також впливають інституції громадянського суспільства.

Інституційне забезпечення полягає у створенні організаційних основ процесу трансформації, розбудові його організаційної структури і включає органи, що безпосередньо спрямовують, координують хід реформування.

Законодавче забезпечення покликане сприяти правому регулюванню відносин у сфері трансформації територіального врядування: реформуванню територіальної організації публічної влади, адміністративно-територіального устрою країни. Воно здійснюється різними суб'єктами законодавчої процедури.

Конституція встановлює загальні засади системи врядування та територіального врядування держави, дає змогу проводити його трансформацію у певних законодавчих межах, передбачає можливість внесення відповідних змін, які стосуються децентралізації публічної влади. Саме такі конституційні аспекти перетворень відбуваються в Україні.

Компоненти інституційного та законодавчого забезпечення трансформації територіального врядування були закладені в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [1]. Після цього відбувся їх інституційний розвиток в організаційній і нормотворчій діяльності Верховної Ради, Уряду, Президента України, а також організацій громадянського суспільства. В Уряді провідна роль впровадження політики децентралізації, трансформації територіального врядування належить Міністерству розвитку громад та територій України (Мінрегіон). Мінрегіон забезпечив розроблення основних нормативно-правових актів та нормативно-методичних документів щодо трансформації територіального врядування [2]. Верховна Рада України схвалила низку важливих законів щодо розвитку територіального врядування [3].

У Верховній Раді України головним у законодавчому забезпеченні політики децентралізації є Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, який супроводжує всі законопроекти у сфері територіального врядування [4]. У структурах виконавчої влади, а також Президента України функціонують розгалужені консультативно-дорадчі, допоміжні органи та служби. Серед них проблематикою місцевого і регіонального розвитку при Президентіві України, зокрема, займаються: Рада розвитку громад та територій (донедавно) [5], Рада соціального розвитку регіонів [6], Координаційна рада з вирішення проблемних питань у сфері містобудування [7], Національна рада реформ [8]. Наразі на зміну Ради розвитку громад та територій утворений відповідно до Указу Президента України [9] Конгрес місцевих і регіональних влад при Президентіві України. Указом Президента затверджено Положення про зазначений Конгрес [10]. Слід також зауважити, що 2002 року утворена всеукраїнська громадська організація з назвою аналогічною Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. Його засновниками стали: Українська Асоціація місцевих та регіональних влад, Асоціація міст України, Асоціація сільських, селищних та міських рад, а також Спілка лідерів місцевих та регіональних влад України [11]. Як показала практика, після утворення активної діяльності Конгрес не проявляв.

Активну участь в реалізації політики децентралізації брали організації громадянського суспільства, зокрема, Центр політико-правових реформ, Інститут громадянського суспільства. Так, Інститут громадянського суспільства, що брав участь у розробленні проекту зазначеної Концепції, у 2015 році представив пакет законопроектів у сфері децентралізації публічної влади [12].

Процеси трансформації територіального врядування, територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою (АТУ) також потребують своєчасного конституційного забезпечення. Обговорення можливих змін до Конституції відбуваються складно, часто непослідовно, що є наслідком відсутності комплексного, методологічно продуманого бачення перетворень у владних структурах та муніципальній спільноті. Свідченням цього є неодноразове внесення та відкликання Президентом України проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» [13], незгодженість цих законопроектів з муніципальною громадськістю, експертним середовищем, різнопланове тлумачення концептуальних засад майбутніх перетворень в системі територіальної організації влади. Обговорення змін до Конституції триває. Як повідомляється у ЗМІ, з часу останньої

дискусії 13 березня 2020 року її учасники підготували пропозиції щодо рівнів АТУ, територіальної організації влади на кожному з рівнів, повноваження місцевих виконавчих органів влади та, окремо, органів місцевого самоврядування. Для їх підготовки за основу брали пропозиції, напрацьовані в ході регіональних публічних дискусій з місцевим самоврядуванням, які відбулися у період з 27 березня по 4 квітня. Обговорення проекту змін до Основного Закону очікує обговорення в ході V сесії Верховної Ради України IX скликання. Фахівці аналізують останні напрацювання щодо конституційного визначення системи адміністративно-територіального устрою, особливостей впровадження нової координаційної, контрольно-наглядової інституції виконавчої влади, специфіки регіонального і субрегіонального врядування та організації місцевого самоврядування, припинення повноважень органів місцевого самоврядування, тощо [14]. Проте, внесення проекту змін до Конституції до Верховної Ради, його розгляд та ухвалення залишаються проблематичним з огляду на загальну військово-політичну ситуацію, яка межує із оголошенням воєнного стану, на можливість якого вказують ряд нормативно-правових актів, що унеможлиблює прийняття таких змін відповідно до частини другої статті 157 Конституції.

Перелік використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» від 8 квітня 2015 року № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text> Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019-2021 роки» від 23 січня 2019 року № 77-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-%D1%80>; Методичні рекомендації щодо критеріїв формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня. Київ. Мінрегіонбуд, 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/_rayon_.pdf.
3. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року, № 1508-УІІ. *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 34, ст.1167; Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року № 1680-УІІ. *Відомості Верховної Ради України*, 2014, № 45, ст.2043; Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року, № 156-УІІІ. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 13, ст.90; Закон України «Про

- добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року, № 157-УІІ. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 13, ст.91; Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин». *Голос України* від 30.12.2014/№ 252-1; Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи. *Голос України* від 30.12.2014/№ 252-1; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150320.html; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» від 16 квітня 2020 року № 562-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20> Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року № 807-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
4. Законотворча діяльність в комітетах Верховної Ради України. Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіональної розвитку та містобудування. Законопроекти, з підготовки яких комітет визначено головним. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=240; Інформаційна довідка (в розрізі підкомітетів); Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіональної розвитку та містобудування. URL: <http://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/42334.pdf>
 5. Указ Президента України «Про Раду розвитку громад та територій» від 18 грудня 2019 року № 909/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909/2019#Text>.
 6. Указ Президента України «Про Раду соціального розвитку регіонів» від 30 вересня 2020 року № 415/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4152020-35193>
 7. Указ Президента України «Про Координаційну раду з вирішення проблемних питань у сфері містобудування» від 29 вересня 2020 року № 413/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4132020-35181>
 8. Указ Президента України «Про Питання Національної ради реформ і Виконавчого комітету реформ» від 7 травня 2020 року №169/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1692020-33573>
 9. Указ Президента України «Про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України» від 25 лютого 2021 року №73/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/732021-36833>
 10. Указ Президента України «Про затвердження Положення про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України» від 4 березня 2021 року № 89/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/892021-37105>
 11. Розпочала роботу перша установча сесія Конгресу місцевих та регіональних влад України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

- politics/109393-rozpochala_robotu_persha_sesya_kongresu_mstsevih
_ta_regonalnih_vlad_ukrani_83959.html
12. Законопроекти для повного проведення реформи у сфері децентралізації. Інститут громадянського суспільства, Київ, 2015. URL: <https://www.csi.org.ua/activity/zakonoproekty-dlya-povnogo-provedenn/>
 13. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). Проект Закону України (доопрацьований) від 27.12.2019 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644
 14. Юрій Ганущак. Новий проект змін до Конституції від президента. Які можуть бути міні цього разу? *Дзеркало тижня*. 02 березня, 2021. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/novij-proekt-zmin-do-konstitutsiji-vid-prezidenta-jaki-mozhut-buti-mini-na-tsej-raz.html>

ФЕНОМЕН ЗДІЙСНЕННЯ НЕЗАКОННОГО КОНТРОЛЮ ТЕРИТОРІЇ ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Характерною особливістю сучасного міжнародного правопорядку є закріплена у статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй заборона застосування сили або погрози нею проти територіальної цілісності будь-якої держави, її недоторканності та політичної незалежності або вчинення будь-яких інших дій, що суперечитиме цілям Статуту. Власне, саме ця норма міжнародного права (далі – МП) й унеможливила втілення одного із засадничих елементів класичного МП періоду ХІХ – першої половини ХХ ст., а саме *jus ad bellum*, що застосовувалась в якості остаточного засобу захисту порушеного права держави [1, с. 102]. З моменту прийняття Статуту ООН, спостерігається зміна парадигми вирішення міждержавних суперечностей у силовий спосіб, на противагу мирним засобам вирішення суперечок. Силовий сценарій можливий за випадків індивідуальної чи колективної самооборони. З цієї причини виникають методи здійснення контролю території іноземних держав, що *per se* не є законними актом.

Стрімка трансформація міжнародного гуманітарного права, міжнародного права людини, права міжнародної безпеки, міжнародного кримінального права у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., за сучасних реалій потребує перегляду і доповнення, нового тлумачення міжнародно-правового регулювання проблем, пов'язаних з окупацією територій. Відповідні норми, передбачені Гаазькими і Женевськими конвенціями, охоплюють насамперед питання територій, окупованих під час офіційно проголошених воєн, що нині є забороненим актом.

Здійснення незаконного контролю території іноземної держави в МП та їх елементів як окремого феномену досліджували такі вчені, як: В. Четейл, Т. Ферраро, Е. Давид, В. Денисов, О. Мережко, В. Азарова, М. Тореллі, О. Задорожній, Т. Короткий, О. Кресін, І. Кресіна, М. Шоу, Л. Оппенгейм, Я. Броунлі, Ф. Мартенс, М. Гнатовський, Л. Тимченко, Б. Бабін, С. Саяпін, В. Кононенко, Є. Цибуленко, Н. Каландарішвілі-Мюллер, Н. Мельзер, Е. Кустер, К. Окімото та ін.

У сучасних міжнародних відносинах більшість випадків незаконного здійснення контролю території іноземної держави пов'язані з неоголошеними війнами, маскуванням міжнародних

конфліктів під неміжнародні, запереченням державами-порушницями (агресорками), якими здійснюються несанкціоновані й незаконні інтервенції, самого факту окупації або ж встановлення непрямого або опосередкованого типу контролю території. Між державою-агресоркою та державою – жертвою агресії можуть зберігатися дипломатичні відносини, а на територіях, щодо яких здійснюється незаконний контроль утворюватися підконтрольні державі-агресорці адміністрації, що претендують називатися державами. Такі дії, значною мірою, спрямовані на уникнення кваліфікації конфліктів як міжнародних, унеможливлення застосування міжнародно-правових норм щодо окупації. Прикладами таких територій є Західний берег річки Йордан (Палестина), Північний Кіпр, Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія та ін. Ця проблематика дуже важлива й для України у зв'язку з неоголошеною і заперечуваною агресією Російської Федерації проти України, що призвела до *de facto* анексії Криму та встановлення незаконного контролю щодо частин Донецької та Луганської областей.

Відбувається, суттєва зміна тлумачення норм Гаазьких і Женевських конвенцій через створення коментарів до відповідних інструментів у межах Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі МКЧХ), їх застосування та інтерпретації міжнародними судовими установами. Підготовані Жаном Пікте коментарі до (IV) Женевських конвенцій 1949р., та Івом Сандосом – до Додаткових протоколів до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується жертв міжнародних (Протокол I) та неміжнародних (Протокол II) збройних конфліктів від 8.06.1977 р. (далі ДПЖК), були використані міжнародними судовими установами. Наприклад, коментар від 1952р. до (I) Женевської Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, віддзеркалюються у положеннях рішення Міжнародного Суду ООН (далі МС ООН) у справі Нікарагуа проти США [2], а Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії неодноразово застосовував відповідні коментарі, як до (III) Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими, у справах Налетиліча та Мартіновича, Мркшича та ін., Прлича [3], так і до (IV) Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 1949р., ДПЖК у справах: Прокурор проти: Тихомира Блашкіса [4]; Душко Тадича(апеляційне слухання) [5]. Коментарі МКЧХ, також, задіювались при наданні консультативного висновку МС ООН щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території [6] та ін. У зазначених актах міжнародних судових інстанцій частково враховуються питання офіційно не

проголошеного стану окупації, і створюються критерії виявлення незаконного контролю.

З іншого ж боку, міжнародні суди, включно з ЄСПЛ, активно розробляють свого роду концепції ефективного, загального, всезагального, фактичного контролю території [7, с. 34–46] (Кіпр проти Туреччини [8]; Іл'яшку проти Молдови і Російської Федерації (далі РФ) [9], Грузія проти РФ [10], Україна проти РФ [11] та ін.), що дає змогу регулювати питання окупації і контролю території через посередництво псевдовизвольних рухів, псевдоурядів, псевдодержав, притягнення до відповідальності агресора, як і безпосередніх виконавців за порушення норм *jus cogens* та *erga omnes* у МП.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що здійснювалися спроби виокремлення феноменів ефективного і загального контролю, проте їх зміст не є універсальним; пропонувалися критерії виявлення і класифікації форм незаконного контролю. Окреслені феномени незаконного здійснення контролю щодо території держав в МП не сформовано у чітко визначену концепцію, проте спостерігається тенденція у напрямі її поступового формування. Зважаючи на актуальні загрози для миру та безпеки на регіональному, і як наслідок на глобальному рівнях варто дослідити розглянуті феномени у межах єдиної концепції незаконного здійснення контролю території держави, адже, відповідна проблематика є суттєвою для розвитку теорії й практики МП, зокрема, й інституту міжнародно-правової відповідальності.

Перелік використаних джерел:

1. Політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі: світовий досвід для України: науове видання / Кресін.О.В. (кер. авт. кол., наук. ред.), Проценко І. М., Савчук К. О., Стройко О. М. Вид. друге. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 232 с.
2. Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986. URL: www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf [accessed 22 April 2021].
3. Keiichiro Okimoto. The United Nations and the Third Geneva Convention, EJIL: TALK, October 26, 2020. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-united-nations-and-the-third-geneva-convention/>
4. The Prosecutor v. Tihomir Blaškić. Case No. IT-95-14-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 3 March 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf> [accessed: 10.01.2021].
5. Prosecutor v. Dusko Tadic (Judgement in Sentencing Appeals), IT-94-1-A and IT-94-1-Abis, International Criminal Tribunal for the former

- Yugoslavia (ICTY), 26 January 2000. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,40277e944.html> [accessed 13 February 2021].
6. Advisory Opinion Concerning Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, International Court of Justice (ICJ), 9 July 2004. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICJ,414ad9a719.html> [accessed 13 February 2021].
 7. Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна: наукова записка / Стройко О. М., Кресіна І. О., Кресін О. В. / Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ: Норма права, 2020. 148 с.
 8. European Court of Human Rights, Cyprus v. Turkey (Application no.25781/94), Judgment. Strasbourg, 12 May 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-144151%22> [accessed: 23.02.2021].
 9. European Court of Human Rights, Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia 08.07.2004. (Application no. 48787/99). Judgement. Strasbourg, 08 July 2004. URL:<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886> [accessed: 24.03.2021].
 10. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Case Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08). Judgement. Strasbourg, 21 January 2021. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757> [accessed: 22.01.2021].
 11. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Case Ukraine v. Russia (Re Crimea) (Applications nos. 20958/14and 38334/18). Decision. Strasbourg, 16 December 2020. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622> [accessed: 20.12.2020].

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: У ПОШУКАХ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ

Ефективність є базовою складовою та визначальною основою правового регулювання. Сама природа правового регулювання ставить за мету унормувати суспільні відносини, від самого початку беручи до уваги те, що суспільство є багатоманітним та полярним у загальному рівні правової обізнаності.

Першочерговою місією кожної держави є забезпечення ефективності конституційно-правового регулювання як процесу унормування найважливіших суспільних відносин, зважаючи на правовий плюралізм, відповідно до конституції (основного закону) та принципів конституціоналізму.

Треба підкреслити, що низька ефективність конституційно-правового регулювання, яка межує з неефективністю, вказує на неефективність держави загалом та закладає основу для політичних та соціальних криз.

Саме тому, з огляду на глобальні соціальні зміни, нові виклики та кризи, науково-правове осмислення ефективності конституційно-правового регулювання та критеріїв її досягнення є обов'язковим завданням для кожної держави.

Не дивлячись на велику кількість наукових досліджень вчених-конституціоналістів щодо конституційно-правового регулювання окремих інститутів конституційного права, до яких, зокрема, належать: інститут основ функціонування державного механізму, інститут територіальної організації держави та інститут основ правового статусу індивіда [1, с. 62], сама дефініція поняття, як і критерії ефективності даного процесу, залишаються не розкритими.

Для визначення критеріїв ефективності та за прикладом пошуку поняття конституційно-правового регулювання слід послуговуватися дослідженнями, які присвячені ефективності правового регулювання із загальної теорії права.

У загальній теорії права важливим критерієм ефективності правового регулювання та тим, що зумовлює позитивний регулятивний вплив на суспільство, між іншим вважається додержання принципів такого регулювання, зокрема доцільності, адекватності, збалансованості, передбачуваності, прозорості та врахування громадської думки [2, с. 147-148]. Важко переоцінити вплив даних принципів, застосовуючи їх щодо ефективності конституційно-правового регулювання. Крім того, дані принципи

мають забезпечувати низку наступних критеріїв, які стосуються досконалості нормативної основи правового регулювання, обставин, що характеризують стан юридичної практики (правозастосування) та ті, які визначають соціальні передумови конституційно-правового регулювання.

Поряд з принципами, важливими критеріями залишаються ті, які стосуються досконалості нормативної основи правового регулювання, обставини, що характеризуються стан юридичної практики та ті, які передовсім визначають соціальні передумови правового регулювання (в такому випадку – конституційно-правового регулювання).

Для вибору критеріїв оцінки ефективності важливо зважати на мету конституційно-правового регулювання. Відповідно до мети першочергово як передбачуваних і бажаних результатів розрізняють власне «юридичну» ефективність та «загальносоціальну» [3, с. 219].

Юридичною є ефективність, зміст якої становлять юридичні наслідки, тобто зміни у конституційно-правовому статусі певної кола суб'єктів, або правах чи обов'язках конкретної особи. Загальносоціальна ефективність має на меті регулювання певної сфери конституційного регулювання (політичну, економічну, духовну, екологічну тощо). На думку П. М. Рабіновича, щоб мати повне уявлення та оцінити ефективність юридичного регулювання першочергово «треба зауважити всі цілі, які мав на меті нормотворець, а також встановити і порівняти, «зважити» всі види результатів здійснення закону стосовно кожної з його цілей» [4, с. 220]. Відповідну позицію слід застосовувати на кожному етапі конституційно-правового регулювання, не обмежуючись етапом нормотворення. Зокрема, якщо йдеться про ефективність певного інституту чи норми конституційного права, то загалом має характеризуватися змінами у відповідній сфері конституційних відносин, що зумовлені саме юридичними факторами і проявляються у суспільній практиці.

Існує концепція забезпечення ефективності правового регулювання через визначення правильних наборів регуляторів. Такі регулятори мають лягти в основу кожного етапу формування правового регулювання і не зводиться виключно до норм права. При чому до таких регуляторів можна відносити принципи права, доктрини, концепції, неправові регулятори, діючі в загальному напрямку [4, с. 29].

Наведений перелік не є вичерпним, адже поза поля зору залишаються співвідношення та залежності між перерахованими регуляторами. Дана думка є важливою в контексті досягнення мети конституційного регулювання, а тому має бути частиною

основи на шляху до забезпечення ефективності конституційно-правового регулювання. Адже ефективність такого регулювання має вимірюватися з моменту утворення абстрактної норми до моменту її реалізації в конкретних конституційно-правових відносинах.

Л. Л. Фуллер у своїй праці «Мораль права» використовував термін «внутрішня мораль права», який наскрізно вказує на необхідність ефективного правового регулювання від моменту створення «необхідної» норми (її побудови відносно потреб людської діяльності), застосування способів її реалізації або їх системи, до суттєвої узгодженості між нормами та діями «офіційними органами» (в особі державних інституцій) [5, с. 95]. Дана узгодженість є прикладом «суттєвого» змісту правового регулювання та його ефективності на протигагу «процесуальному» (виключно процедурному) змісту.

Важливо, що самі критерії мають визначатися та застосовуватися відповідно або до загальної результативності функціонування конституційно-правового регулювання, або до етапів його еволюції.

На шляху від стадії формування конституційно-нормативної основи до реалізації конституційного права, очевидно, ефективність має бути пріоритетною основою конституційно-правового регулювання в цілому.

Без встановлення критеріїв ефективності неможливо встановити позитивний результат або соціальну значущість функціонування конституційно-правового регулювання. Такі критерії мають бути встановлені на початку шляху трансформації як генеза для всіх змін, що відбуваються в конституційно-правовій площині.

Перелік використаних джерел

1. Шаповал В. М. Основні характеристики конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 1. С. 77–87.
2. Загальна теорія права : підручник / [О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.] ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Тихомиров Ю. А. Правовое регулирование: теория и практика. М.: Формула права, 2008. 400 с.
4. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Медицина і право, 2021. 256 с.
5. Фуллер Лон Л. Мораль права: Пер. з англ. Н. Комарова. К.: Сфера, 1999. 232 с.

В. Я. Коряк
(Запоріжжя)

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ»: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМАТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ

В Україні тема народовладдя була завжди гострою і приковувала до себе особливу увагу. З одного боку є народ України, який відповідно до частини другої статті 5 Конституції України здійснює суверенітет і є єдиним джерелом влади, яку здійснює безпосередньо та через органи державної влади, а з іншого боку є так звана влада, до якої звичайна людина рідко може потрапити і реально впливати на події, які відбуваються в державі. На жаль, виходить так, що в Україні за часи її незалежності неофіційно сформувався клас звичайних людей, який заведено називати народом, і клас правлячої верхівки – тобто людей, які роками є законодавцями, які не здатні позитивно впливати на економічний рівень життя народу. Своєю чергою народ хотів би контролювати владу і впливати на неї. Для цього існує інститут безпосереднього народовладдя, який знайшов своє вираження через всеукраїнський референдум.

Всеукраїнський референдум покликаний урівноважити баланс між можновладцями та народом, який за Конституцією України є єдиним джерелом влади. Він покликаний давати народові напряму впливати на стан держави через безпосередню демократію, якщо представницька дала збій. Але такий потужний інструмент народовладдя не може працювати без відповідного регулювання. Закони пишуться людьми, а люди існують різні і це треба пам'ятати, тому закони ніколи не бувають ідеальними для всіх. Вони є компромісом, який тією чи іншою мірою має задовольнити інтереси та врегулювати відповідні відносини. В контексті всеукраїнського референдуму це означає, що закон про референдум має врівноважувати баланс влади, а не порушувати його і він має бути реальним для виконання. Тому, на жаль, однією з проблем цього закону є загальна недосконалість через людський фактор, який можна виправити лише об'єктивною критикою та зауваженнями. Саме це є метою подібних робіт – висвітлення існуючої проблеми для її подальшого вирішення.

Ознайомившись зі змістом нового Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 року (далі – Закон) з огляду на чинне законодавство та обставини, які можуть завадити нормальному референдному процесу, слід виокремити його основні, на наш погляд, проблеми.

Першою проблемою проведення всеукраїнського референдуму є фактичне порушення територіальної цілісності України. Проводячи всеукраїнський референдум, відсутня можливість задіяти непідконтрольні Україні території в референдному процесі. А це, за різними підрахунками від 3 до 5 млн осіб (відповідно до перепису населення в Україні за 2001 р.) з урахуванням зниження кількості населення в Україні до 2021 р. та внутрішньо переміщених осіб з непідконтрольних територій на теренах України, голоси яких не можуть бути враховані. Закон «Про всеукраїнський референдум» жодним чином не враховує таку поправку на порушення територіальної цілісності України. Хоча Україна і визнає ці території своїми, але фактично їх не контролює і не має можливості до проведення всеукраїнського референдуму на цих територіях.

Другою проблемою Закону України «Про всеукраїнський референдум» є те, що в частині третій статті 3 «Предмет всеукраїнського референдуму» сказано, що на всеукраїнський референдум може виноситися лише одне питання. Таке рішення, на нашу думку, є абсолютно невмотивованим тому, що існують складні проблеми, які вимагають рішення всього Народу України і не можуть бути цілком вирішені за допомогою лише одного питання, або сформульовані в одному питанні. Також це рішення є економічно-недоцільним, адже простіше і дешевше провести, наприклад, один референдум з кількома питаннями, ніж кілька референдумів з одним питанням в кожному. Для того, щоб провести всеукраїнський референдум, потрібно надрукувати і доставити бюлетені. Звісно, що надрукувати кілька питань в одному бюлетені дешевше, ніж надрукувати кілька бюлетенів з одним питанням в кожному. Також частина друга статті 4 згаданого Закону визначає, що новий всеукраїнський референдум з питань, що раніше не були підтримані на всеукраїнському референдумі, може бути проведено не раніше як через один рік з дня оголошення результатів відповідного всеукраїнського референдуму. Тобто, це означає, що вирішення однієї проблеми з кількома питаннями через всеукраїнський референдум може тривати кілька років залежно від кількості питань, що належать до однієї проблеми. Тому було б доцільніше змінити цю норму на таку, яка б давала змогу виносити на всеукраїнський референдум не одне питання, а декілька. Водночас, якщо дійсно існують підстави для обмеження кількості питань, то можна було б обґрунтувати певну кількість питань, яка є доцільною, щоб її визнати граничною для всеукраїнського референдуму.

Третьою проблемою є невідповідність Закону «Про всеукраїнський референдум» нормам Конституції України. Так,

Конституція України в статті 74 дає вичерпний перелік питань, щодо яких забороняється проводити всеукраїнський референдум. Це є питання податків, бюджету та амністії. А положеннями частини другої статті 3 зазначеного Закону визначено набагато ширший перелік питань, щодо яких забороняється проведення всеукраїнського референдуму. А саме, частиною другою статті 3 Закону встановлено, що не можуть бути предметом всеукраїнського референдуму питання: 1) що суперечать положенням Конституції України, загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, закріпленим насамперед Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, протоколами до неї; 2) що скасовують чи обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації; 3) спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі; 4) щодо питань податків, бюджету, амністії; 5) віднесені Конституцією України і законами України до відання органів правопорядку, прокуратури чи суду.

Четвертою проблемою цього Закону є можливість порушення принципів проведення всеукраїнського референдуму. Пункт шостий частини першої статті 5 Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» визначає принцип таємного голосування, а частина друга статті 6 цього ж Закону надає право реалізації свого голосу шляхом електронного голосування. Людина ставить свій електронний підпис, який можливо поставити лише після відповідної авторизації на електронному ресурсі. Зазвичай для подібних голосувань використовується авторизація через мобільний банкінг. Жодна людина не знає, чи можуть бути відстежені програмним забезпеченням результати голосування шляхом електронного голосування, чи ні, тому існує реальна загроза одному з ключових принципів проведення всеукраїнського референдуму.

П'ятою проблемою цього Закону є те, що ані Закон, ані Конституція України не забороняє висловлювати недовіру вищим органам державної влади таким, як Президент України та Парламент. Тобто, в теорії рішення всеукраїнського референдуму про недовіру вищим органам державної влади може стати приводом для оголошення про дострокове припинення повноважень одного, або декількох із вищих органів державної влади. Або, принаймні, це може стати приводом для нової політичної кризи, бо з одного боку є рішення народу про непідтримку органів вищої влади, а з іншого боку ні Конституція

України, ні закон про референдум не дають такої підстави для дострокового припинення повноважень вищих органів державної влади як «рішення всеукраїнського референдуму».

Шостою проблемою є визначена нормами Конституції, і, відповідно, продубльована нормами Закону кількість осіб, які мають ініціювати проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, що дорівнює трьом мільйонам громадян України. Так, відповідно до частини другої статті 72 Конституції України встановлено, що всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Ці ж положення продубльовано в частині другій статті 16 Закону. Тобто, з усієї території України необхідно зібрати 3 млн підписів громадян України. На наш погляд, на сьогодні в умовах катастрофічного зменшення кількості населення України, доцільно було б передивитися цю вимогу. Аргументація на підтримку такого перегляду має бути прямо пов'язана з кількістю осіб, які мають право голосу в Україні. На жаль, достеменно невідомо, скільки в Україні населення з правом голосу станом на 2021 рік. Відомо, що востаннє повномасштабний перепис населення відбувся у 2001 р. За даними перепису населення України станом на 2001 р. загальне населення становило 48 млн 457 тис. осіб. З них мали право голосу 28 млн осіб. (57% від загального числа населення), тобто, якщо округлити, то майже 30 млн. осіб, які мають право голосу. Тому логічною була цифра у 3 млн підписів і зрозуміла формула: підписів необхідно менше вдесьятеро за кількість населення, що мало право голосу. Станом на кінець 2019 року в Україні проживало 37 мільйонів 289 тисяч осіб. З них населення, яке має право голосу, за аналогією із переписом населення 2001 р., якщо припустити, що відсоток людей з правом голосу той же, має бути приблизно 21 млн 254 тис. осіб. І якщо округлити, то вийде 20 млн осіб які мають право голосу. Якщо застосовувати підхід у визначенні кількості громадян, на вимогу яких має бути призначений всеукраїнський референдум за аналогією з 2001 р., то станом на 2019 рік вже має бути зібрано не 3, а 2 млн підписів для проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. Але за 2 роки кількість населення ще зменшилася. Отже, потребує перегляду конституційна формула визначення кількості громадян, на вимогу яких має бути призначений всеукраїнський референдум за народною ініціативою з урахуванням реальної кількості населення України.

В. О. Палагнюк
(Київ)

ІНСТИТУТ КРАУДСОРСИНГУ ЯК ФОРМА БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

В ХХІ столітті глобалізація, істотним чином спричинена новітніми інформаційно-комунікативними технологіями, є основним фактором появи нових форм безпосередньої демократії, які б стали фундаментом ефективної реалізації суспільно важливих завдань сьогодні.

Серед таких «фундаментів» слід виокремити краудсорсинг як якісно нову технологію громадсько-політичного діалогу – «колективного розуму». Технологія краудсорсингу в контексті механізму прямої демократії успішно застосовується вже декілька років в розвинених державах, а тому доречно проаналізувати та спрогнозувати можливість введення даної технології в Україні.

Серед науковців, що займалися зазначеними дослідженнями, необхідно назвати С. Гнатюка, О. Кіреєву, О. Кравцова, В. Логвінова, Р. Марутян, В. Саган, Н. Химицю, Ю. Ковбасюка, О. Бориславську.

Термін «краудсорсинг» (з англ. «crowd» – натовп, «sourcing» – використання ресурсу) запропонував журналіст Дж. Хау та редактор американського журналу «Wired» М. Робінсон у статті «Зростання краудсорсингу», але лише використання Інтернет-технологій зробило цей метод дешевим і загальнодоступним у десятках областей людських знань. Хау стверджує, що розвиток технологій забезпечив доступ до інформації величезній кількості користувачів. Остання обставина скоротила розрив між професіоналами та аматорами у різноманітних галузях знань [1, с. 160].

Слово «натовп» у цьому випадку не має жодних негативних конотацій. Під натовпом вбачається спільнота або громада. Краудсорсинг базується на припущенні, що знання розпорошені поміж невизначеною кількістю носіїв і акумулюється лише у процесі їх комунікації. У широкому сенсі, він є технологією вирішення певного завдання із залученням добровольців. Припускається, що у суспільстві завжди є люди, для яких головною ціллю є не матеріальна винагорода, а самореалізація, інтерес, можливість реалізувати свою ідею.

Отже, «краудсорсинг» визначається як колективне добровільне та безоплатне мережеве ініціативне співробітництво громадськості з некомерційних питань, яке полягає у відкритому обміні в просторі, не обмеженому кордонами за допомогою різноманітних

комунікативних засобів (насамперед, Інтернет-мережі) і має на меті просування поглядів громадськості щодо публічних інтересів.

Суть краудсорсингу полягає в тому, що завдання пропонується не обмеженому колу людей незалежно від їх професійної, вікової та статусної приналежності. Учасники краудсорсинг-проектів утворюють спільноту, яка шляхом дискусії обирає найефективніше рішення. Для учасників це спосіб практично застосувати свої знання та вміння.

Дж. Хау довів, що групи аматорів, які працюють над певним завданням, частіше отримують кращі результати, ніж професіонали, тому що «для будь-якої роботи найбільше підходить той, хто найбільше хоче її виконати» [1, с. 160].

Так, за допомогою краудсорсингу можна вирішити безліч завдань: створення продукту, голосування, пошук рішення проблеми суспільної ваги, тестування, збір інформації, думок, коштів... І все це – без суттєвих фінансових витрат, і, головне, оперативно. Виникає питання: чи можливо інтегрувати краудсорсинг у систему державного управління?

Позитивну відповідь на це питання дав уряд Великобританії, який створив соціальну мережу Jolitics (<https://twitter.com/Jolitics>), яка дозволяє громадянам та соціальним групам лобювати свої інтереси у законодавчому процесі. Краудсорсинг може стати у нагоді не лише для коригування змісту законів, а й можливе його застосування під час розробки програм соціально-економічного розвитку території, планування, політичного прогнозування тощо.[1, с. 161]

Інша група краудсорсингових технологій розрахована на пошук рішення. Вони допомагають владі не лише обрати вірну політичну стратегію або вдалий алгоритм адміністрування, а й домогтися його легітимізації в очах громадян. Це нагадує велике громадське слухання, але в електронному режимі. Відкрита дискусія надає можливість запропонувати альтернативу вирішення проблеми, а потім, шляхом голосування або методом експертної оцінки, обрати кращий. Адже мешканці міста краще знають, як його облаштувати, ніж сотня, хай навіть найрозумніших чиновників. Не випадково краудсорсинг у багатьох містах світу став ключовою технологією концептуального проекту «The European Innovation Partnership on Smart Cities and Communities (EIP-SCC)» [2, с. 99], який спрямований на залучення широкого загалу до раціоналізації міського простору. Програма «Smart Cities» наразі отримала розвиток у Львові, Києві та інших містах України.

Краудсорсинг може бути використаний для вивчення та врахування суспільної думки. «Ресурс натопву» можна

використати під час підготовки прес-конференції перших осіб держави. На які питання відповідати главі держави? Про що хочуть знати люди? Слід дати їм можливість завчасно поставити свої запитання або віддати голос за запитання інших. У цьому допоможе краудсорсинг. Якщо працівники прес-служби звернуться до нього, то безпомилково визначать актуальні теми, які не можна замовчувати. Таким чином підвищується якість публічної комунікації політиків [2, с. 101].

Краудсорсинг також може бути використаний виконавчою владою для контролю за роботою комунальних служб та підприємств. Надіслані фото- та відеоматеріали дадуть адекватніше за офіційні звіти уявлення про якість прибирання громадських місць, стан доріг тощо. За допомогою громадськості можна вести е-моніторинг виконання державних програм, дотримання законодавства, боротьби з корупцією [2, с. 101].

В Україні суттєвими вже є деякі спроби використання краудсорсингу. Наприклад: «ElectUA» – проект моніторингу порушень під час парламентських виборів 2012 року як аполітична ініціатива для привернення уваги громадськості до прозорості волевиявлення, що був спрямований на залучення добровольців до фіксації порушень під час виборів і візуалізації отриманих даних на віртуальній мапі. Елементи краудсорсингу мав також проект «Канцелярська сотня», який виник під час Революції Гідності, взимку 2014 року, і полягав у залученні волонтерів для відновлювання документів, які намагалися знищити з метою приховання злочинів попередньої влади [3, с. 78].

Варто також брати до уваги світову практику застосування технології краудсорсингу. Так, наприклад, фінська платформа «Open Ministry» з 2012 року організовує онлайн-голосування користувачів за запропоновані у форматі петицій законопроекти, мінімально необхідна кількість для розгляду парламентом яких – 50 тисяч підписів. Схожим за функцією є американський краудсорсинговий сервіс «Open Government Dialogue», який використовується на «порталах тридцяти трьох міністерств та департаментів США для забезпечення зворотного зв'язку і залучення конструктивних ідей громадян». Завдяки йому уможливлено ініціювання певних нормативних актів, а також 81 комунтування законодавчих ініціатив, голосування за ідею потреби певного нормативного акта [4, с. 17].

Однією з найцікавіших громадсько-політичних краудсорсингових кампаній є розробка Основного Закону Ісландії у 2012 році. Ісландія єдина держава, в якій технологія краудсорсингу успішно застосована саме до розробки Конституції, більш того, краудсорсинг став одним із методів виходу з політичної кризи, що

стала наслідком найтяжчого економічного спаду в країні у 2008 році. Реалізація цього громадсько-політичного краудсорсингового проекту проходило певні кроки: 1) Конституційний комітет Ісландії оприлюднив об'ємний звіт (700 сторінок) про стан конституційного законодавства в країні та перспективи його вдосконалення; 2) на загальних виборах були обрані 25 членів Конституційної асамблеї (безпартійних представників різних регіонів Ісландії) – спеціального органу, створеного для розробки та вдосконалення проекту нової конституції країни; 3) щотижня члени Конституційної асамблеї розміщували на спеціальному Інтернет-порталі нові законодавчі пропозиції, які поступали від громадян, використовуючи Facebook, Twitter, YouTube та ін. Усі засідання асамблеї також трансливалися в Інтернеті і були відкриті для онлайн участі громадян. [4, с. 20] Однак, конституційна реформа в Ісландії так і не була завершена, а розроблений законопроект не був ухвалений.

Технологія краудсорсингу використовувалася також для доопрацювання новозеландського «Закону про поліцію». Департамент поліції вирішив провести громадські консультації за допомогою сучасних інформаційних технологій, залучивши до «народного рецензування» максимально широкі верстви населення країни, в тому числі тих, хто традиційно не бере активної участі в обговоренні законів (жителів віддалених районів, молодь, представників народу маорі, експатріантів та ін.) [5].

Так, державні інститути, делегувавши частину своїх функцій активним громадянам, зможуть не тільки підвищити довіру до населення прозорістю таких проектів, а й реально вирішувати нагальні питання за принципом результативності, тобто при залученні мінімальних матеріальних ресурсів (в даному випадку – бюджетних коштів) та отримують максимальний результат (різноманітні ідеї та проекти).

Варто зазначити, що впровадження краудсорсингу є позитивним досвідом сучасних держав. Із досвіду використання краудсорсингу можна виділити такі його характерні риси: 1) аліментарний характер – відсутність оплати (за винятком винагороди як результат за кращу ідею) за виконувани функції; 2) значна кількість добровольців-виконавців у проекті; 3) транспарентність (прозорість) з боку держави; 4) використання віртуальних мереж, які дозволяють оптимізувати витрати на пошук, збір та обробку інформації.

Водночас краудсорсинг має й певні негативні сторони його використання [5]:

ключовим аргументом противників краудсорсингу є те, що «натовп» не може раціонально виконувати завдання. Він не здатний створити щось цінне, тому що складається з різних людей, які не зможуть домовитися і виробити ефективне рішення.

Найчастіше рішення отримується, використовуючи принцип самоорганізованої громадськості, коли сам натовп послідовно відсікає неправильні рішення і в підсумку видає позитивний результат. Проте можливі ситуації, коли цей вибір за них повинен зроби владний суб'єкт;

несправедливий принцип винагороди. Винагороду отримує тільки обмежена кількість людей. Решта працює безкоштовно. Це породжує твердження, що професіонали не звертають увагу на технології краудсорсингу, тому що занадто цінують свій час, щоб його втрачати. Проте, для багатьох фахівців з країн, що розвиваються, краудсорсинг – може виступати основним джерелом доходу;

краудсорсинг не завжди є найдешевшим способом. Наприклад, необхідність виділяти ресурси на перегляд варіантів, спілкування з аудиторією, також вимагає залучення додаткових ресурсів.

Негативним проявом такої схеми є відсів потенційно сильних проектів із слабкою маркетинговою і рекламною складовою, тобто проект може бути суспільно корисним і мати всі шанси на успіх, але без належного його висвітлення, без хорошої презентації він має мало шансів зібрати необхідні засоби.

Очевидно, що Україні не вистачає впровадження технології краудсорсингу. Євроінтеграційні процеси, можливо, стануть тим поштовхом до впровадження даної технології не лише в якихось окремих проектах, але й на рівні функціонування центральної та місцевої влади.

Поштовх поширенню краудсордингу у сфері публічного управління надало б створення спеціальної Інтернет-платформи з єдиною базою даних про усі поточні проекти. Карта допомогла б візуалізувати їхню територіальну локацію, налагодити ділові контакти між крауд-операторами. На початку може розглядатися варіант створення краудсорсингового майданчику на вже існуючому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада» – урядовому інформаційно-комунікаційному ресурсі, покликаному сприяти взаємодії громадян та їх об'єднань з Кабінетом Міністрів України та органами виконавчої влади в процесі формування і реалізації державної політики [5].

Однак, дискусійним й на далі залишається питання, чи можна краудсорсинг вважати елементом патисипативної демократії, яка набуває свого поширення в результаті стрімкого розвитку технічних можливостей. Але питання, чи придатний краудсирсинг для розробки і прийняття конституцій, й досі потребує подальшого наукового дослідження й законодавчого врегулювання, зокрема.

Перелік використаних джерел

1. Саган В., Химиця Н. Краудсорсинг у державному управлінні *Інформація, комунікація, суспільство 2013*: Матеріали 2-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2013 (16–19 травня 2013 року, Україна, Львів, Славське) Львів: Львівська політехніка, 2013. С. 160–161.
2. Марутян Р. Р. Інтелектуальний потенціал краудсорсингу у сфері публічної політики: зарубіжний досвід та українська практика *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 20. С. 98–102.
3. Кіреєва О. Б. Краудсорсинг як метод активного використання колективного інтелекту *Результат-орієнтовані підходи, інструменти та технології в публічному управлінні*: Матеріали наук.-практ. конф. за міжн. участю (26 жовтня 2012 р., Дніпропетровськ). Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. С. 78–81.
4. Кравцов О. В. Використання краудсорсингу у сучасному державному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. № 4. С. 15–23.
5. Голка В. Є. Громадсько-політичний краудсорсинг та краудфандинг як новітні форми політичного активізму: дис. к. п. н. Одеса, 2016. С. 70.

B. Armknecht
Uniwersytet Gdański
(Polska)

**PRAWO DZIEDZICZENIA W ŚWIETLE POSTANOWIEŃ
UMOWY SPORZĄDZONEJ W KIJOWIE DNIA 24 MAJA
1993 r. MIĘDZY RZECZĄSPOLITĄ POLSKĄ A UKRAINĄ
O POMOCY PRAWNEJ I STOSUNKACH PRAWNYCH W
SPRAWACH CYWILNYCH I KARNYCH**

Анотація. *Стаття польського юриста, магістра права Б. Армкнехта «Спадкове право у світлі положень Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, укладеного в Києві 24 травня 1993 року» має на меті створити підґрунтя для започаткування глибших компаративних досліджень спадкового права України і Польщі. Автор відзначає, що на території України може перебувати близько 2 млн польських громадян. Водночас на території Польщі мешкає або працює близько 1,3 млн українців. Аналізований автором Договір від 24 травня 1993 року прямо чи опосередковано має стосунок до всіх цих людей. На думку автора, важливим компонентом Договору є закріплення в ньому принцип рівності громадян України та Польщі, що дає тим і іншим реалізувати свої спадкові права, а також здійснювати заповіт щодо майна на території обидвох держав. Це також пов'язано із можливістю застосування цивільного законодавства України на території Польщі і навпаки. При цьому в частині вибору права, яке підлягає застосуванню, важливим є врахування громадянства особи.*

Ключові слова: *спадкове право, колізійні норми, договір про правову допомогу, право Польщі, заповіт.*

Ukraina i Rzeczpospolita Polska kierując się pragnieniem rozwoju przyjaznych stosunków między obydwooma państwami oraz dążąc do pogłębiania i doskonalenia wzajemnej współpracy w dziedzinie stosunków prawnych w dniu 24 maja 1993 r. zawarły **Umowę pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych (dalej zwana „Umową”)**. Umowa została w RP ogłoszona w Dzienniku Ustaw w dniu 14 sierpnia 1994 r. i tego samego dnia weszła w życie [1]. Umowa reguluje kwestie związane ze wzajemnym udzielaniem pomocy prawnej dla swoich obywateli w sprawach cywilnych (m.in. osobistych, majątkowych, rodzinnych, spadkowych czy prawa pracy)

oraz karnych (m.in. ścigania oraz wykonywania kary, a także wykonywania kary). Należy zaznaczyć, że w przedmiocie ekstradycji postanowienia Umowy od 1998 r. należy interpretować łącznie z art. 28 ust. 1 Europejskiej Konwencji o ekstradycji sporządzonej w Paryżu w dniu 13 grudnia 1957 r., Protokołu dodatkowego do powyższej konwencji, sporządzonego w Strasburgu dnia 15 października 1975 r. i Drugiego protokołu do powyższej konwencji, sporządzonego w Strasburgu dnia 17 marca 1978 r. [2] oraz w przedmiocie niektórych kwestii karnych łącznie z art. 26 ust. 1 Europejskiej Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych z dnia 20 kwietnia 1959 r. [3].

Umowa zgodnie z treścią art. 9 Konstytucji Ukrainy z 1996 r. [4] oraz art. 97 ust. 1 Konstytucji RP z 1997 r. [5], stanowi źródło powszechnie obowiązującego prawa zarówno na terytorium Ukrainy jak i Polski. Tytułem przykładu należy wskazać, iż Polska podobne umowy w przedmiocie spraw spadkowych zawarła m.in. z Łotwą, Litwą, Estonią, Białorusią, Rumunią, Węgrami, czy Wietnamem.

Sprawy spadkowe zostały uregulowane w rozdziale IV Umowy w art. 36 – 41, statuując w szczególności w art. 36 Umowy zasadę równości obywateli Ukrainy i Polski. Ponadto Umowa ustala normy kolizyjne dla spraw spadkowych (art. 37) i wykładni oraz warunków formalnych testamentu (art. 39) i jego ogłoszenia (art. 40), przejście spadku na rzecz Państwa (art. 38), a także właściwości organów właściwych do załatwiania spraw spadkowych (art. 41).

Zasada równości

Ustanowiona zasada równości, wprowadza wzajemne uprawnienie do nabywania na terytorium drugiego Państwa majątek i inne prawa w drodze dziedziczenia z mocy ustawy lub rozporządzenia na wypadek śmierci na tych samych warunkach i w tym samym zakresie, co obywatele tego Państwa. Oznacza to, że obywatele Ukrainy mogą na terytorium RP w drodze dziedziczenia ustawowego lub z testamentu nabywać majątek i inne składniki masy spadkowej na takich samych zasadach co obywatele Polski, podobnie jak i Polscy obywatele mogą nabywać spadek na terytorium Ukrainy na takich samych zasadach co obywatele Ukrainy. Ponadto obywatele Ukrainy według prawa ukraińskiego, a Polscy według prawa polskiego, mogą dokonywać rozporządzeń na wypadek śmierci w stosunku do mienia znajdującego się na terytorium odpowiednio Polski i Ukrainy. Skutkiem takie postanowienia jest okoliczność, że przepisy Księgi VI Prawo spadkowe (tytuł 84 art. 1216 – Tytuł 88 art. 1290) ustawy z dnia 16 stycznia 2003 r. Kodeks Cywilny Ukrainy [6] w sprawach spadkowych mogą być stosowane na terytorium RP. Podobnie jak przepisy Księgi IV – Spadki (art. 922 – 1088) ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny [7] w sprawach spadkowych mogą być stosowane na terytorium Ukrainy.

Prawo właściwe

Stosunki prawne w zakresie dziedziczenia mienia ruchomego określa prawo tego Państwa, którego obywatelem był spadkodawca w chwili śmierci, natomiast nieruchomości według prawa państwa właściwego dla położenia tej nieruchomości. Niemniej przepisy, które będą rozstrzygać który składnik masy spadkowej jest ruchomością, a który nieruchomością, rozstrzygać będą przepisy tego z Państw na terytorium którego dana rzecz się znajduje.

Przejęcie spadku na rzecz Państwa

W sytuacji w której nie ma spadkobierców po zmarłym, to wówczas mienie ruchome przypada temu z Państw, którego spadkodawca był obywatelem w chwili śmierci, a nieruchomości temu z Państwa na terytorium którego nieruchomość jest położona. Należy przy tym pamiętać, że również w tym przypadku o klasyfikacji składnika majątku po zmarłym jako ruchomości albo nieruchomości będą rozstrzygać przepisy tego z Państwa na terytorium którego dana rzecz się znajduje.

Testament

Zdolność do sporządzenia lub odwołania testamentu (zdolność do czynności prawnych), jak również skutki prawne wad oświadczenia woli, podlegają prawu tego z Państw, którego obywatelem był spadkodawca w chwili dokonywania tej czynności, tj. w chwili sporządzenia lub odwołania testamentu. Podobnie kwestia dochowania właściwej formy sporządzenia lub odwołania testamentu określa to prawo tego z Państw, którego obywatelem był spadkodawca w chwili dokonywania tej czynności prawnej, z tym jednak wyjątkiem, że gdyby przypisane warunki nie zostały spełnione, to minimalnymi wymogami są te które obowiązują na terytorium Państwa, którego ten testament został sporządzony lub odwołany. Ostatnia istotna kwestią przy dziedziczeniu z testamentu, tj. otwarciem i ogłoszeniem testamentu, została uregulowana w ten sposób, że testament otwiera i ogłasza właściwy organ tego z Państw, na terytorium którego testament nie został sporządzony, lecz się znajduje. W takiej sytuacji uwierzytelniony odpis testamentu oraz odpis protokołu z jego otwarcia i ogłoszenia przesyła się organowi właściwemu do przeprowadzenia postępowania spadkowego. A zatem w sytuacji gdy obywatel RP zmarł na terytorium Ukrainy, a testament znajduje się w Polsce, wówczas otwarcie i ogłoszenie testamentu będzie miało miejsce w Polsce, a jego przekazanie będzie zależne od dalszych okoliczności, w szczególności lokalizacji składników masy spadkowej.

Interesującą kwestią, jest fakt, iż Umowa nie reguluje innych form czynności prawnych na wypadek śmierci (jak chociażby darowizny na wypadek śmierci), wynika to z tego, że w wielu porządkach prawnych takie czynności nie są prawnie jak również moralnie dozwolone [8].

Właściwe organy w sprawach spadkowych

W sprawach spadkowych dotyczących mienia ruchomego właściwy jest organ tego Państwa, którego spadkodawca był obywatelem w chwili śmierci. W sprawach spadkowych dotyczących mienia nieruchomego właściwy jest organ tego z Państwa na terytorium którego mienie to jest położone. W sytuacji w której całe mienie ruchome pozostałe po śmierci obywatela jednego z Państwa (np. Ukrainy) znajduje się na terytorium drugiego (np. Polski), to na wniosek spadkobiercy postępowanie przeprowadzi organ Państwa na terytorium, którego mienia to się znajduje, o ile wyrażą na to zgodę wszyscy znani spadkobiercy.

Umowa a prawo UE

Nie bez skutku dla skuteczności postanowień Umowy, pozostaje członkostwo Polski i potencjalne członkostwo Ukrainy w Unii Europejskiej. W sytuacji w której oba Państwa staną się członkami UE Umowa straci na znaczeniu. Taki stan rzeczy będzie efektem obowiązywania w obu Państwach tzw. rozporządzenia spadkowego (Rozporządzenie) [9]. Zgodnie z art. 75 Rozporządzenia, przepisy rozporządzenia nie stanowią przeszkody dla stosowania konwencji międzynarodowych, których stroną, w chwili przyjęcia Rozporządzenia, jest jedno lub większa liczba państw członkowskich, a które dotyczą spraw objętych przepisami niniejszego rozporządzenia z tym jednak ograniczeniem, że w stosunkach pomiędzy państwami członkowskimi przed konwencjami zawartymi wyłącznie pomiędzy dwoma państwami członkowskimi lub większą ich liczbą, w zakresie, w jakim konwencje te dotyczą kwestii uregulowanych Rozporządzeniem, pierwszeństwo mają przepisy Rozporządzenia. Zatem w przypadku przystąpienia Ukrainy do UE, w miejsce postanowień Umowy stosować będziemy postanowienia Rozporządzenia [9, art. 75].

Podsumowanie

Umowa zwarta przez Ukrainę i Polskę między innymi w celu uregulowania i ułatwienia prowadzenia spraw spadkowych, wprowadziły nie tylko zasadę równości obywateli względem swoich autonomicznych porządków prawnych, ale również poszanowania obywatelstwa w przedmiocie stosowania prawa właściwego dla tych stosunków prawnych. Jest to tym bardziej istotne, iż na terytorium

Ukrainy przebywać może nawet 2 mln obywateli Polski [10], natomiast obywatele Ukrainy na terytorium Polski przebywa obecnie ok. 1,3 mln [11]. Zatem omawiana regulacja dotyczy nawet ok. 3,3 mln obywateli Ukrainy i Polski.

Wyrażam nadzieję, niniejsza skromna publikacja będzie stanowić przyczynek do głębszego studium komparatystycznego w przedmiocie prawa spadkowego na Ukrainie i w Polsce.

Spis źródeł

1. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U.) z 1993 r., Nr 96, poz. 465
2. Dz. U. z 1994 r., Nr 70, poz. 307
3. Dz. U. z 1999 r., Nr 76, poz. 854
4. Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni (VVRU) 1996, No 30, poz. 141 ze zmianami.
5. Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm.
6. Цивільний кодекс України, прийнятий 16.01.2003 р. *Офіційний вісник України* від 28.03.2003, 2003 р., № 11, стор. 7.
7. Dz. U. z 2019 r., Nr 1145, poz. 1495 z późn. zm..
8. J. Pisuliński, *Pojęcie umowy dziedziczenia w prawie prywatnym międzynarodowym oraz umowy dotyczącej spadku w rozporządzeniu spadkowym* [w:] Pazdan Maksymilian (red.), Górecki Jacek (red.), *Nowe europejskie prawo spadkowe*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 157.
9. Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz. U. UE. L. 2012.201.107 z 27 lipca 2012 r.).
10. Polaków na Ukrainie przebywa od 144 tys. – 900 tys., a nieoficjalnie może nawet 2 mln według danych z 2011 r. URL: <https://www.psz.pl/168-archiwum/piotr-furmaniak-polacy-na-ukrainie-sytuacja-polskiej-mniejszosci> (aktualizacja: 05.05.2021 r.).
11. URL: <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/ilu-ukraincow-jest-w-polsce-ilu-ukraincow-wyjechalo-z-polski-w-pandemii/9b0gcx6> (aktualizacja: 05.05.2021 r.).

Н. В. Бочарова
(Дніпро)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ІМПЕРАТИВ СУЧАСНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Сучасні конституції діють в нових соціальних умовах, детермінованих інформатизацією, комп'ютеризацією і переходом до високотехнологічних виробництв. Економічні і технологічні перетворення сучасності доповнюються розвитком прав людини, демократизацією правової держави, визнанням особистого інтересу людини. Людина-творець постає у центрі сучасної програми розвитку. Креативність і здібність до творчості стають елементами правового статусу особи, які потребують конституційного забезпечення.

Проблема конституціоналізації інтелектуальної власності належить до нових напрямів у науці конституційного права, які позначилися в рамках загального концепту специфіки конституційно-правового регулювання в умовах інформаційного суспільства та економіки знань [1].

Потреба у конституціоналізації зумовлена необхідністю забезпечення єдності правового регулювання і стабільності правової системи. Конституціоналізація передбачає насиченість конституційними нормами та принципами всіх сфер соціально-правового буття суспільства. Суспільні процеси своєю чергою впливають на характер і зміст конституційних норм, сприяють розширенню кола об'єктів конституційного регулювання. Так сталося з інтелектуальною власністю, яка на тлі розвитку науково-технічного прогресу і підвищення її соціальної функції як фактору стимулювання і охорони результатів творчої діяльності, знайшла відображення в нормах конституцій [2].

В умовах інноваційного розвитку підтримка і захист творчості, охорона результатів творчої діяльності стають одним з головних завдань держави, яка грає провідну роль в процесі переходу до інформаційного суспільства. Ця діяльність безпосередньо пов'язана із захистом державою свободи особи і прав людини, без реалізації яких неможливий розвиток творчого потенціалу людини і залучення її до світових культурних цінностей і досягнень науки.

Гуманізація, «олюднення» права і законодавства є провідною тенденцією сучасного правового розвитку. Принцип гуманізму є конституційним принципом, згідно з яким людині надається статус абсолютної цінності у суспільстві, визнається її право на виявлення і розвиток своїх здібностей, забезпечується захист

інтересів і створюються умови для реалізації творчого потенціалу. Закріплення цього принципу у законодавстві з інтелектуальної власності є проявом конституціоналізації, наповнює його гуманістичним змістом і підпорядковує цілі забезпечення прав і свобод людини [3].

Інтелектуальна власність в умовах інформаційного суспільства забезпечує розвиток науково-технічного прогресу і тим визначає розвиток суспільства. Вона стає соціальною цінністю, забезпеченою конституційним захистом.

У новій ієрархії конституційних цінностей інформаційного суспільства поряд з інтелектуальною власністю одне з провідних місць посідає свобода творчості, яка забезпечує захист результатів творчої діяльності, об'єктивованих в інтелектуальній власності. Розуміння і правильний облік конституційних цінностей важливі як для законодавчої діяльності, так і правозастосовної практики, зокрема, конституційних судів, форми діяльності яких наповнені конституційною аксіологією (конституційна діагностика, генерування конституційних цінностей, формування вихідних засад їх використання органами законодавчої, виконавчої та судової гілок влади).

Використовуючи нормативні приписи конституцій, потрібне формування відповідної правосвідомості щодо цінності інтелектуальної власності. Політика держави має бути націлена на виховання поваги до творців інтелектуальних продуктів, а також на пропаганду і роз'яснення серед широких верств значення і цінності інтелектуальної праці засобами виховної, освітянської практики та піар-діяльності.

Слід врахувати, що можливості конституційного регулювання інтелектуальної власності не вичерпуються конкретною нормативністю. Конституції виявляють методологічні підходи до створення норм спеціального законодавства, визначають не тільки букву, але і дух, загальну спрямованість і концептуальний зміст законів.

Процес конституціоналізації інтелектуальної власності включає активне використання для її правового захисту конституційно-процесуальних норм. Зміст конституційно-процесуального забезпечення права людини на результати творчої діяльності та інтелектуальну власність полягає у використанні спеціальних конституційно-процесуальних прав-гарантій, які створюють належні юридичні передумови для нормального право реалізаційного процесу і досягнення суб'єктами конституційно-правових відносин своїх цілей. Такі норми мають власне конституційне оформлення і наявність власного нормативного

змісту. Вони принципово важливі, наприклад, для юрисдикційного і неюрисдикційного захисту інтелектуальної власності.

Оскільки важливішою задачею законодавства є забезпечення балансу інтересів творців та суспільства, потрібно не тільки заохочувати творчу активність, але і забезпечувати доступ суспільства до інтелектуальних здобутків і їх використанню в умовах, коли право на використання має комерційний характер. Тому вважаємо за доцільне в конституційному тексті і текстах спеціальних законів з права інтелектуальної власності зробити наголос на необхідності не тільки захисту інтересів авторів, але і на *можливості суспільства мати доступ і користуватися інтелектуальними і творчими результатами з метою подальшого розвитку науки і технологічного прогресу.*

Законодавство у сфері інтелектуальної власності має бути зорієнтовано на забезпечення свободи творчості творців інтелектуальних продуктів, але одночасно враховувати інтереси власників майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності. При цьому можливі розумні обмеження прав творців і правовласників в інтересах суспільства (строки правової охорони, відкриті і примусові ліцензії, тощо). Такі обмеження мають спиратися на конституційні положення щодо обмеження прав і свобод людини і враховувати підходи міжнародного права.

У сучасній доктрині конституціоналізму в останні роки підкреслюється зростаюче економічне значення інтелектуальної власності. Авторське право заохочує прагнення авторів створювати значні роботи і полегшує можливість використання цих робіт в комерційних цілях. Майнові права авторів виступають у якості своєрідного товару, який може вільно відчужуватися і передаватися на підставі юридично значимих угод. Економічна сторона авторського права включає також майнові авторські правомочності, що захищають автора від економічного диктату партнерів, наприклад, видавців, продюсерів. Авторам і господарюючим суб'єктам повинні бути забезпечені відповідні пільги і стимули економічного характеру у вигляді кредитів, оподаткування, державного фінансування науково-технічних напрацювань. Особливості творчих професій вимагають дієвих законодавчих норм, що сприяють соціально-економічній інтеграції авторів в суспільство. Отже, *потребують, на наш погляд, конституційного визначення економічні аспекти інтелектуальної власності..* Це могло бути здійснено у відповідному розділі «Економічні основи держави», відсутність якого у чинній Конституції України не сприяє правовій визначеності інноваційного розвитку держави.

Подальша конституціоналізація права інтелектуальної власності буде зумовлюватися умовами цифрової революції, які вимагають застосування нових принципів і підходів у законотворенні та в правозастосовній практиці. Це стосується, наприклад, захисту і охорони складних систем (технологій), побудованих на основі декількох структурно пов'язаних об'єктів. Існування глобального кіберпростору, використання цифрових технологій у таких галузях, як електронна комерція, медіа, банківські і страхові послуги, туризм, формують нове законодавче середовище, в якому відбувається трансформація традиційної правової конструкції інтелектуальної власності.

Розвиток законодавства про інтелектуальну власність в майбутньому насамперед пов'язаний із забезпеченням правового регулювання біо- і нанотехнологій, кіберфізичних систем, штучного інтелекту, втілених у промисловому Інтернеті (Internet of Things), розумних пристроях і інтелектуальних системах (smart everything), хмарних технологіях (cloud computing), глобальних базах даних (big data), сервісах управління бізнесом, мобільних технологіях. Новими викликами для права інтелектуальної власності стають питання безпеки використання інтелектуальної власності для всіх учасників цивільного обороту, розширення переліку охороноздатних об'єктів, зміна способів правової охорони, створення сегменту цифрових послуг як різновиду об'єктів інтелектуальної власності, створення «кібервласності» (права на віртуальні об'єкти цифрового простору).

Рішення цих завдань можливе на основі використання конституційних принципів поваги прав людини, рівності, досягнення балансу між приватними і публічними інтересами, поєднання інтересів особи та суспільства.

Перелік використаних джерел

1. Див.,наприклад, такі дослідження: Ghidini G. Rethinking Intellectual Property: Balancing Conflicts of Interest in the Constitutional Paradigm. Edward Elgar Publishing Limited, 2018. 375 p.; May R. J., Cooper S. L. The Constitutional Foundations of Intellectual Property: A Natural Rights Perspective. 1st Edition. Carolina: Carolina Academic Press, 2015. 248 p.
2. Бочарова Н. В. Конституціоналізація інтелектуальної власності в умовах інформаційного суспільства і економіки знань: монографія / За ред. М. О. Баймуратова. Дніпро: Інновація, 2019. 356 с.
3. Chapman A. R. Approaching intellectual property as a human right (obligations related to Article 15 (1) (c)). *Copyright Bulletin*. Volume XXXV № 3, July-September 2001. Printed online by UNESCO, Paris (France). URL: <https://www.iprsonline.org/images/0012/001255/125505e.pdf>

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Конституція – це Основний Закон, нормативні положення якої є підґрунтям для усього національного законодавства та його практичного застосування. У цьому Основному Законі України втілено керівний нині міжнародний принцип – найвищою цінністю визнається людина, її права, свободи та законні інтереси. Конституційність нормативно-правового акта є додатковою гарантією забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів людини у відносинах з іншими людьми, суспільством та державою. Офіційно підтверджена неконституційність будь-якого нормативно-правового акта є підставою для визнання його таким, що втратив чинність.

Кримінальне законодавство України у своїх нормах втілює конституційні положення, що реалізуються у кримінально-правових відносинах між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, та державою в особі спеціально уповноважених органів. Положення Конституції, що є джерелом кримінально-правових норм, визначаються у теорії кримінального права як принципи (асади) кримінального права, загалом, і призначення покарання, зокрема. До таких принципів належать: верховенство права, законність, рівність громадян перед законом (демократизм), індивідуальна юридична відповідальність, наявність вини, справедливість, гуманізм, економія репресій, невідворотність кримінальної відповідальності [1], пропорційність (який, на жаль, ще недостатньо досліджений на цей час). Саме ці принципи покликані забезпечити людиноцентристський підхід у притягненні особи до кримінальної відповідальності та застосування щодо неї відповідних кримінально-правових засобів впливу.

Передусім у нормах КК України втілений принцип верховенства (природного*) права, згідно з яким жодна людина не є вище закону, який має бути втіленням законів природи [2]), що ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, і що ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом. Цей принцип втілено в усі норми кримінального законодавства, він є основою і першоджерелом формулювання основних його

* Виходячи із натуралістичного підходу у юриспруденції, якого ми дотримуємося

положень щодо кримінальної відповідальності, кримінального правопорушення і покарання.

Права особи, яка вчинила кримінальне правопорушення або підозрюється у його вчиненні, забезпечуються принципом «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» – «немає злочину, немає покарання без вказівки на те у законі». Тобто, ніхто не може бути покараний без закріпленого державою покарання за «кримінальну поведінку»; жодний вчинок не може бути визнано кримінально-караним без спеціальної вказівки на це у кримінальному законі; така вказівка має бути чітко визначеною; кримінальний закон не має зворотної дії [3]. У Конституції цей принцип закріплений у статті 29 і полягає у тому, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України.

На принципі верховенства права також ґрунтується принцип рівності громадян перед законом (стаття 24 Конституції України). У кримінальному праві він передбачає відсутність дискримінації громадян за будь-якими особистісними ознаками і виключає притягнення особи до кримінальної відповідальності лише за те, що вона має певні риси, які є неприйнятними для особи, що реалізує кримінальну відповідальність. Тобто, принцип рівності забезпечує однакове ставлення з точки зору закону до всіх можливих суб'єктів кримінально-правових відносин.

Одним із найважливіших є принцип вини, який визначає, що особа підлягає кримінальній відповідальності лише за ті суспільно небезпечні діяння, які були нею вчинені, та наслідки, які настали у результаті їх вчинення, за умови наявності вини, і походить від конституційного положення про презумпцію невинуватості (стаття 62). Він надає можливість особі, яка підозрюється у вчиненні злочину, а також і суб'єкту злочину уникнути упередженого ставлення з боку представників органів кримінальної юстиції щодо винуватості у вчиненні того чи іншого суспільно небезпечного діяння до винесення правомірного висновку судом.

Принцип індивідуалізації покарання (особистої відповідальності) (стаття 61 Конституції) втілений у принципах призначення покарання у КК України і встановлює, що особа має нести відповідальність за вчинений злочин лише особисто, тобто відповідати за вчинене лише індивідуально. З іншого боку, відповідальність за вчинене може нести лише суб'єкт, який вчинив злочин. Індивідуалізація покарання разом з тим полягає в урахуванні не лише вчиненого злочинного діяння та його суспільної небезпечності, але і індивідуальних якостей особи, що виявляється у особливому психічному ставленні особи до вчинюваного діяння та його наслідків. Тут також потрібно

значити, що цей принцип означає неможливість інкримінувати одному суб'єкту кримінального правопорушення вину іншого суб'єкта.

Хоча інші принципи кримінального права (принцип гуманізму, справедливості, економії репресій тощо) прямо не визначені у нормах Конституції України, але опосередковано вони закріплені в інших її нормах, що стосуються прав, свобод та законних інтересів людини. Також у кримінальному законодавстві закріплені й інші конституційні права, визначені у статті 28 (Кожна людина має невід'ємне право на повагу до її гідності), статті 30–32 (право на недоторканність приватного життя та житла людини) та інші, за порушення яких встановлена кримінальна відповідальність.

Враховуючи важливість забезпечення дотримання прав людини у формулюванні та практичній реалізації положень кримінального законодавства, суттєвим недоліком КК України є відсутність нормативного закріплення переліку та сутності принципів кримінального права. Усунення цієї прогалини, своєю чергою, сприятиме підвищенню ефективності людиноцентристського підходу в реалізації кримінальної відповідальності.

Перелік використаних джерел

1. Олійник О. С. Принципи кримінального права. Дис. ... докт. юр. наук: спец. 12.00.08. К., 2020. 480 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/10/d3.pdf>
2. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права. *Проблеми філософії права*. 2006-2007. Том IV-V. С. 98-106
3. General principles of criminal law By Jerome Hall. Indianapolis, Ind.: Bobbs-Merrill. 1960. URL: <http://books.google.com.ua/books/about/>

І. В. Хорт
(Київ)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Сьогодні високий рівень захисту прав людини і громадянина є невід'ємною ознакою сучасної правової держави, який забезпечується відповідною нормативно-правовою базою та підбором висококваліфікованих спеціалістів у органи внутрішніх справ, зокрема, в органи поліції. Поліція як один із ключових органів реалізації державної влади наділена особливими повноваженнями впливу на людину і суспільство.

Завданням поліції у демократичній правовій державі є забезпечення публічної безпеки та порядку, а також захист людей у реалізації ними прав та свобод, гарантованих конституцією [1, с. 9]. Кожне із зазначених завдань вказує на значимість поліції у зміцненні та розвитку держави та її інститутів, однак і держава у сфері конституційних гарантій має важливі обов'язки. Це, як правило, захисні обов'язки, які превентивно виконуються державою через надання благ та встановлення обмежень.

Реформування органів внутрішніх справ та утворення Національної поліції багато в чому є продуктом західноєвропейських планів України. Без підтримки багатьох розвинутих країн світу Національна поліція в Україні не була б створена ще довго. Основними спонсорами реформування системи органів внутрішніх справ в Україні стали США, Канада та Японія. Наразі представники нашої держави готують нові запити для отримання закордонних грантів на реформування Національної поліції України.

Конституційно-правове забезпечення діяльності поліції в Україні виражається у виконанні державою обов'язків, передбачених Конституцією України [2], що утворює широке поле для встановлення власних оцінок. Слід відзначити, що даний вид правового забезпечення діяльності поліції передбачає створення необхідних умов для виконання органами поліції функцій з охорони основних конституційних прав, а тому важливо звернутись до Основного Закону України. Так, відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2]. Дана стаття підкреслює

зобов'язання держави перед людьми, які виконуються через органи внутрішніх справ, одне з провідних місць серед яких, по реалізації прав людини, займає Національна поліція.

Актуальну думку щодо діяльності поліції висловив П. Михайленко зазначаючи, що вони (поліцейські) мають застосовувати мінімум сили, бути моральними, не терпіти «карального ухилу» та неправомірних дій, боротися не зі злочинністю, а за справедливість, прагнути запобігати злочинності, а не просто на неї реагувати, а також сягати якомога вищого ступеня відповідальності за діяльність кожного й усіх разом, цілої організації [3, с. 16–17]. Тобто, справжній український поліцейський має бути взірцевим членом демократичного суспільства, який несе гармонію і діє згідно з основним конституційним положенням держави. Як зазначив Президент України В. Зеленський в липні 2020 року, вітаючи співробітників та ветеранів Національної поліції України з професійним святом, очевидні успіхи у зміцненні правоохоронних функцій поліції не затьмарюють потребу у її подальшому реформуванні, доведенні роботи до рівня колег із провідних країн світу, удосконаленні механізмів діяльності, формуванні поваги й довіри людини та громадянина.

В українській Конституції відсутні конкретні норми щодо регулювання діяльності поліції, тому варто звернути увагу на Закон України «Про Національну поліцію» і в ньому виявити фундаментальні засади поліцейської діяльності, які є невід'ємними від забезпечення прав та свобод людини. Так, згідно зі статтею 2 Закону основними завданнями Національної поліції є: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [4]. Національна поліція України є тим центральним органом виконавчої влади, який безпосередньо забезпечує захист основних конституційних прав громадян. Тому розглянуте положення спирається на норми Конституції України. Водночас варто відзначити, що представники Національної поліції, які захищають основні конституційні права людини, самі є об'єктом захисту.

Окрім Конституції України та Закону України «Про Національну поліцію», правову основу діяльності поліції складають: міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та іншими законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів

України, актами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами (стаття 3) [5].

Іншим органом центральної виконавчої влади, який через Кабінет Міністрів спрямовує та координує діяльність поліції є Міністерство внутрішніх справ України, проте в Указі Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» відсутні будь-які згадки про діяльність Національної поліції (втратив чинність у 2019 році). Однак, 28 жовтня 2015 року Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову № 878 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», в підпункті 1 пункту 3 якого одним з основних завдань МВС України є забезпечення формування державної політики у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг [5]. Певну відповідність зі згаданою Постановою № 878 має Постанова КМ України № 877, в якій регламентовано, що Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Слід відзначити, що прийняття зазначених постанов Кабінету Міністрів України ініційоване виключно для приведення у відповідність до національного законодавства у зв'язку з реформуванням Національної поліції.

З метою виявлення зв'язку наявних прогалин чинного вітчизняного законодавства, зокрема, на рівні Конституції України стосовно забезпечення діяльності Національної поліції з відносно нещодавною появою нового правоохоронного органу, слід проаналізувати природу цього явища в зарубіжних країнах. Вивчивши основні нормативно-правові акти законодавства іноземних країн стосовно правового регулювання діяльності поліції видається можливим формулювання висновків щодо прогалин українського поліцейського права та окреслити перспективні напрямки його вдосконалення.

Для того, щоб чітко окреслити основні результати проведеного дослідження потрібно тезисно визначити наявні проблеми конституційно-правового забезпечення діяльності поліції в Україні та шляхи вдосконалення законодавства на основі досвіду Грузії, Польщі та Німеччини [7, 8, 9].

Найхарактернішими прогалинами конституційно-правового забезпечення діяльності поліції в Україні є:

1. Проблема проведення змін і доповнень до нормативно-правових актів, пов'язаних із введенням Закону України «Про

Національну поліцію». Станом на сьогодні існує низка правових колізій, оскільки законодавцем не було внесено відповідні зміни та доповнення до нормативно-правових актів, які становлять правову основу діяльності поліції.

2. Відсутність децентралізації поліції в Україні. Оскільки Конституція України створена виключно на демократичних засадах, то не можна проігнорувати відсутність в Україні місцевої (муніципальної) поліції, існування якої необхідне для децентралізації охорони громадського порядку та захисту прав людини і громадянина.

3. Відсутність законодавчого закріплення основних повноважень структурних підрозділів Національної поліції України. Будь-який громадянин України має право бути ознайомлений із тим, які функціональні обов'язки покладені на конкретний структурний підрозділ Національної поліції, однак нині в законодавстві цього не відмічено, що є порушенням основних прав людини і громадянина.

При наявності недоліків та неточностей конституційно-правового забезпечення діяльності поліції в Україні буде важливим відзначити шляхи вдосконалення чинного законодавства у цій сфері:

1. Звернувшись до досвіду Грузії закріпити в Конституції України перелік центральних органів виконавчої влади, серед яких відзначити і Національну поліцію України.

2. З досвіду Польщі внести зміни до Закону України «Про Національну поліцію», а саме до статті 13, в частині визначення складу Національної поліції, зокрема закріплення на постійній основі існування таких підрозділів, як вища школа поліції, центри підготовки, поліцейські школи та дослідні інститути, як діючі структурні частини поліції.

3. Врахувати позитивний досвід Німеччини щодо закріплення структури муніципальних поліцейських управлінь, що дасть змогу здійснити децентралізацію в галузі охорони громадського порядку, захисту прав людини і громадянина та боротьби зі злочинністю, забезпечивши надійне виконання основних конституційних прав громадян.

4. На основі досвіду конституційно-правового забезпечення діяльності поліції ФРН вдосконалити українську нормативно-правову базу, а саме до статті 88 Конституції України необхідно додати положення, згідно якого Голова Верховної Ради України: виконує поліцейські повноваження, а також може вживати заходи щодо охорони та захисту народних депутатів.

Отже, резюмуючи проведене дослідження можна наголосити на тому, що конституційно-правові засади діяльності поліції Німеччини є достатньо ліберальними. ФРН забезпечила високий рівень

задоволення інтересів людини при досконалій системі виконання обов'язків державою. Німецька система поліцейського права є демократичною та має високий рівень конституційно-правової легітимності. Поліція є інструментом захисту прав та свобод людини, а не системою відстоювання інтересів держави [10].

Правове забезпечення діяльності поліції в Польщі та Грузії [11] має достатньо спільних рис з Україною, проте за рахунок більшого досвіду існування і розвитку системи дещо випереджає нас. Незважаючи на позитивні зміни, які відбулися в Україні з моменту введення Національної поліції все ще існує необхідність вдосконалення як конституційних засад її діяльності, так і доопрацювання Закону України «Про Національну поліцію» з урахуванням німецького, польського та грузинського досвіду. Компонуючи позитивні елементи функціонування поліцейського права досліджених країн, можна досягти суттєвого прогресу у розвитку цього нового центрального органу виконавчої влади України.

Перелік використаних джерел

1. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика [Текст] / Відп. редактор: Ю.І. Римаренко. К.: КНТ, 2006. 740 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Михайленко П. Міліція чи поліція? *Міліція України*. 2006. № 12. С. 16–17.
4. Про Національну поліцію: Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
5. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248607704>
6. О полиции: Закон Грузии от 04.10.2013 № 1444-Іс URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>
7. Конституция Грузии: Закон Грузии от 24/08/1995 № 786. *Ведомости Парламента Грузии*, 31-33, 24/08/1995 URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346>
8. Чумак В. В. Принципи діяльності поліції Грузії: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. № 15. Т. 1. С. 95–97.
9. Конституція Польської Республіки: Закон від 02.04.1997 URL : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
10. Проневич О. С. Доктринальні засади поліцейського права Німеччини та Польщі *Форум права*. 2011. № 1. С. 822–828 URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11pocntp.pdf>
11. Конституция ФРГ. Маклаков В. В. *Конституции зарубежных государств: учебн. пособие*. М.: Бек, 2002. 592 с.

Т. І. Фулей
(Київ)

КОНСТИТУЦІЯ ЯК СИСТЕМА КООРДИНАТ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Цінність чинної Конституції України, як і цінність конституції будь-якої іншої демократичної держави, насамперед зумовлена її правовими властивостями як нормативного документа установчого характеру, який посідає особливе місце в національній системі нормативно-правових актів та має безпосередній (чи опосередкований) стосунок до переважної більшості суспільних відносин в країні як їхній потенційний регулятор [1, с. 344]. Властивості конституції як нормативно-правового акта найвищої сили засвідчують терміном «основний закон» [2, с. 24], що означає акцентування на її основоположності щодо держави, а також, що конституція є основою національного права, але ніяк не різновидом формальних законів [3, с. 32]. Головне призначення конституції у сучасних демократичних правових суспільствах полягає у забезпеченні прав і основоположних свобод людини, обмеження публічної влади, підкорення її праву [4, с. 176]. Конституції притаманне юридичне верховенство, тобто пріоритетність в системі джерел права, яке дістає прояв, зокрема, в її найвищій юридичній силі [4, с. 177].

Конституція визнається основою (юридичною базою) правотворчості і правозастосування, у зв'язку з чим усі правові акти мають їй відповідати, тобто бути конституційними [2, с. 50]. Так, чинні процесуальні кодекси (в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року [5]) передбачають, що «[я]кщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після винесення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції Конституційного Суду України» (частина четверта статті 7 КАС України, частина шоста статті 10 ЦПК України, частина шоста статті 11 ГПК України).

Проте протягом тривалого часу у вітчизняній правовій системі не існувало загальної практики перевірки положень законодавства на відповідність певним мінімальним стандартам, матеріальним та процесуальним, закріпленим у Конституції, на підставі яких положення законодавства або їх тлумачення та застосування могли б бути визнані неприйнятними, наприклад, через несумірність

впливу на основоположні права людини, такі, зокрема, як право на свободу та особисту недоторканність [6]. Свідченням цього є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо України.

Так, наприклад, у рішенні у справі «Харченко проти України», застосовуючи статтю 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), тобто процедуру «пілотного» рішення, яка дає змогу вказати державі на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень, ЄСПЛ зазначив, що на момент постановлення цього рішення він «постійно констатує порушення пункту 1(с) статті 5 Конвенції щодо періодів, протягом яких тримання під вартою здійснювалося без відповідного судового рішення, особливо протягом періоду після закінчення слідства та до початку судового розгляду, а також щодо судових рішень, винесених на стадії судового розгляду, які не містять визначених строків подальшого тримання під вартою, таким чином залишаючи без змін такий запобіжний захід, а не продовжуючи строк його застосування, що суперечить вимогам статті 5» [7, п. 98]. Таким чином, протягом тривалого часу усталеною вітчизняною практикою було нехтування положенням статті 29 Конституції України, «що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом», і ця конституційна норма, по суті, не змогла стати дієвою гарантією та запобіжником від свавільного позбавлення свободи. Більше того, як свідчить рішення ЄСПЛ у справі «Чанев проти України» [8], проблема не була вирішена навіть із прийняттям КПК України 2012 року: частиною третьою статті 331 КПК України передбачено, що суд першої інстанції має двомісячний строк для вирішення питання щодо продовження тримання обвинуваченого під вартою, навіть якщо вже закінчився строк дії попередньої ухвали про тримання під вартою, постановленої слідчим суддею, як це мало місце у цій справі [8, п. 30], а національні органи влади вважали, що порушення права заявника на свободу не було, незважаючи на той явний факт, що його тримали під вартою протягом півтора місяця без жодного судового рішення. До того ж вони посилювалися на положення КПК як на такі, що допускають існування такої ситуації [8, п. 29].

Іншим прикладом може слугувати рішення ЄСПЛ 2014 року у справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України» [9], з якого вбачається, що у 2011 році національні суди для заборони проведення страйку застосували Закон України «Про транспорт» (1994) [10], який встановлював ширший перелік підстав для заборони страйку, зокрема, «у випадках, пов'язаних з перевезенням

пасажирів, обслуговуванням безперервно діючих виробництв» – з посиленням на Конституцію, хоча така підстава не була передбачена статтею 44 Конституції України, що зрештою призвело до констатації ЄСПЛ порушення статті 11 Конвенції у цій справі.

Ці приклади ілюструють тезу про те, що пострадянська правова культура не передбачала використання конституційних положень як мірила, на підставі якого можна перевіряти окремі положення законодавства та не застосовувати їх у разі невідповідності Конституції [6], незважаючи на положення про її вищу юридичну силу (верховенство) та пряму дію конституційних норм (стаття 8 Конституції України). В буквальному розумінні останнє означає те, що закони та інші нормативно-правові акти в Україні можуть прийматися тільки на основі Конституції України і мусять відповідати їй. Ця теза логічно підсилюється і низкою інших конституційних приписів, зокрема положенням частини другої статті 19 Конституції України, відповідно до яких органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [1, с. 347].

Водночас, як вбачається з наведених прикладів, феномен конституції як основного закону держави має не лише світоглядно-філософське чи теоретичне, а й суто прикладне значення. Тому вирішуючи одне з основних питань при ухваленні судового рішення, а саме «яка правова норма підлягає застосуванню до [...] правовідносин» (пункт 4 частини першої статті 265 ЦПК України) або «яку правову норму належить застосувати до [...] правовідносин» (пункт 3 частини першої статті 244 КАС України, пункт 3 частини першої статті 237 ГПК України), суд зобов'язаний співвіднести її з конституційними нормами.

Метафорично висловлюючись, правову норму, яку належить застосувати до відповідних правовідносин, можна вважати «точкою», що має певні властивості у просторі – у цьому разі правовому просторі – а тому є своєрідним геометричним об'єктом.

Найпоширеніша у математиці Декартова система координат (англ. *Cartesian coordinate system*) дає змогу однозначно визначити кожную точку за допомогою числових координат (на площині – двох, у тривимірному просторі – трьох), які задають знакові відстані до точки відносно визначених перпендикулярно спрямованих прямих, що задано в однакових одиницях довжини. Кожна така пряма, від якої відкладається відстань, називається віссю координат (англ. *coordinate axis*) або просто віссю системи, а точка, де вони перетинаються, називається початком координат.

Системою координат для здійснення правосуддя, безумовно, є конституція держави. Однак чи використовують суди Конституцію України як систему координат?

Наприклад, донедавна (до набрання чинності Указом Президента України від 20 червня 2019 року № 418/2019 [11]) усталеною практикою було накладення «драконівських» [12] штрафів за порушення у сфері готівкових розрахунків, правовою підставою яких слугував Указ Президента України від 12 червня 1995 року № 436/95 (далі – Указ № 436/95), який діяв у редакції Указу Президента України від 11 травня 1999 року № 491/99 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента від 07 вересня 2001 року № 802/2001 [13]. Водночас варто зауважити, що за даними Державної фіскальної служби України у 2018 році (останній повний рік дії Указу № 436/95) за наслідками проведення 14,7 тисяч фактичних перевірок суб'єктів господарювання у сфері готівкових розрахунків порушення виявлені у 100% проведених перевірок [14], що різко контрастує з результатами перевірок, проведеними іншими інспекційними органами, де порушення виявлено у 64,88% перевірок, при цьому санкції застосовано лише у 42% виявлених випадків.

Прикметно, що питання, чи може Указ № 436/95 вважатися правомірною підставою для застосування контролюючим органом штрафу за «неоприбуткування (неповне та/або несвочасне) оприбуткування у касах готівки», не було предметом критичного осмислення навіть новоствореного Верховного Суду, який дійшов висновку (наприклад, у постанові від 13 грудня 2018 року у справі № 824/966/17-а) щодо правомірності застосування до суб'єктів господарювання штрафних (фінансових) санкцій, зазначивши таке:

«З прийняттям Конституції України 1996 року Указ №436/95 скасовано не було. На час виникнення спірних у цій адміністративній справі відносин (у грудні 2017 р. – Т.Ф.) законодавцем не прийнято будь-яких інших законів, сфера дії яких би охоплювала відносини, регламентовані Указом № 436/95.

Верховний Суд визнає, що застосування до суб'єктів господарювання штрафних (фінансових) санкцій на підставі абзацу третього статті 1 Указу № 436/95 є правомірним. Таке правозастосування відповідає правовій позиції Верховного Суду України, закріпленій у постанові від 02.04.2013 у справі № 21-77а13.

Аналогічний висновок щодо застосування названих норм права викладено й у постанові Верховного Суду від 12.06.2018 у справі № 826/8121/16 (адміністративне провадження № К/9901/47141/18)» [15].

Проте положення пункту 113.3 статті 113 Податкового кодексу України (що набрав чинності 1 січня 2011 року) прямо забороняє контролюючим органам застосовувати до платників податків штрафні (фінансові) санкції (штрафи) за порушення законодавства, які не передбачені цим Кодексом та іншими законами України (виділено авторкою – Т.Ф.). Варто зауважити, що запровадження такого складу правопорушення як «несвоєчасне оприбуткування у касах готівки» відбулося Указом Президента України від 7 вересня 2001 року № 802/2001 [16], тобто після спливу 3-річного строку, протягом якого на підставі пункту 4 Перехідних положень Конституції України від 28 червня 1996 року Президент України мав право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України в порядку, встановленому статтею 93 Конституції України.

На нашу думку, у справі № 824/966/17-а Верховний Суд мав би відповісти на питання, чи положення Указу № 436/95 (який діяв зі змінами, внесеними згідно з Указом № 802/2001) узгоджуються з вимогами частини другої статті 19 Конституції України (органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України) та пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України (відповідальність за правопорушення має визначатися виключно законами України).

Враховуючи притаманне конституції юридичне верховенство, у вирішенні питання, які правові норми належить застосувати до відповідних правовідносин, суди мають визначати їхні координати у правовому просторі – а системою координат має слугувати Конституція України.

Перелік використаних джерел

1. Стецюк П. Б. Конституція України як цінність (теоретико-методологічні аспекти). *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна* : зб. наук. ст. ; гол. ред. А. Мелешевич. Київ : Дух і літера, 2013.с. 343–353.
2. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : монографія. Київ.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
3. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник. 9-е вид., перероб., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 464 с.
4. Загальна теорія права: підручник; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2016. 392 с.

5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6> (дата звернення: 12.05.2021).
6. Потреби навчання українських суддів та адвокатів з питань Європейської конвенції з прав людини / Дж. МакБрайд. Київ: Істина, 2011. С. 26–27.
7. Харченко проти України : рішення ЄСПЛ від 10 лют. 2011 р. (заява № 40107/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text (дата звернення: 12.05.2021).
8. Чанев проти України : рішення ЄСПЛ від 9 жовт. 2014 р. (заява № 46193/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37#Text (дата звернення: 12.05.2021).
9. Веніамін Тимошенко та інші проти України : рішення ЄСПЛ від 2 жовт. 2014 р. (заява № 48408/12). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44#Text (дата звернення: 12.05.2021).
10. Про транспорт : Закон України від 10 лист. 1994 р. № 232/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
11. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України: Указ Президента України від 20 черв. 2019 р. № 418/2019. URL <https://www.president.gov.ua/documents/4182019-27613> (дата звернення: 12.05.2021).
12. Фатеева Я. А. Драконівські штрафи в сфері обігу готівки: скасування у суді та скасування взагалі за допомогою практики ЄСПЛ. TAXLINK: веб-сайт, 13 лют. 2018 р. URL: <https://taxlink.ua/ua/blog/draconivski-shtrafi-v-sferi-obigu-gotivki-skasuvan.htm#hqc=f2SzBpr> (дата звернення: 12.05.2021).
13. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки: Указ Президента України від 12 черв. 1995 р. № 436/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/95#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
14. Порушення у сфері готівкових розрахунків фіксуються в усіх суб'єктів, що перевіряються. *Державна фіскальна служба України* : офіційний портал. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/367850.html> (дата звернення: 12.05.2021).
15. Про внесення змін до Указу Президента України від 12 червня 1995 року № 436 : Указ Президента України від 7 вер. 2001 р. № 802/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802/2001#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
16. Постанова Верховного Суду (у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду) від 13.12.2018 у справі № 824/966/17-а, адміністративне провадження №К/9901/58927/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78565510> (дата звернення: 12.05.2021).

І. А. Бірюков
(Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ДАРУВАННЯ ЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ПРАВОЧИНУ

Однією з підстав здійснення цивільного права стало введення у Цивільний кодекс України (далі – ЦК) низки норм, згідно з якими власник може відмовитися від належного йому майна. Серед таких норм важливе місце займає стаття 12 ЦК, зміст якої дає можливість по-новому подивитися на договір дарування як двосторонній правочин, в основі якого лежать юридичні факти щодо виникнення, зміни та припинення речових прав.

Крім того, на наш погляд, є підстави оцінювати зміст статті 12 ЦК, виходячи не лише зі змісту її законодавчих приписів, а й з урахуванням загальних засад цивільного законодавства, в основу яких покладено добросовісність і розумність у здійсненні цивільних прав при їх припиненні в разі відмови від них.

Необхідно враховувати й те, що відмова від свого майна може відбуватися як через учинення одностороннього правочину, спрямованого на користь конкретно-визначеної особи – адресна відмова, так і на користь невідомого кола осіб – безадресна відмова [1, с. 136].

Але в усіх випадках відмова від майна має бути спрямована на його відчуження – зробити це майно не своїм, а чужим, і бути безоплатною. Майно, від якого відмовляється власник, мусить бути конкретно визначеним.

Що ж до адресної відмови, то вона може проявитися у вигляді дарунка: гостинець, пожертва, презент, милість, прощення боргу тощо. Безадресна відмова може відбуватися шляхом викидання речей, залишення рухомої речі, залишення садиби у зв'язку виїздом на нове місце проживання. Варто враховувати й те, що майнові права та обов'язки власника є складовою частиною належного йому майна. На нашу думку, у випадках, коли заволодіння відчуженим майном відбувається відразу після його відчуження, слід вести мову не про відчуження права, а про відчуження майна. Якщо ж момент набуття речі пов'язаний з реєстрацією прав на неї, то тоді йдеться про відчуження права на майно [2, с. 273].

Як бачимо, відмова особи може відбуватися як на підставі одностороннього правочину, так і на підставі договору. Адресна відмова має багато спільного з договором, але в усіх випадках відмова повинна бути безоплатною.

Проте існують способи безоплатного відчуження власником свого майна, в тому числі шляхом дарування, які не підпадають

під ознаки договору. З цього приводу О. С. Іоффе зазначав, що сприйняттю дарування як договору перешкоджає характер багатьох актів дарування, які приурочуються до ювілеїв, реєстрації шлюбу або інших знаменних дат, які здійснюються у вигляді сюрпризів, без попередньої згоди обдаровуваного [3, с. 394]. Це знайшло узаконення і у частині першій статті 719 ЦК, згідно з якою договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно.

Слід наголосити, що загальним у системі цивільно-правових договорів є те, що вони спрямовані на виникнення зобов'язань між їх учасниками і, як правило, в їх основу покладено певні цінності, виражені у майнових відносинах, основою яких є гроші.

А якщо це так, то чи можна однозначно визнавати безоплатність дарування як суспільного відношення? З цього приводу французький дослідник Марсель Енаф у своїй фундаментальній праці «Ціна істини: дар, гроші, філософія» пише: блага, якими обмінюються в особистих ситуаціях (свята, зустрічі, шлюби) не мають жодного економічного значення і не відіграють жодної економічної ролі. Вони мають на меті визнання, вшанування, встановлення зв'язку: їх споживають під час святкування або повертають до колодоби дарів. Вони демонструють щедрість і доброзичливість, забезпечують престиж і гарантують стосунки, але їх не можна зберігати, чи інвестувати незацікавлено, не розірвавши при цьому ланцюжок визнання. Вони однозначно перебувають за межами корисного та прибуткового. Помилка деяких течій сучасної антропології (зокрема окремих напрямків функціоналізму та марксизму) полягала в тому, щоб тлумачити такі обміни з утилітарного чи економічного погляду, тим самим неявно припускаючи, що homo economicus нещодавно породжений ринковою цивілізацією нібито існував завжди. Втім, це поганий вираз: насправді йдеться про дві різні історії, хоча вони постійно були пов'язані між собою (через що їх часто і хибно зміщують) [4, с. 29].

Ця розлога цитата якнайкраще підкреслює особистісний момент адресного дарування, яке зберігається у пам'яті як дарувальника, так і обдаровуваного. Їх стосунки, хоч і не завжди мають чітко виражену форму взаємин, але проявляються в обміні ввічливими словами, які підтримуються взаємним визнанням, поважним ставленням один до одного. Тому безоплатне – це не дармове, його вірніше було б називати безцінним, але ж з позицій оцінки на гроші, бо це не «минуле комерційних стосунків, не їхня архаїчна форма й не їх альтернатива; тут йдеться про інші вимоги. Але які? На сьогодні ці питання є заплутаними і складними для аналізу через те, що в сучасних суспільствах царина раціональної

економіки прагне охопити собою всі форми діяльності та обміну, аж до того, що всякий обмін благами та послугами, який відповідає критеріям ринку, вважається «архаїчним» або, ще гірше «іраціональним» [4, с. 29].

Але, як би там не було, дарування хоч і називають «архаїчним» чи «іраціональним», у ньому втілюється незгасима сила людських взаємин. За допомогою дарування відбувається визнання людської гідності, вияв поваги, гарантія приватних стосунків. Перелічених цінностей не можна купити. Хоча, «до грошей притягує не бажання їх накопичувати, а розуміння того, що їх можна перетворити на що завгодно, залежно від бажання чи потреби, нагоди чи нагальної необхідності [4, с. 23]. Гроші також є інструментом підміни і ошуканства. Ошуканство відбувається на кількох рівнях: «ошуканство щодо вартості (вони можуть зробити коштовним те, що не є таким, надавши йому високу ціну); ошуканство щодо відносин (вони можуть надати важливість чи поважність тому, хто на це не заслуговує, забезпечивши те, що інакше здобувається лише дуже тривалими зусиллями); ошуканство щодо часу (моментально забезпечивши йому певну посаду). Уможлиблює це ошуканство спроможність грошей бути замінником. Вони можуть замінити все, а, отже, зайняти будь-яке місце. Вони є справжнісіньким узурпатором. Тому вони завжди пов'язані з драмою зрадництва [4, с. 24–25]. Те, про що з такою виразністю писав М. Енаф можна доповнити і «драмою корупції» чи «драмою суддівства», про що так багато мовиться сьогодні у засобах інформації.

Важливо також підкреслити, що за допомогою грошей змінюється зміст безоплатних відносин. Найчастіше потерпають від таких метаморфоз відносини дарування, під виглядом яких відбувається надання тих чи інших послуг чи передання коштовних речей. Фактично відбувається підміна дарування як безоплатного відношення оплатним, учасники якого вбачають у цьому правомірність своїх вчинків. Але така їх поведінка не є прерогативою цивільного права, бо вони не вбачають в своїх намаганнях справедливості та добросовісності як основних засад цивільного законодавства (частина шоста статті 3 ЦК).

Отже, дарування на відміну від оплатних договорів, як правило, втілює елементи людських стосунків, заснованих на родинних, дружніх чи інших усталених позитивних зав'язків учасників суспільних відносин.

Слід відзначити, що відносини дарування здавна викликали жваву дискусію серед цивілістів. Так, на початку ХХ ст. прибічником дарування «як правочину, заснованого на взаємному погодженні, а не на волі одного дарувальника», виступав

професор Г. Ф. Шершеневич [5, с. 117]. Дарування, на його думку, є договором. Учений вбачав у договорі дарування формальне застосування теоретичних положень зобов'язального права та оперував основними ознаками дарування як безоплатного двостороннього правочину. На його думку, з юридичної точки зору під безоплатністю потрібно розуміти лише те, що цінності, яка передається, не відповідає грошовий еквівалент: адже не можна, наприклад, вважати оплатним дарування тому, що за подаровані ніж або рушницю обдарований вручає дарувальнику монету, керуючись народним забобоном, що залізо і сталь дарувати небезпечно [5, с. 118]. Не можна обійти увагою і твердження професора Г. Ф. Шершеневича про те, що мотиви при даруванні не мають ніякого значення для юридичної сторони питання, хоча на нашу думку, таке твердження повністю спростовується, як було показано вище, М. Енафом.

Г. Ф. Шершеневич, відстоюючи свою позицію щодо правової природи договору дарування, полемізує з К. П. Победоносцевим, який виходив з того, що в більшості випадків дарування спрямоване на перенесення права власності з однієї особи на іншу, а перехід цей здійснюється одночасно з моментом домовленості, і тому дарування варто вважати набуттям права власності. Хоча, на нашу думку, доцільніше було б дарування називати відмовою від права власності.

Не погоджується він також з позицією Д. І. Мейера, який вважав, що за допомогою дарування можливо встановлення всіх видів прав, і, відповідно, відводив місце даруванню у загальній частині цивільного права. Слід відмітити, що те, про що писав Д. І. Мейер сто п'ятдесят років тому цілком кореспондується з позицією розробників Концепції оновлення ЦК [6], в параграфі 1.15 якої пропонується перенесення норм щодо поняття видів договору до глави 16 ЦК.

Отже, ознайомившись з особливостями дарування як цивільно-правового правочину, можна констатувати, що даруванню як правовій категорії відводиться специфічне місце в системі цивільно-правових актів. За підставами виникнення його можна класифікувати: дарування як односторонній правочин; дарування як двосторонній правочин у вигляді договору. Договір матиме місце тоді, коли сторони учинять правочин письмово з нотаріальним посвідченням.

Незалежно від підстав виникнення дарування воно є безоплатним правочином. Хоча безоплатне проявляється не у вигляді відсутності грошової чи іншої економічної цінності, а як вдячність за подарунок. Часто вдячність породжує бажання обдарованого за певної нагоди віддарувати дарувальника.

Мотиви дарування при учиненні правочину мають істотне значення для подальших доброзичливих стосунків між дарувальником і обдаровуваним. Важливим є те, що здійснюючі відносини дарування їх учасники зобов'язані дотримуватися вимог частини сьомої статті 41 Конституції України: не завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян.

Перелік використаних джерел

1. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. 1. Загальні положення. За ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ФО-П Колісник А. А., 2010. 320 с.
2. Бірюков І. А. Адресне безвідплатне відчуження фізичною особою-власником своїх рухомих прав.. *Elegantia iuris civilis*. Вибрані праці. Упорядники В. І. Бірюков, Т. І. Бондарук, В. О. Бондарук. Вступ. стаття – В. І. Бірюков; Ю. О. Заїка, Т. І. Бондарук. К.-Херсон, САК ЛТД, 2020. 516 с.
3. Иоффе О. С. Обязательственное право. М.: Юрид. лит, 1975. 880 с.
4. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія. Пер. з фр. О. Панича. К.: Дух і літера, 2019. 512 с.
5. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. М.: Статут, 2005. Ч. III. 462 с.
6. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. К.: Видавничий дім АртЕк, 2020. 128 с.

Л. І. Бурчак
І. В. Светлічний
(Київ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ ТА ДОСВІД ІНШИХ КРАЇН

У частині першій статті 59 Конституції України закріплено право кожного на правову допомогу. Право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати правові (правові) послуги.

У більшості зарубіжних країн, зокрема, в країнах СНД, право людини на отримання правової допомоги закріплено в конституції країни, а можливість його реалізації в певній мірі конкретизована у відповідних законах через право кожного на професійну правничу допомогу.

До первинної правової допомоги зазвичай відносяться нескладні і менш затратні за часом і коштами види правової допомоги – наприклад, консультування. Для їх отримання або не вимагається надання жодних документів, або перевірка права на отримання безоплатної правової допомоги спрощена.

До вторинної правової допомоги зазвичай відносять більш трудомісткі види, найчастіше – представництво в суді. Для цього виду допомоги характерно обмеження по колу осіб, категоріям справ, судових інстанцій або видам судів. В Україні вказане право закріплено у Законі «Про безоплатну правову допомогу». Цей закон відповідно до Конституції України визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги.

У багатьох країнах СНД, як і в Україні, первинна правова допомога надається безоплатно будь-якій особі. Це пов'язано з тим, що питання, за якими надається первинна правова допомога, носять уніфікований характер і вимагають швидкого надання інформації. У такій ситуації перевірка на відповідність критеріям буде складніше, ніж надання первинної допомоги будь-якій заявнику. Вторинна правова допомога, в тому числі призначення адвоката та підготовка документів, надається найвразливішим верствам населення.

Кожна держава самостійно встановлює критерії, за якими визначається наявність права на безоплатну правову допомогу. Загалом можна вирізнити два критерії: фінансовий – відсутність необхідних коштів і предметний – категорія справи.

Зокрема, в Німеччині особа з доходом нижче певної суми євро в місяць, має право отримати будь-який з видів безоплатної правової допомоги та при цьому на нього не покладається обов'язків щодо співфінансування послуг. У разі перевищення цієї суми людина не має права претендувати на отримання безоплатної правової допомоги у вигляді консультування і позасудового представництва, але може скористатися допомогою представника в судовому розгляді за умови співфінансування. При цьому отримувач правової допомоги зобов'язаний щомісяця виплачувати внесок у розмірі від 15 до 300 євро (в залежності від величини доходу).

На нинішній час у законодавство України не імplementований принцип співфінансування правової допомоги, що часто призводить до зайвих витрат державного бюджету.

Подібний підхід практикується, до прикладу, також у Фінляндії та багатьох країнах ЄС, де встановлена шкала доходів особи, яка претендує на надання безоплатної правової допомоги. Визначаючи категорії одержувачів безоплатної правової допомоги, Закон Фінляндії про безоплатну правову допомогу враховує щомісячні доходи та необхідні витрати, в тому числі аліменти. Стаття 172 Цивільного процесуального кодексу Хорватії встановлює, що право на безоплатну правову допомогу має бути надано, якщо несення витрат, пов'язаних з правовими процедурами, позбавить індивіда або його сім'ю засобів до існування. Наявність або відсутність такого ризику оцінюється суддею в кожному конкретному випадку.

Для отримувача правової допомоги диференційована шкала доходів встановлена в Англії і Уельсі. Під час ознайомчого візиту кийвських адвокатів до Лондону навесні 2017 року, який відбувся завдяки сприянню та організаційній підтримці Ніни Карпачової, першого омбудсмана незалежної України [1], ми пересвідчилися, що в Англії безоплатна правова допомога надається молодими адвокатами, яких виділяють юридичні фірми. Але це не означає неякісно, бо молоді люди, як правило не «зашорені» негативним досвідом і можуть запропонувати більше варіантів вирішення справи.

Відповідні пропозиції (впровадження європейського досвіду застосування відновного правосуддя, безоплатна правова допомога через юридичні фірми як оператори ринку) містяться, до прикладу, у пропозиціях комітетів НААУ [2].

У Сполучених Штатах Америки існують різні типи правової допомоги. До прикладу, правова допомога, яка фінансується державою, аналог центрів правової допомоги. Якщо обвинувачені в кримінальних справах не мають можливості найняти собі адвоката, суд призначає адвоката, платить йому гонорар за захист

обвинуваченого в ході судового розгляду. У разі, коли федеральне фінансування не надається, важливу роль відіграє громадянське суспільство. Насправді деякі з найрезонансніші справи в США стали наслідком pro bono послуг.

Усі приватні юристи в Америці, як і у Великій Британії, присвячують частину свого вільного часу веденню справ, за які вони не отримують оплати. Це престижно і є справжнє pro bono [3].

Узагальнюючи сказане, можна виокремити декілька різних моделей безоплатної правової допомоги. Ці моделі розрізняються за діючими в їх рамках суб'єктами, а також за тими функціями, які бере на себе держава в кожній з них. Крім цього, задля реалізації конституційних прав громадян, можливо ширше застосовувати співпрацю адвокатів за призначенням та адвокатів за угодою, як зазначає у своїх працях Я. П. Зейкан [4, с. 410].

Підсумовуючи, можемо зробити висновки про те, що принципи та стратегії надання безоплатної правової допомоги в Україні як права, гарантованого Конституцією України, потребують подальшого удосконалення та гармонізації з урахуванням кращих світових практик.

Пропозиції авторів включають, крім іншого, імплементацію співфінансування правової допомоги, тобто впровадження часткової оплати правової допомоги особами, які мають таку можливість. Також необхідно розробити та впровадити прозорий механізм розподілу клієнтів за призначенням серед адвокатів, що унеможливить корупційні ризики в системі безоплатної правової допомоги України та підвищить рівень та якість її послуг.

Перелік використаних джерел

1. Стажування київських адвокатів за кордоном продовжується. URL: <https://kmdka.com/novini/468>
2. Комітет НААУ захисту прав людини провів круглий стіл на тему: "Досвід застосування відновного правосуддя у країнах Європи: погляд адвоката". URL: <https://unba.org.ua/news/5707-komitet-naau-zahistu-prav-lyudini-proviv-kruglij-stil-na-temu-dosvid-zastosuvannya-vidnovnogo-pravosuddya-u-krainah-evropi-poglyad-advokata.html>
3. Два роки практики Pro Bono. URL: <https://nkp.com.ua/novini/dva-roki-praktiki-pro-bono/>
4. Светлічний І. В., Зейкан Я. П. Практика проваджень в антикорупційних справах : наук.- практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 452 с.

Л. Є. Кисіль
(Київ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДНОСИН ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН

Серед нормативних актів, що встановлюють право громадян на звернення до публічної адміністрації, актом вищої юридичної сили, який має установчий характер, є Конституція України. Саме Конституція України закладає основи функціонування органів публічної адміністрації в Україні та встановлює права, свободи й обов'язки людини і громадянина в Україні. Особливе значення для реалізації права на звернення мають конституційні положення щодо:

суверенітету, який поширюється на всю територію України, а тому саме Україна несе основну відповідальність щодо забезпечення прав і свобод громадян (стаття 2 Конституції України), а також положення про визначальність для діяльності держави прав і свобод людини та їх гарантій (стаття 3);

основи правового порядку в Україні, відповідно до яких органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (стаття 19);

положення статті 34, яка закріплює право на інформацію; стаття 40, яка визнає право усіх на будь-які види усних та письмових звернень до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; стаття 55, що передбачає право будь-якими не забороненими способами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань з урахуванням вимог статті 22 про гарантованість і неможливість скасування конституційних прав і свобод, а також неможливість звуження їх змісту та обсягу при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, і про неможливість обмеження прав і свобод, крім випадків, зазначених у самій Конституції (стаття 64) тощо;

підстав формування і діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування та інші.

Законодавство України, що регулює відносини органів публічної адміністрації за зверненнями громадян, прийняте у розвиток конституційних положень, незважаючи на перманентне вдосконалення, містить низку проблем: поширюється лише на громадян і залишає поза увагою звернення юридичних осіб; не диференціює порядок розгляду звернень органами державної влади і місцевого самоврядування та недержавними інституціями;

надто поверхово регулює процедурний аспект відносин щодо розгляду звернень громадян.

До недоліків аналізованого законодавства слід віднести також регулювання різних за своєю суттю правових явищ – пропозицій і зауважень, що є зверненнями публічного, та заяв та скарг, які є зверненнями приватного характеру; відсутність критеріїв оцінки повноти відповіді органу публічної адміністрації на звернення; неможливість верифікації заявників, використання так званих електронних ключів у цьому процесі; неузгодженість положень Закону України «Про звернення громадян» з положеннями Законів України «Про доступ до публічної інформації», «Про статус народного депутата України» в частині строків розгляду тих чи інших різновидів звернень тощо.

Доволі проблематичним положенням, що підтверджується і усталеною міжнародною практикою, є покладання статтею 255 КУпАП на уповноважених осіб секретаріату або представників Уповноваженого Верховної Ради з прав людини обов'язку по оформленню протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені частиною сьомою статті 212-3 КУпАП – незаконну відмову у прийнятті та розгляді звернення, інші порушення Закону України «Про звернення громадян». При цьому відсутня належна матеріальна та технічна підтримка додаткових функцій Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини -- контролю за дотриманням законодавства України про звернення громадян, які виникли зі внесенням змін до Закону України «Про прокуратуру» та скасуванням функції загального нагляду органів прокуратури.

У зв'язку з переходом Кабінету Міністрів України на систему електронного документообігу, до якої також приєднані центральні органи виконавчої влади, Офіс Президента України та Апарат Верховної Ради України, а також запровадження у майбутньому системи електронних звернень, які надалі могли б замінити паперові носії, вкрай необхідні нові підходи щодо захисту персональних даних заявників. Разом з тим, перехід до електронних звернень має враховувати також потреби людей похилого віку, соціально незахищених та внутрішньо переміщених осіб, адже часто саме вони не мають доступу до мережі Інтернет та інших засобів зв'язку, окрім пошти.

Торкаючись питання про повторні звернення громадян, необхідно досить обережно і обґрунтовано у досліджуваній сфері застосовувати поняття «зловживання правом», оскільки часто таке явище пов'язане із неможливістю отримати повну відповідь на поставлене у зверненні запитання.

Не менш важливими практичними проблемами є ідентифікація осіб, які використовують телефонну форму звернень, «пересилання за належністю» звернень громадян, у тому числі й до Верховної Ради України, Кабміну чи Президента, у зв'язку з чим питання, що належать до компетенції місцевих органів влади, тривалий час не вирішуються. Залишається невирішеним питання про порядок прийняття рішень органами публічної адміністрації за зверненнями громадян та порядок їх оскарження на всіх рівнях органів публічної адміністрації, що породжує затягування процесу розгляду звернення та значно знижує його ефективність. Відсутні юридичні гарантії відповіді на звернення, гарантії безпеки громадянина-заявника і безпеки членів його сім'ї тощо.

Отже, правове регулювання відносин органів публічної адміністрації за зверненнями громадян має вдосконалитися. Основним нормативно-правовим актом з цих питань має стати Закон України «Про адміністративну процедуру», який з метою утвердження і реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, забезпечення їх гарантій і захисту визначатиме повноваження та порядок діяльності органів публічної адміністрації щодо справедливого, об'єктивного розгляду заяв та скарг приватних осіб відповідно до принципів належного урядування. Об'єктивною потребою також вбачається напрацювання законопроекту «Про петиції», предметом регулювання якого мають стати зауваження, повідомлення та пропозиції фізичних та юридичних осіб.

Я. А. Павко
(Київ)

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У цьому році наша держава святкує 25-річчя з дня прийняття її Конституції, яка заклала політико-правові підвалини для подальшого розвитку та зміцнення української державності. Незважаючи на певну критику конституційних положень та складнощі на шляху досягнення консенсусу щодо них, вона стала позитивним результатом активної взаємодії провідних вчених і парламентарів з метою розбудови потужної у всіх сферах незалежної України. Безумовно, охорона довкілля є одним із пріоритетних напрямів української внутрішньої політики, що відображено і в Основному Законі держави від 28 червня 1996 року. Під час розроблення природоохоронних норм Конституції були враховані насамперед міжнародно-правові стандарти у сфері захисту навколишнього середовища. За ініціативою академіка Ю. Шемшученка, як одного із розробників Конституції незалежної України, до неї включено значну кількість фундаментальних положень екологічного спрямування, зокрема, щодо права кожного на здорове довкілля, вільний доступ до екологічної інформації, а також стосовно особливого режиму права власності на природні ресурси [1, с. 86].

Доцільно зауважити, що Конституція України є основою для формування, реалізації та удосконалення природоохоронної політики. Так, стаття 13 визначає об'єкти права власності Українського народу, до яких належать земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Водночас вона закріплює право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Зокрема, стаття 16 підтверджує, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є не тільки обов'язком держави, а й одним із головних завдань її природоохоронної політики.

Варто звернути увагу на Розділ II Конституції, що має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». У ньому в статті 50 закріплено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням

цього права шкоди. Крім того, ця стаття гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення [2]. Загалом стаття 50, яка містить основні екологічні права людини та громадянина, стала втіленням принципів Декларації Конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища 1972 р. Разом з тим, стаття 66 встановлює обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині та відшкодовувати завдані ним збитки.

Як зазначає академік Ю. Шемшученко, екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина, характеристика їх місця і ролі потребують попереднього зауваження, сутність якого полягає у з'ясуванні співвідношення понять «права людини» та «права громадянина». У разі закріплення прав людини в законодавчих актах конкретної держави вони стають і правами громадян цієї держави. Коли йдеться про права громадянина, то тим самим підкреслюється його зв'язок з конкретною державою і закріплення внутрішньодержавним законодавством [2, с. 17].

На думку Н. Харченка та В. Кобринського, на конституційному рівні слід виокремити в окрему категорію екологічні права людини та громадянина, що зумовлено пріоритетністю такого виду прав та необхідністю систематизації конституційних норм, які прямо або опосередковано формують екологічні права й обов'язки людини та громадянина в Україні [3, с. 130].

Також у Конституції передбачені повноваження органів державної влади у сфері захисту навколишнього середовища. Згідно з пунктом 6 статті 85 Верховна Рада України затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля. У пункті 3 статті 116 зазначено, що Кабінет Міністрів України забезпечує проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

Беручи до уваги виклики сьогодення, положення Основного Закону вимагають модернізації, включаючи норми у сфері охорони довкілля з метою розвитку демократичної і правової держави. Наприклад, М. Краснова піддає критиці зміст конституційних норм стосовно пріоритетів екологічної політики та висловлює власну точку зору щодо доцільності їх перегляду. Вона вказує на те, що Основний Закон держави має все-таки антропоцентричний характер, оскільки на перше місце ставить безпечне збереження життя і здоров'я людини, а не природи.

На думку вченого, такі конституційні підходи тільки зводять нанівещь засади сталого розвитку та сприяють створенню екологічних проблем, а не їх вирішенню [3, с. 245]. На сьогоднішній день природоохоронна політика України має бути спрямована на раціональне використання та відновлення природних ресурсів таким чином, щоб задовольняти потреби теперішніх поколінь без завдання шкоди майбутнім. Саме тому Конституція України має відображати впровадження стратегії сталого розвитку, якого прагнуть досягти більшість держав світу. Але, безумовно, для внесення змін до неї варто виробити методологію удосконалення чинної Конституції, щоб сучасна наука змогла б відповісти на актуальні питання подальшого розвитку українського конституціоналізму [4, с. 40].

Зокрема, А. Крусян вважає, що глобалізація екологічної проблеми зумовлює закріплення екологічних основ конституційного ладу України та створення системи екологічного законодавства, яке б врегульовувало відносини у сфері взаємодії суспільства і природи [5, с. 29]. Він пропонує доповнити Розділ I Конституції статтею, відповідно до якої з метою забезпечення екологічної безпеки та екологічних потреб наступних поколінь, збереження екологічного різноманіття і підтримання екологічної рівноваги наша держава має гарантувати та забезпечувати сталий розвиток, захист і збалансоване використання довкілля. До того ж, з його точки зору, Конституція має містити принципи, на підставі яких мусять діяти органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи у сфері навколишнього середовища. Такими принципами є принципи обачності, розумності, погодженості спільних дій та проведення консультацій з громадськістю у випадках, встановлених законом [6, с. 29].

Отже, Конституція України є правовим фундаментом для становлення та розвитку природоохоронної політики держави. Вона визначає вектор формування екологічного законодавства, забезпечуючи його єдність та відповідність. Незважаючи на необхідність внесення змін до Основного Закону держави, викликану реаліями сьогодення, Конституція встановлює головну модель відносин між державою, людиною та довкіллям. Оскільки Україна впевнено рухається до членства в ЄС, її Основний Закон має відображати європейське бачення пріоритетності природоохоронної політики, ключовими елементами якої є забезпечення сталого розвитку та протидія зміні клімату.

Перелік використаних джерел

1. Скрипнюк О. В. Видатний організатор академічної правової науки і вищої юридичної освіти в Україні – наш сучасник. До 85-річчя академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 2. С. 83–88.
2. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии. Киев: Наукова думка, 1982. 232 с.
3. Харченко Н. П., Кобринський В. Ю. Основні засади міжнародного й вітчизняного законодавства у сфері забезпечення екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Випуск 1. Том. 1. С. 127–130.
4. Краснова В. М. Конституція України як основний фактор розвитку екологічного права та законодавства. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали круглого столу (м. Київ, 27 травня 2016 р.)*. / за ред. В. М. Краснової, О. О. Коваленко. Чернівці, 2016. С. 243–246.
5. Шемшученко Ю.С. Проблеми реформування Конституції України. Виступ академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 5. С. 39–40.
6. Крусян А. Доктринальна концепція модернізації конституційних положень щодо засад конституційного ладу України. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 21–30.

П. С. Демченко
(Київ)

КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України поряд з проголошенням Україною незалежності 24 серпня 1991 року є однією з найважливіших подій як у рамках загальнодержавного значення, так і в контексті формування правової системи держави. Основним Законом встановлюються найважливіші засади розвитку та функціонування суспільства та держави, закріплюється базис їх основоположних інститутів. Особливе значення серед відповідних закріплених в Конституції України засад мають конституційні цінності, які потребують забезпечення та гарантування належного захисту і охорони в рамках реалізації безпекової політики держави з урахуванням загроз та викликів сьогодення.

Роль конституційних цінностей як основної детермінанти формування засад забезпечення національної безпеки України неодноразово наголошувалася у конституційно-правових дослідженнях. Наприклад, на думку С. В. Різника, національну безпеку необхідно розглядати як такий стан справ у державі і суспільстві, за якого передбачається захищеність національних інтересів та усунення або контроль загроз, визначаючи важливе значення в рамках забезпечення національної безпеки України триєдиної системи взаємопов'язаних та однаково значущих складових – безпека людини і громадянина, безпека суспільства та безпека держави, маючи свою юридичну основу у якості гарантування і захисту основоположних інтересів (цінностей), передбачених Конституцією України [1, с. 94].

За даного підходу можна побачити, що особливе значення в рамках розгляду національної безпеки в площині конституційно-правових відносин відіграють представлені у Основному Законі цінності, які в контексті національної безпеки держави як комплексного та системного інституту є першочерговими інтересами та об'єктами її забезпечення.

Необхідно зазначити, що наразі проблематика характеристики конституційних цінностей є одним із пріоритетних напрямів дослідження конституційної аксіології. А. Р. Крусян вважає, що під конституційними цінностями необхідно розуміти цінності сучасного українського конституціоналізму, до яких слід відносити: спрямованість (мету) конституціоналізму та зміст його принципів (людина, конституційно-правова свобода, право та верховенство права, демократія) як цінностей основоположного

характеру; нормативну основу конституціоналізму (конституція як цінність та її інтегративне розуміння на основі природно-правової, легістської, лібертарно-юридичної аксіології); інституційно-функціональну основу конституціоналізму (публічна влада, народний суверенітет) [2, с. 4]. Водночас М. В. Савчин розуміє конституційні цінності в якості сформованих під впливом доктрини конституціоналізму певного роду універсалій, які забезпечуються засобами правового захисту відповідно до Конституції та визначають зміст її принципів і норм [3, с. 113].

За наведеними пропозиціями розуміння конституційних цінностей можна зробити висновок, що будучи представленими у рамках норм Конституції України та основних положень сучасної доктрини вітчизняного конституціоналізму, ними визначається основні засади розвитку суспільства та держави, гарантуються права та свободи людини і громадянина в Україні. Фактично конституційні цінності можна розуміти як основні сутність та умову існування самої державності.

Необхідно зазначити, що наразі існує декілька підходів класифікації конституційних цінностей у рамках норм Основного Закону України. Так, на думку О. Г. Кушніренка, представлені у Розділі I Конституції України основні конституційні цінності суспільства та держави необхідно класифікувати наступним чином:

конституційні цінності, якими визначається засади конституційного ладу та української державності (закріплення статусу правової, соціальної державності, суверенітету та незалежності (стаття 1 Конституції України), цілісності та недоторканості території України (частина третя статті 2 Конституції України), закріплення унітарної форми держави (частина друга статті 2 Конституції України), республіканської форми правління (частина перша статті 5 Конституції України);

конституційні цінності, якими визначаються засади розвитку громадянського суспільства, прав та свобод людини і громадянина (визнання людини, її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3 Конституції України), закріплення народовладдя (частина перша, друга статі 5 Конституції України), конституційна заборона узурпації державної влади (частина третя статті 5 Конституції України), єдиного громадянства (частина перша статті 4 Конституції України), консолідації та розвитку української нації та інших етносів (частина перша статті 11 Конституції України);

конституційні цінності, якими визначаються засади формування та функціонування органів державної влади та

місцевого самоврядування (закріплення розподілу державної влади в Україні (частина перша статті 6 Конституції України), визнання і гарантування місцевого самоврядування (стаття 7 Конституції України);

конституційні цінності, якими визначаються засади найважливіших сфер суспільного життя (закріплення принципів верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України), законності (частина перша статті 19 Конституції України), визнання пріоритету норм міжнародного права над нормами національного права (стаття 9 Конституції України), право на користування природними ресурсами як виключного права власності Українського народу (частина перша статті 13 Конституції України)) [4, с. 45].

Окремо необхідно підкреслити положення та зміст норм Розділу II Конституції України, які визначають та гарантують основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні та є рівноцінними у значенні з вказаними статтями Розділу I Основного Закону у рамках визначення конституційного ладу та державного суверенітету України, а саме: свобода і рівність людини у своїй гідності та правах, їх невідчужуваність та непорушність (стаття 21 Конституції України), невичерпність конституційних прав і свобод людини та громадянина, неможливість їх скасування (частина перша, друга статті 22 Конституції України), права на вільний розвиток особистості, не порушуючи прав і свобод інших осіб (стаття 23 Конституції України) рівність у конституційних правах і свободах та перед законом (частина перша статті 24 Конституції України), гарантування конституційних прав і свобод особистого (статті 27–35 Конституція України), політичного (статті 36–39 Конституції України), економічного (статті 13, 14, 41, 42, Конституції України), соціального (статті 43–50 Конституції України), культурного (статті 53, 54 Конституції України) характерів та конституційних обов'язків людини і громадянина перед суспільством та державою (статті 51, 53, 65–68 Конституції України).

Наведені конституційні норми, якими проголошуються основні засади розвитку громадянського суспільства та держави загалом, встановлюються та гарантуються у невідчужуваності, непорушності, невичерпаності прав та свобод людини і громадянина в Україні, є визначальним базисом формування усєї правової системи держави. Своєю чергою в контексті правового оформлення безпекової політики держави, закріплюючи у своєму змісті конституційні цінності, ці норми Основного Закону стають найважливішим підґрунтям визначення основних напрямків її забезпечення та реалізації.

У рамках теорії національної безпеки, як вже зазначалося, конституційні цінності розглядаються в контексті основоположних (фундаментальних) національних інтересів. На думку О. П. Дзьобана національні інтереси суспільства та держави – це об'єктивно існуючі, усвідомлені потреби і устремління особистості, суспільства й держави в забезпеченні безпеки у всіх сферах їх життєдіяльності, внутрішньої стабільності в суспільстві, суверенітету й територіальної цілісності, міцного положення держави на регіональному рівні геополітики та у світі в цілому, досягнення її стійкого функціонування й розвитку [5, с. 136]. Г. П. Ситник розглядає національні інтереси як інтегральну інтерпретацію сукупності збалансованих інтересів людини (громадянина), суспільства, держави у різних сферах їх життєдіяльності, реалізація яких гарантує забезпечення національних цінностей, державного суверенітету, територіальну цілісність та прогресивний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток [6, с. 80].

Аналізуючи зміст представлених підходів, необхідно звернути увагу на зазначення державного суверенітету та конституційного ладу, територіальної цілісності, стабільності розвитку та функціонування громадянського суспільства, захисту прав та інтересів людини і громадянина як головних складових основоположних національних інтересів держави. У такому разі закріплені в нормах Основного Закону конституційні цінності є правовим базисом для визначення пріоритетів забезпечення національної безпеки та їх відображення в чинному законодавстві.

На сьогодні серед нормативно-правових актів у сфері реалізації безпекової політики держави та суспільства керівна роль відводиться Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р., який є загальним фундаментом сучасної системи забезпечення національної безпеки та Стратегії національної безпеки України від 14.09.2020 р., якою визначаються існуючі та прогнозовані виклики та загрози людині, суспільству та державі, а також встановлюється основні завдання забезпечення національної безпеки у рамках її довгострокового планування.

Відповідно до пункту 10 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. національними інтересами визначаються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян, а своєю чергою пунктами 1–3 частини третьої статті 3 відповідного Закону до фундаментальних національних інтересів відносяться державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад,

недопущення втручання у внутрішні справи України, сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовідносин з іншими державами [7].

Водночас пунктом 5 Розділу I «Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрямки державної політики у сферах національної безпеки» Стратегії національної безпеки України від 14.09.2020 р. визначено, що за урахуванням фундаментальних національних інтересів, визначених Конституцією України та Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р., пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародного визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського потенціалу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська та євроатлантична інтеграція України [8].

Відповідний зміст законодавчого закріплення та пріоритетного визначення у рамках стратегічного планування основоположних (фундаментальних) національних інтересів визначає прерогативу конституційних цінностей держави та суспільства в рамках забезпечення національної безпеки України та вироблення об'єктивних векторів її реалізації. Потрібно зазначити, що у відповідному випадку конституційні цінності необхідно характеризувати як статичну основу формування безпекової політики держави в рамках її існуючої системи та вироблення оптимальних шляхів протидії негативним тенденціям.

Загалом необхідно зробити висновок, що маючи найвищу юридичну силу в системі нормативно-правових актів Конституція України встановлює базові засади формування та розвитку держави та суспільства, визначає та гарантує права та свободи людини та громадянина. Відповідні засади з точки зору конституційної аксіології є основними конституційними цінностями держави, які у рамках забезпечення національної безпеки визначаються як основоположні (фундаментальні) національні інтереси держави.

Перелік використаних джерел

1. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 542 с.
2. Крусян А. Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права) *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / ред. кол.: С. В. Ківалов (гол. ред.), Л. І. Кормич (заст. гол. ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) та ін.: НУ «ОЮА», Південноукр. центр. гендр. проблем. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 3–13.
3. Савчин М. В. Конституційні цінності та конституційна юрисдикція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. № 1/ 2010. С. 111–120.
4. Кушніренко О. Г. Поняття, природа та види конституційних цінностей. *Конституція як основа розвитку правової системи*. VIII Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повід. Міжн.наук.конф. мол. вчених, аспірантів і студентів (2–3 жовтня 2015 р., Харків) 2015 р. Харків: Вид-во «Права людини», 2015. С. 44–46.
5. Дзьобань О. П. Національна інтереси як основа національної безпеки: світоглядно – методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2010. № 3 (62). С. 124–138.
6. Глобальна та національна безпека: підручник /авт. кол.: В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін./ за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.
7. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. (зі змін. та доп. станом на 24.10.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 30.06.2021 р.).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 30.06.2021 р.).

Д. О. Дейнеко
(Бангкок)

LEGAL ASPECTS OF CONSTITUTIONAL TRANSITION FROM DUALIST SYSTEM TO THE SUPREMACY OF INTERNATIONAL LAW

Анотація. Стаття аспіранта кафедри «Міжнародне право» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціаліста з консульських та адміністративних питань Посольства України в Королівстві Таїланд Д. О. Дейнека має назву «Правові аспекти конституційного переходу від дуалістичної системи до примату міжнародного права». Під дуалістичною системою розуміється закріплений в Конституції УРСР 1978 р., інших законодавчих актах та розвинутий в попередній радянській правовій доктрині підхід, відповідно до якого міжнародне і національне право розглядаються як дві самостійні системи права, які співіснують виключно на засадах координації. Дуалістична система не визнає ієрархії цих систем з підпорядкуванням національного законодавства міжнародному праву. Прийняття Конституції України в 1996 році ознаменувало початок переходу до нової системи, в рамках якої визнається примат міжнародного права. Утім, тут ідеться радше про певний вектор розвитку і на відповідному шляху виникає чимало юридичних питань, які аналізуються автором статті.

Ключові слова: Конституція України, міжнародні договори, примат міжнародного права, дуалізм міжнародного та національного права.

Throughout the past 25 years, the Constitution of Ukraine has been already amended 10 times, 6 Presidents have taken an oath on the Constitution, but one crucial thing that has remained is the commitment of Ukraine to international law enforcement, promotion of peace, and mutually beneficial cooperation. This undertaking is enshrined in Article 9 of the Constitution of Ukraine. Bearing in mind Article 8 of the Constitution of Ukraine, Article 9 determines the ratio of national and international law in Ukraine [1]. Since 1996 Ukraine has entered a new legal reality, in which Ukraine has assumed its responsibility for maintaining the rule of law within its sovereign territory and, in general, the whole world. Adoption of Ukraine's Constitution commenced nation's transition from the Soviet tradition of an absolute dualism to gradual and timely adoption of the phenomenon of the primacy of international law.

Despite the fact Article 74 of the Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic laid down the foundation for the conclusion of international agreements and bilateral exchange of missions and consular staff, nothing had been manifested about the correlation of national and international law in the Soviet legal system. Article 19 of

the USSR Law on International agreements dated 6 June 1978 set out the system of absolute dualism. On the one hand, international treaties of the USSR were subject to strict observance by the Union of Soviet Socialist Republics under the international law [2]. But on the other, international law and domestic law were considered as two independent systems of law with no hierarchy. The phenomenon of the Soviet dualist system according to Prof. Tunkin had the following distinctive features [3, c. 239]:

- *state sovereignty and principle of respect of national law were recognized as cornerstones of the system;*
- *no primacy of the international law framework over domestic law, and vice versa;*
- *relations between legal systems were based on the principles of coordination;*
- *both legal systems were in the process of active interaction* [4, c. 281].

Contrary to dualists system, the advocates of the monism system presumed that international law might in a certain way limit the sovereignty of states and operate as a universal legal framework for groups of states connected by common economic and political interests. The monist system, due to which domestic law prevails over the international legislation is often theoretically discussed, however not supported, since the states, international organizations, and alliances have become interdependent throughout the latest 80 years.

Ian Brownlie in his Principle of Public International Law challenges monistic theories of the primacy of international law. He notes that these theories are incompatible with the functioning of sovereign states. In his opinion, the most acceptable theory is coordination. In conformity with his concept, the two systems mentioned above don't collide as they operate in different fields, encompass different subjects, and are enforced differently. At the same time, modern publicist Prof. Buromenskyy consistently supports the concept of «synthesis of theories of dualism and primacy of international law». The Ukrainian scholar remains a supporter of the doctrine of the unity of law as a socio-cultural phenomenon that creates a unique legal order [5, c. 10].

Currently, the overwhelming majority of supporters of the theory of monism believe in the supremacy of international law over domestic law. Moreover, the supporters of radical monism outline a «higher legal order» - international law, and «subordinate» - national legal systems. Under Hans Kelsen systems of law are in a hierarchical relationship. The bottom is composed of the decisions of the courts and administrative bodies, the primary law - international law provisions as they do not depend on any statutes. Any norm of national law that is contrary to international law is considered null and void in the international legal sense [6, c. 39].

To avoid any collision Article 9 of the Constitution of Ukraine clearly states, firstly, «international treaties that are in force, agreed to be binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, are part of the national legislation of Ukraine», and, secondly, «conclusion of international treaties that contravene the Constitution of Ukraine is possible only after introducing relevant amendments to the Constitution of Ukraine». Thus we should elaborate on the following issues:

- *what is an international treaty?*
- *how to distinguish between international treaties and «other» instruments?*
- *how a treaty comes into force?*
- *how a state becomes bound by an international treaty?*

The Law of Ukraine «On International Agreements of Ukraine» incorporated the definition of a «treaty» laid down in Article 2 of the Vienna Convention on the Law of treaties. Treaty means an international agreement concluded between States in written form and governed by international law, whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments and whatever its particular designation [7].

It is necessary to distinguish international treaties from other international instruments e.g. resolutions of international intergovernmental organizations, declarations, memorandum. Although such international instruments may create certain international obligations, they do not acquire the status of an international treaty. Moreover, only subjects of international law including states and alliances of states may become parties to treaties. Agreements concluded without proper powers by the Ukrainian administrative-territorial units with administrative subjects of other states cannot be considered as international public-law agreements. The issue of the validity of an international treaty is a matter of international law, not domestic law. Recognition of an international treaty as invalid in domestic law may not give rise to the international legal invalidity of that treaty.

According to Article 11 of the VCLT and Article 8 of the Law of Ukraine «On international agreements of Ukraine» the consent to be bound by a treaty is expressed by signature, exchange of instruments constituting a treaty, ratification, acceptance, approval, or accession, or by any other means if so agreed [8]. Hence, only after the state expressed its consent to be bound by a treaty and an agreement entered into force the state should duly follow its rules and principles. Adherence to internationally recognized standards e.g. human rights, environmental law theoretically may be deemed unchallenging, however, practically it requires: 1) reasonable and flexible law-making body that takes into account both material law, sets out detailed procedural guidelines to

achieve better task performance; 2) executive bodies that acknowledge the social and cultural peculiarities of the region in the process law enforcement; 3) system of security and counteraction to potential threats and violation of fundamental norms recognized by civilized nations of the world; 4) fair and impartial judicial system that recognizes case law of the European Court of Human Rights.

To draw the bottom line, international law is both a system of voluntary self-restrictions of states in their rights and a legal framework that defines the rules to be carried out by all member states to achieve common prosperity. Please, note that the UN is not a legislature for all countries. Most of its Resolutions have the nature of recommendations. To some extent, resolutions adopted by the Security Council acting under Chapter VII of the Charter, are considered binding. However, the main difference between national and international law is the lack of a system of coercion. It should be emphasized that each state, including Ukraine, independently determines which treaty it is obliged to abide by. If a state is e.g. not a signatory to the Chemical Weapons Convention, it cannot be considered a violator of international law.

Contrarily, the enshrinement of the provision on non-compliance with international treaties in the national Constitution will not legitimize it. According to the basic principle of the «*pacta sunt servanda*» the UN Charter and Article 27 of the Vienna Convention on the Law of Treaties a party cannot invoke domestic law to justify its non-performance of a treaty. Treaties adopted by the government of Ukraine are simultaneously a heavy burden, sometimes accompanied by complaints of non-fulfillment of commitments, and inviolable rules that secure the universal human rights of Ukrainians and foreigners regardless of the political will of the state.

Sources:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
2. Закон про порядок укладення, виконання і денонсації міжнародних угод СРСР. 1978. URL: <http://surl.li/whhs>
3. Тункін Г. І. Теорія міжнародного права. Зерцало. 2009. С. 44.
4. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній; за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. С. 281.
5. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М. В. Буроменського: моногр. / авт.кол.; за ред. В. М. Репецького та В. В. Гутника. Львів; Одеса: Фенікс, 2017. С. 10.
6. Kelsen H. Pure Theory of Law / Translation from the Second German Edition by M. Knight. Berkeley: University of California Press, 1967, p. 39.
7. Закон України «Про міжнародні договори України». *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 50, ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 23.05.1969 (Прийняття від 14.04.1986). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ В ПРОТИДІІ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Стаття 59 Конституції України гарантує, що кожен має право на професійну правничу допомогу, у передбачених законом випадках ця допомога надається безоплатно. Зазначена норма Конституції України розширює правові гарантії захисту неповнолітніх, гарантовані Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про права дитини через право кожного на професійну правничу допомогу.

Конвенція про права дитини (ратифікована Постановою ВР України № 789-ХІІ від 27.02.1991), зобов'язує держави-учасниці гарантувати кожній позбавленій волі дитині право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги (стаття 37 Конвенції) та забезпечення в складі мінімальних гарантій кожній дитині, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту (стаття 40 Конвенції) [1].

«Людина має більшу цінність, ніж суспільство або держава», зазначав Микола Бердяєв, філософ українського походження, чотири рази засуджений, якого сім разів номінували на Нобелівську премію.

На нинішній час у законодавство України не імплементовано визначення віку «молоді люди», відсутні можливості звільнення молодих людей від кримінальної відповідальності або покарання правопорушника в разі вчинення ними тяжких злочинів, навіть за умови застосування принципів відновного правосуддя, а покарання неповнолітніх саме по собі не досягає мети виправлення, що й зумовлює актуальність цієї теми.

До законодавства більшості розвинутих країн Європи імплементований значно вищий ніж в Україні вік, до якого молода людина має право на особливе піклування та підтримку, в тому числі звільнення від кримінальної відповідальності. У Нідерландах максимальний вік кримінальної відповідальності неповнолітніх – 21 рік. Суди Нідерландів мають повноваження використовувати положення ювенального кримінального права щодо осіб, старших 18 років, але які не досягли 21 року. Закон ФРН про суд у справах неповнолітніх встановлює, що під його дію підпадають підлітки у віці від 14 до 18 років і повнолітні особи від 18 років до 21 року, якщо вони залишилися в розвитку ще неповнолітніми або якщо вчинене ними діяння розглядається як типове. Кримінальний

кодекс Швейцарії встановлює суб'єктні групи: діти від 7 до 15 років, підлітки від 15 до 18 років, молодь у віці 18–25 років. Кодекс Швейцарії не містить переліку злочинів відносно кожної вікової групи. У країнах англосаксонської системи права суд може звільнити від кримінальної відповідальності неповнолітніх якщо винний діяв без достатнього розуміння. Існує думка (Г. Андрусяк), що у разі встановлення вікової межі кримінальної відповідальності на дуже низькому рівні поняття відповідальності «стає безглуздим».

Кримінальне законодавство деяких країн (до прикладу, Іспанії, Польщі, ФРН, Грузії, Австрії) виключає кримінальну відповідальність осіб, які вчиняють заборонене кримінальним законом діяння, помиляючись в його протиправності.

Навіть стаття 96 кримінального кодексу нашого північного сусіда закріплює можливість у виняткових випадках застосування деяких положень глави щодо неповнолітніх до осіб у віці від вісімнадцяти до двадцяти років з урахуванням характеру скоєного діяння і особи винного. (див.: «Уголовный кодекс Российской Федерации» від 13.06.1996 (ред. від 05.04.2021, зі змінами від 08.04.2021).

Відповідні пропозиції (введення до чинного законодавства України поняття «молоді люди» віком до 21 року) містяться у дослідженнях О. П. Гороха, у проєкті нового кримінального кодексу робочої групи з питань розвитку кримінального права, що діє у складі Комісії з питань правової реформи при Президентіві України, яка здійснює розробку нового Кримінального кодексу України та Кодексу України про проступки [2].

Відповідно до визначення професора О. М. Костенка «Держава має сприяти вихованню нового покоління громадян, створюючи у суспільстві умови для узгодження їхньої волі і свідомості із законами соціальної природи» [3, с. 21].

На сьогодні покарання не досягає мети виправлення правопорушника. Існує кращий спосіб вирішення питань, які турбують і потерпілого, і правопорушника. Це відновне правосуддя. У багатьох народів світу існували практики вирішення ситуацій, які сьогодні закон визначає як злочин. Традиційно люди розуміли відповідальність як процес, який походить від слова «відповідь», як вважає Р. Г. Коваль [4].

Крім зазначеного, проблемою є імплементація принципів відновного правосуддя щодо неповнолітніх у разі, коли позиція батьків або законного представника з тих чи інших об'єктивних причин є деструктивною. Законодавство в цій площині потребує вдосконалення, як зазначає у своїх дослідженнях Г. М. Колесник [5].

В Україні з 11 років до 14 (у відповідних випадках до 16) років, тобто до настання віку кримінальної відповідальності, до дитини, яка вчинила злочин, але не є суб'єктом злочину внаслідок віку, можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру (ПЗВХ). Найжорстокішим примусовим заходом виховного характеру є поміщення дитини у спеціальну навчально-виховну установу, тобто виховну установу закритого типу.

Кримінальний процес є найбільш травматичним для психіки дітей як зазначає у своїх дослідженнях Л. М. Гридковець [6, с. 211]. Адвокат – єдина особа, без якого на практиці неможливий хід кримінального процесу за участю дитини. Такий висновок ми можемо зробити з аналізу статей 488, 491 КПК України [7]. Тому, задля реалізації конституційних прав громадян, зокрема, статті 62 Конституції України, необхідно ширше застосовувати принцип сприяння захисту «*favor defensionis*», як зазначає у своїх дослідженнях Я. П. Зейкан [8, с. 421].

Під час кримінального провадження, особливо щодо неповнолітніх, мають бути гарантовані права підозрюваного та обвинуваченого, про що неодноразово зазначав Європейський суд з прав людини, зокрема, у рішенні ЄСПЛ від 16.12.99 у справі «Т. проти Великої Британії» та низці відповідних «клонівих» рішень, як зазначає ВССУ [9].

У 2019 році почала діяти «Програма відновлення для неповнолітніх, підозрюваних у вчиненні злочину», яка має на меті забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимальне виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу та запобігання скоєнню ними повторних злочинів. Правовою основою цієї програми є спільний наказ Міністерства Юстиції України та Генеральної прокуратури № 172/5/10 від 21.01.2019 року. Це є вагомий здобуток, враховуючи, що згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Пропозиції автора включають збільшення віку настання кримінальної відповідальності, введення до чинного законодавства поняття «молоді люди» (віком до 21 року) та впровадження у законодавство додаткових можливостей для звільнення молодих людей від кримінальної відповідальності або покарання в разі вчинення ними окремих тяжких злочинів за умови застосування принципів відновного правосуддя.

Перелік використаних джерел

1. Конвенція про права дитини (ратифікована Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91). База даних "Законодавство України" офіційного веб-порталу Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. У НААУ відбулося фахове обговорення Загальної частини проекту нового КК України. URL: <https://unba.org.ua/news/print/5961-unaau-vidbulosya-fahove-obgovorennya-zagalnoi-chastini-proektu-novogo-kk-ukraini.html>
3. Костенко О. М. Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони. Івано-Франківськ : Петраш К. Т., 2019. 72 с.
4. Інститут миру і порозуміння. URL: <https://rj.org.ua/>
5. Актуальні питання захисту неповнолітніх у кримінальних провадженнях при відсутності законного представника Або що заважає відновному правосуддю? URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/aktualni-pytannya-zahystu-nepovnlitnih-u-kryminalnyh-provadzhenнях-pry-vidsutnosti-zakonnogo-predstavnyka-abo-shho-zavazhayevidnovnomu-pravosuddyu>
6. Духовно-психологічні основи християнської психології : [кол. моногр.] / [під ред. Гридковець Л. М.]. Львів: Скриня, 2015. 367 с.
7. Представник НААУ долучився до обговорення нормативно-правової моделі досудового розслідування. URL: <https://unba.org.ua/news/5957-predstavnik-naau-doluchiv-sya-do-obgovorennya-normativno-pravovoi-modeli-dosudovogo-rozsliduvannya.html>
8. Светлічний І. В., Зейкан Я. П. Практика проваджень в антикорупційних справах: наук.- практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 452 с.
9. Лист ВССУ від 16.01.2017 №223-66/0/4-17 про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html

Т. С. Томляк
(Вінниця)

ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ПРИНЦИП ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

Діти є однією з найменш захищених верств населення через вікові особливості розвитку та залежність від дорослих. Неналежна увага до забезпечення найкращих інтересів дитини, до реалізації її прав та свобод веде до викривленого сприйняття нею навколишнього світу, підміни ідеалів, що може відобразитись у поширенні дитячої злочинності, безпритульності, криміналізації суспільства.

Статтею 8 Конституції України передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Поряд з цим відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Норми основного закону нашої держави мають найвищу юридичну силу, а ратифіковані у встановленому порядку міжнародні договори є частиною національного законодавства і мають відповідати нормам Конституції України.

Поряд з цим загальні засади регулювання сімейних відносин визначені частиною третьою статті 51 Конституції України, згідно з положеннями якої шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Статтею 7 Сімейного кодексу України, передбачено, що жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

Погоджуємося з думкою Б. І. Андрушишина, який підкреслює, що в сучасній Україні дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, передбачених Конституцією України,

Конвенцією про права дитини, Цивільним кодексом України, іншими правовими актами визнаними в Україні [1, с. 125].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про охорону дитинства» виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність з виховання, навчання і розвитку дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці [2, ст. 12].

Частиною сьомою статті 7 Сімейного кодексу України передбачено, що дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Згідно з пунктами 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини, яка в силу положень статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Дитині забезпечується такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом. Згідно зі статтею 21 Конвенції про права дитини при усиновленні найкращі інтереси дитини мають враховуватися в першочерговому порядку [3, ст.3].

Оскільки ця конвенція ратифікована парламентом України 27 лютого 1991 року, узгоджується з нормами основного закону нашої держави, тому зазначені приписи мають враховуватися усіма державними та судовими органами держави при розгляді справ, які стосуються захисту прав та інтересів дітей.

Також слід зауважити, що основні положення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини покладені в основу багатьох рішень Європейського суду з прав людини, зокрема, щодо застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року (далі - Конвенція).

Відповідно до статті 8 Конвенції кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у

здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [4, ст. 8].

Так, у рішенні від 7 грудня 2006 року ЄСПЛ у справі «Хант проти України» наголосив, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини [5].

Аналогічний підхід ЄСПЛ дотримався у справі «Ельсгольд проти Німеччини», у рішенні від 13 липня 2000 року вказано на необхідність враховувати, що інтереси дитини є вищими, ніж інтереси батьків, зокрема батьки не наділяються правами вживати таких заходів, які могли б зашкодити здоров'ю дитини та її розвитку [6].

Крім того, при врахуванні найкращих інтересів дитини, надзвичайно ваговою позицією в практиці ЄСПЛ є врахування думки дітей, якій приділяється відповідна увага згідно з її віком.

Така позиція зазначена зокрема у рішенні ЄСПЛ від 18 грудня 2008 року у справі «Савіні проти України». Так, пунктом 59 цього рішення передбачено, що суд також зауважує, що на жодному етапі провадження у справі судді не заслуховували дітей (включаючи О.С., якому в грудні 2004 року, коли тривав розгляд справи в суді першої інстанції, було тринадцять років) і що внаслідок виконання рішення про відібрання дітей від батьків їх не лише відокремили від родини, а й помістили в різні заклади [7].

Резюмуючи викладене, можна стверджувати, що попри наявність низки норм права в Конституції України, чинних національних та міжнародних правових документах, існують недоліки на законодавчому та практичному рівнях у питаннях застосування найкращих інтересів дитини у різних категоріях справ.

Перелік використаних джерел:

1. Андрусішин Б. І., Гуз А. М. Проблеми сучасного стану прав дитини в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2012. Вип. 19. С. 123-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_19_19
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 12 травня 2021 року).
3. Конвенція про права дитини: Генеральна Асамблея ООН; Резолюція 50/155 від 21 грудня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 12 травня 2021 року).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Рішення від 04.11.1950 року № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 12 травня 2021 року).
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Хант проти України» від 07.12.2006 року. Заява № 31111/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text (дата звернення 12 травня 2021 року).
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Ельсгольц проти Німеччини» від 13 липня 2000 року. Заява № 25735/94. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2404> (дата звернення 12 травня 2021 року); це ж рішення: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text (дата звернення 12 травня 2021 року).

ДОКТРИНА ULTRA VIRES В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Як зазначається в цивілістиці, юридична особа набуває цивільних прав і обов'язків, а також здійснює їх через свої органи, на підставі законодавчих норм певної держави та установчих документів цієї юридичної особи. В рамках доктрини *ultra vires* (з латиського – перевищення повноважень, поза межами повноважень) передбачається, що дії юридичної особи поза межами її цілей та діяльності, а також статутних обмежень, можуть бути визнані такими, що не мають юридичних наслідків, тобто нікчемними або недійсними. Формування цієї доктрини відбулось у Великій Британії в XIX столітті у договірному праві, що було зумовлено пошуком певних запобіжних заходів при укладенні інкорпорованими компаніями правочинів, що не охоплювалися їх статутною метою, та була призначена для захисту як інвесторів, так і кредиторів компанії. Доктрина отримала свій подальший розвиток після прийняття Палатою Лордів рішення у справі *Ashbury Railway Carriage and Iron Company Ltd v. Riche* 1875 року.

Як зазначає О. Виговський, «історично ця доктрина застосовується як до випадків відсутності корпоративної правоздатності (коли компанія вчиняє правочин, який виходить за межі її статутних предмета та цілей діяльності), так і до випадків відсутності повноважень її представника на вчинення такого правочину» [1, с. 5].

Ідея, що закладена в основі цієї доктрини, корелюється із концепцією спеціальної (обмеженої) правоздатності юридичної особи. Якщо універсальна (загальна) правоздатність юридичної особи надає юридичній особі можливість бути учасником будь-яких цивільних правовідносин, то спеціальна правоздатність – учасником тільки тих правовідносин, що відповідають визначеним законом або установчими документами предмету та цілям її діяльності і встановленим обмеженням. Цивільним кодексом України (стаття 91) закріплено загальну правоздатність юридичної особи. Як вказує О. Артикуленко, тим самим розширено (збільшено) обсяг правоздатності будь-якого із суб'єктів, який має ознаки юридичної особи [2, с. 39].

На сьогодні більшість держав континентальної системи права не визнає концепцію *ultra vires* (або допускає її застосування в обмежених випадках), коли правоздатність юридичної особи може бути обмежена в її установчих документах, проте такі обмеження не впливають на правовідносини із третіми особами. Схожа

тенденція спостерігається і у державах загальної системи права. Так, у Великій Британії внаслідок імплементації Першої директиви 68/151/ЄЕС закріпленням статті 35 Закону про компанії 1985 р., а також надалі, статті 39 Закону про компанії 2006 р., усунуто доктрину «презюмованого повідомлення» щодо статутів компаній, яке мало своїм наслідком, що доктрина *ultra vires* перестала застосовуватись до правочинів, укладених із добросовісними третіми особами. Фактично це означає скасування застосування доктрини *ultra vires* щодо добросовісних третіх осіб.

Екстраполюючи ідею доктрини *ultra vires* щодо діяльності іноземних юридичних осіб, можна вважати, що правоздатність іноземної юридичної особи може бути обмеженою законом або статутними документами цієї юридичної особи. Вихід за межі правоздатності юридичної особи має своїм наслідком визнання дій юридичної особи такими, що не мають правових наслідків. Особистий статус юридичної особи визначає її правове положення, а також обсяг правоздатності юридичної особи, наприклад, які правочини вона може укладати та які угоди є для неї поза межами повноважень (тобто *ultra vires*). Як зазначає А. С. Довгерт, упродовж тривалого часу в Україні та й у світовій практиці вважалося, що здійснені юридичною особою дії, які суперечать встановленим цілям її діяльності, є недійсними [3, с. 147].

У зв'язку із зазначеним, у контексті міжнародного приватного права потребує вирішення проблемна ситуація, яка зумовлена тим, що в певній державі можливим є обмеження правоздатності юридичної особи, водночас в іншій державі, для іншої сторони (контрагента), що є учасником правовідносин з такою юридичною особою, про такі обмеження може бути не відомо.

В цьому аспекті слід звернути увагу на прийняття 1968 року Радою Європейських Співтовариств Першої директиви 68/151/ЄЕС «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються державами-членами від компаній у рамках контексту другого абзацу статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві» [4], що встановлює мінімальний обсяг тієї документації та інформації, яку компанія обов'язково має розкрити щодо себе. Цією директивою визначено, зокрема, що організація, яка оспорує правочин із третьою особою, не може посилається на обмеження, які встановлені у своєму статуті для здійснення такого правочину. Згідно зі статтею 2 зазначеної директиви держави-члени мають обов'язково розголошувати інформацію, серед іншого, стосовно установчих документів (п. (а), інформацію щодо будь-якого переміщення «місця» компанії (п. (є). Згідно зі статтею 9 цієї директиви дії органів компанії

покладають на компанії зобов'язання навіть, якщо такі дії виходять за межі цілей компанії, та за умови, що такі дії не є ширшими за компетенцію зазначених органів, передбачену або дозволену законодавством. Однак, держави-члени можуть передбачити, що компанія не несе відповідальності, якщо такі дії виходять за межі цілей компанії і вона може довести, що третя сторона знала про те, що ці дії виходять за межі цілей компанії, або відповідно до обставин, не могли не знати про таке; оприлюднення статуту не є достатнім доказом вказаного.

Необхідно також зауважити, що в українському законодавстві положення Першої директиви 68/151/ЄЕС частково враховані у нормах Цивільного кодексу України, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Крім того, нормами статті 28 Закону України «Про міжнародне приватне право» 2005 р. (далі – Закон) [5] передбачено, що юридична особа не може посилається на обмеження повноважень її органу або представника на вчинення правочину, яке не відоме праву держави, у якій інша сторона має місце перебування або знаходження, крім випадків, коли інша сторона знала або за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

Основна ідея включення цієї норми в національне законодавства полягає у забезпеченні стабільності цивільного і торгового обороту, захисті прав і законних інтересів протилежної сторони у правочині (контрагента). З положень цієї статті випливає, що не особистий закон іноземної юридичної особи (який визначається згідно зі статтею 25 Закону, застосовуючи комбінацію критеріїв інкорпорації та осілості юридичної особи), що укладає правочин, має компетенцію встановлювати обмеження повноважень органів або представників юридичної особи, а право держави, в якій має місце перебування або знаходження контрагент (критерій місцезнаходження). У виняткових випадках, на підставі критерію доведеності знання контрагента про наявність обмеження такі положення не застосовуються. Із цього слідує, що норми міжнародного приватного права України припускають можливість обмеженого застосування концепції *ultra vires*, а саме визнання обмеження повноважень органу іноземної юридичної особи або її представника на вчинення правочину.

Аналізуючи положення статті 28 Закону, а саме формулювання «інша сторона має місце перебування або знаходження», слід зробити висновки, що вона стосується різних суб'єктів: *місце перебування* – фізичних осіб, *місце знаходження* – юридичних осіб. При цьому юридичний факт (вчинення правочину) має місце на території іноземної держави. Крім того, дія норми цієї статті щодо

юридичних осіб розповсюджуються на випадки, коли певна юридична особа, що створена відповідно до законодавства певної держави, й відповідно право цієї держави і є особистим законом цієї юридичної особи (у разі застосування критерію інкорпорації), укладає правочин в іншій державі, а саме з контрагентом, особистий закон якого визначається правом іншої держави (що не пов'язано із місцем вчинення правочину). Як визначено у частині другій статті 25 Закону місцезнаходженням юридичної особи є держава, у якій юридична особа зареєстрована або іншим чином створена згідно з правом цієї держави. Зі змісту статті 28 Закону вбачається, що формулювання «інша сторона має місце перебування або знаходження» не є тотожним розумінню до визначення, яке міститься у статті 25 Закону – «місцезнаходження» для цілей даного Закону. На нашу думку, це потребує уточнення.

На підставі зазначеного пропонується статтю 28 Закону викласти у такій редакції: юридична особа не може посилатися на обмеження повноважень її органу або представника на вчинення правочину, яке не відоме праву держави, у якій інша сторона має місце перебування або знаходження, або згідно якого визначається особистий закон іншої сторони, крім випадків, коли інша сторона знала або за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

Перелік використаних джерел

1. Виговський О. Доктрина *ultra vires* та її еволюція в англійській законодавчій та судовій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4, с. 5–9.
2. Артикуленко О. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6, С. 238–242.
3. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону за ред. А. Довгерт. Харків, ТОВ «Одісей». 2008, 352 с.
4. Перша директива 68/151/ЄЕС «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами – членами від компаній в рамках контексту другого абзацу статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_453#Text (дата звернення: 12.05.2021).
5. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 12.05.2021).

ДОГОВІР БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ: ПРОБЛЕМИ ТА ОКРЕМІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

За цивільним законодавством України договір банківського вкладу (депозиту) є апріорі оплатним договором, за яким банк зобов'язується не тільки виплачувати вкладникові суму отриманого вкладу, а й сплатити проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (частина перша статті 1058 ЦК України). Навіть якщо в такому договорі розмір процентів та положення про умови та порядок сплати доходу в іншій формі не встановлені, в силу закону банк зобов'язаний сплатити вкладникові проценти у розмірі облікової ставки Національного банку України (частина перша статті 1060 ЦК України). При цьому, через імперативність вказаної норми сторони договору банківського вкладу позбавлені права встановити інше в умовах договору.

Як вбачається із наукової літератури, договір банківського вкладу традиційно розглядається правознавцями оплатним договором [1, с. 735]. На переконання науковців, на відміну від правового режиму договору позики, який містить більше диспозитивних норм, правовий режим банківського вкладу охоплює переважно імперативні норми, які, залишаючись приватноправовими, є результатом проникнення публічно-правових засад у договір банківського вкладу. Вони мають на меті захист найбільш слабкої у економічному відношенні сторони правовідносин – вкладника [2, с. 277; 3, с. 17]. Зазначене істотно відрізняє цивільне законодавство України від цивільного законодавства більшості економічно розвинутих країн Європейського союзу, які, як правило, не містять окремої конструкції договору банківського вкладу, та мають значно вищий рівень диспозитивності норм цивільного законодавства. Особливого значення набуває якість норм закону, присвячених регулюванню договору банківського вкладу, зокрема, його оплатності.

В параграфі 3 глави 47 ЦК України правовому регулюванню оплатності договору банківського вкладу присвячені норми статті 1061 Кодексу, деякі з яких були внесені до нього за наслідками світової фінансової кризи 2008 р. Однак, незважаючи на внесені зміни, сучасний стан правового регулювання зазначених правовідносин загалом є таким, що не повною мірою відповідає потребам сучасного цивільного обороту, а самі норми є такими, що потребують вдосконалення.

Говорячи про правову природу процентів за договором банківського вкладу, слід зазначити, що погляди більшості сучасних цивілістів базуються на поглядах німецького цивіліста 19 століття К. Канаріса, який розумів під процентом незалежну від прибутку і обороту, але залежну від строку надання капіталу винагороду, що виплачується грошима або іншими замінними речами за можливість використання капіталу [4, с. 124]. З точки зору закону зазначені проценти є процентами за користування чужими коштами (стаття 536 ЦК України), які є відмінними від процентів, які нараховуються та сплачуються у разі прострочення виконання грошового зобов'язання (частина друга статті 625 ЦК України).

Загальноприйнятою одиницею вимірювання процентів є проценти річних. Зі змісту норм статей 536, 1054, 1056-1, 1061 ЦК України вбачається, що в них йдеться про проценти, які розраховуються на річній основі до отриманої боржником суми чужих коштів. Однак посилення на річний характер процентів містить лише частина друга статті 625 ЦК України. На відміну від цього, у багатьох іноземних правопорядках, норми законодавства містять пряму вказівку на річну природу процентів (наприклад, частина 5 § 489 НЦУ [5], стаття 1343-1 ЦК Франції [6], §1803 ГК Чеської Республіки [7], стаття 187 Банківського кодексу Республіки Білорусь [8], статті 6.1.12, 7.1.7, 7.4.9, 7.4.10 Принципів міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА) [9]). Вказане свідчить про одноків підходи законодавців різних країн, що зумовлене єдиною математичною методологією нарахування процентів у світі. У правовідносинах зі сплати процентів кількісним виразом останніх є процентна ставка. Процентні ставки поділяються законом на фіксовані та змінювані. Саме такі підходи при визначенні процентів демонструє стаття 1056-1 ЦК України, стаття 187 Банківського кодексу Республіки Білорусь [8], пункт «j» статті 3 Директиви № 2008/48/ЄС від 23 квітня 2008 р. Європейського Парламенту і Ради ЄС про договори споживчого кредитування і відміну Директиви Ради ЄС 87/102/ЄЕ [10].

Враховуючи єдину правову природу процентів за користування чужими коштами, зазначенні підходи до типу процентних ставок слід визнати універсальними не тільки для договорів, які розміщені законодавцем у главі 47 ЦК України, а й для інших договорів, які можуть передбачати нарахування та сплату процентів, передбачених статтею 536 ЦК України. Стаття 1061 ЦК України не містить норм щодо типів процентної ставки, а частина третя статті 1058 ЦК України містить лише посилення на можливість застосування норм глави 71 ЦК України, однак це посилення міститься у нормі, яка регулює відкриття вкладного рахунку. Разом з тим, внесення відповідних положень до статті 1061

ЦК України також не веде до економії законодавчого матеріалу. На наш погляд, оскільки норми Кодексу про типи процентної ставки можуть застосовуватись у різних цивільно-правових договорах, з метою недопущення законодавчого дублювання доцільним є групування вказаних норм у статті 536 ЦК України.

Також актуальним є питання щодо застосування складних процентів за договором банківського вкладу. Як відомо, проценти поділяються на прості та складні. Простий процент характеризується тим, що нарахування процента здійснюється виключно на суму внесеного банківського вкладу. На відміну від цього, складний процент – це процент, що нараховується на суму внесеного банківського вкладу і нараховані за попередній період проценти, які поповнюють суму внесеного банківського вкладу (капіталізація). Частина шоста статті 1061 ЦК України встановлює, що не витребувані у строк проценти збільшують суму вкладу, на яку нараховуються проценти, якщо інше не встановлено договором банківського вкладу. Враховуючи, що значна частина положень Кодексу щодо процентів за договором банківського вкладу є імперативними, а зазначену норму закону можна розуміти і таким чином, що в цьому разі сторони можуть передбачити лише незастосування складних процентів, виникає питання щодо можливості застосування за домовленістю сторін складних процентів за банківським вкладом, і за відсутності факту невитребування вкладником у строк процентів. Зазначимо, що не зовсім вдалим в даному випадку є і застосування законодавцем терміну «витребування процентів». Сучасній банківській практиці витребування процентів за банківським вкладом не притаманно, оскільки сплата процентів здійснюється банком переважно шляхом переказу суми нарахованих процентів на поточний рахунок вкладника, і тільки у випадку отримання процентів у готівковій форм, останній має звернутись до банку, в якому відкритий вкладний рахунок вкладника. Останнє, однак не притаманно банківській практиці, оскільки відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів та здійснення за ними розрахунково-касових операцій, є одним із додаткових джерел доходів банків, що здійснюють залучення коштів вкладників.

На наш погляд, у силу свободи договору сторони мають право передбачити нарахування складних процентів на умовах відмінних, від зазначених у частині шостій статті 1061 ЦК України. Однак, як вже зазначалось, проблема можливості застосування складних процентів у грошових зобов'язаннях, що пов'язані із правомірністю користування чужими коштами (стаття 536 ЦК України) в законі належним чином не врегульована. Зазначимо, що дещо інші підходи у цьому питанні демонструє

законодавство багатьох іноземних країн. Наприклад, частина третя статті 314 ЦК Швейцарії [11] та § 248 НЦУ [5] загалом обмежуючи застосування складних процентів, прямо встановлюють, що ці обмеження не стосуються банківських вкладів. В свою чергу, стаття 1343-2 ЦК Франції також допускає застосування складних процентів, але дає змогу нараховання та капіталізацію таких процентів, лише якщо вони нараховані не менш ніж за повний рік [6]. Тому в цілях досягнення правової визначеності у цьому питанні, доцільним бачиться внесення до ЦК України окремих норм з вказаного приводу. При цьому, враховуючи можливість їх застосування в цілому у грошових правовідносинах вважаємо, що в такому випадку здійснити таке врегулювання законодавцю доцільно через внесення змін не до статті 1061 ЦК України, а до чинної структури статті 536 ЦК України.

Перелік використаних джерел

1. Коментар до параграфа 2 «Кредит» глави 71 ЦК України. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Т. II. 1088 с.
2. Безклубий І. А. Банківські правочини: монографія. Київ: Видавничий Дім «Ін юре», 2007. 456 с.
3. Договорное право. Договоры о банковском вкладе, банковском счете; банковские расчеты. Конкурс, договоры об играх и пари. В 2-х томах. Кн. 5: Т. 2 / Брагинский М. И., Витрянский В. В. М.: Статут, 2006. 623 с.
4. Каримуллин Р. И. Права и обязанности сторон кредитного договора по российскому и германскому праву. Москва: Статут, 2001. 240 с.
5. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html> (дата звернення: 30.03.2021).
6. Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/2021-04-05 (дата звернення: 30.03.2021).
7. Гражданский кодекс Чешской Республики. URL: <http://juristpraha.cz/wp-content/uploads/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf> (дата звернення: 30.03.2021).
8. Банковский кодекс Республики Беларусь. URL: https://kodeksy-by.com/bankovskij_kodeks_rb/188.htm (дата звернення: 30.03.2021).
9. Принципы международных коммерческих договоров (принципы УНИДРУА). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920#Text (дата звернення: 30.03.2021).
10. Директиви № 2008/48/ЄС від 23 квітня 2008р. Європейського Парламенту і Ради ЄС про договори споживчого кредитування і відміну Директиви Ради ЄС 87/102/ЄЕ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b19#Text (дата звернення: 30.03.2021).
11. Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19110009/index.html> (дата звернення: 30.03.2021).

І. В. Плавич
(Київ)

ПРО ОКРЕМІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМИ ВИНАГОРОДИ ПОЗИКОДАВЦЯ ЗА ДОГОВОРОМ ПОЗИКИ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В умовах запропонованого юридичній спільноті обговорення Концепції оновлення цивільного законодавства України [1], актуальним залишається питання щодо вдосконалення правового регулювання відплатності договору позики. Згідно із законом договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору (частина п'ята статті 626 ЦК України). Відповідно з цим, вказані норми Кодексу встановлюють презумпцію відплатності договору. Відплатність є основним принципом договірних відносин, тому більшість цивільно-правових договорів є відплатними, а безвідплатні договори є виключенням із загального правила. На думку І. Б. Новіцького, відплатним є договір, у якому кожна зі сторін має майновий інтерес, а безоплатним договір в інтересах виключно однієї сторони [2, с. 129–130]. Відповідно із цим, відплатним є договір, за яким надання однієї сторони договору зумовлює зустрічне майнове надання від іншої сторони договору. Правовідносини, що виникають на підставі договору позики, за загальним правилом є відплатними, якщо інше не встановлено договором або законом (частина перша статті 1048 ЦК України). Згідно із законом формою винагороди позикодавця за договором позики є проценти, і, навіть за відсутністю в договорі позики умов щодо суми винагороди позикодавця, в силу закону такий договір є відплатним, оскільки в такому разі розмір процентів визначається на рівні облікової ставки Національного банку України (частина перша статті 148 ЦК України).

Стосовно правової природи процентів, що підлягають сплаті за договором позики, слід зазначити таке. Певна дискусійність цього питання серед науковців зумовлена тим, що ЦК України не надає легального визначення цього поняття та визначає два види процентів: проценти за користування чужими грошовими коштами (стаття 536 ЦК України), та проценти, що нараховуються та сплачуються у разі прострочення виконання грошового зобов'язання (частина друга стаття 625 ЦК України).

Слід погодитись з В. В. Вітрянським, який на прикладі договору позики доводить, що проценти за цим договором символізують його відплатний характер та за своєю правовою природою є платою за користування позиченими коштами, яка з

економічної точки зору є компенсацію позикодавцю втраченої останнім можливості (в зв'язку з переданням грошових коштів позичальнику) отримати приріст, який би дало йому використання суми позики в майновому обороті [3]. На думку Л. О. Новосолової, цей процентний приріст передбачений у рамках нормальної дії договірної зобов'язання, і тому зобов'язання зі сплати процентів не може внаслідок цього розглядатись як санкція, а тим більш, як міра відповідальності [4, с. 82]. Схожої позиції у цьому питанні дотримується Є. О. Тупицька [5, с. 74]. Тому проценти, сплата яких передбачена статтею 1048 ЦК України є процентами, що сплачуються позичальником позикодавцю за правомірне користування чужими грошовими коштами.

Проценти другого виду є заходом відповідальності за порушення грошового зобов'язання і одночасно, способом захисту майнового права та інтересу кредитора [6]. Застосування цих процентів за договором позики відбувається з урахуванням правової позиції, викладеної у пункті 54 постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 444/9519/12, згідно з якою після спливу строку, встановленого договором позики або законом для повернення позики, чи у разі пред'явлення до позичальника вимоги згідно з частиною другою статті 1050 ЦК України, право позикодавця нараховувати за позикою проценти припиняється. Права та інтереси позикодавця в охоронних правовідносинах забезпечуються частиною другою статті 625 ЦК України, яка регламентує наслідки прострочення виконання грошового зобов'язання [7]. Отже, на відміну від законодавства країн, яке уможливило одночасне стягнення з позичальника обох видів процентів у разі прострочення повернення позики [8], українська судова практика в цьому питанні демонструє підходи, характерні для правової доктрини Німеччини. Разом з тим на відміну від відповідних норм цивільного законодавства Німеччини, які цілком адаптовані до норм Директиви Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу № 2011/7/EU «Про протидію затримкам платежів у комерційних угодах» [9], норми частини другої статті 625 ЦК України встановлюють неринковий розмір процентної ставки (3%), застосування якої не надає належного захисту порушеним правам та інтересам позикодавця.

Як вже зазначалось, винагорода позикодавця у формі процентів підлягає нарахуванню та сплаті лише у разі у надання у позику грошей. У силу норм частини другої статті 1048 ЦК України договір позики вважається безпроцентним, якщо позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками.

Однак, ці положення Кодексу не кореспондують нормам частини першої статті 1050 ЦК України, які встановлюють, що якщо позичальником не повернуті речі, визначеними родовими ознаками, він зобов'язаний, зокрема, сплатити проценти, належні йому відповідно до статті 1048 ЦК України. Водночас у главі 71 ЦК України відсутні будь-які правові норми, присвячені позитивному регулюванню можливої форми винагороди позикодавця, якщо у позику надані речі, визначені родовими ознаками. Зазначимо, що стаття 1048 ЦК України встановлює безпроцентність надання у позику речей, визначених родовими ознаками, а не безвідплатність останнього. Отже, в силу принципу свободи договору (стаття 627 ЦК України) у разі передачі в позику речей, визначених родовими ознаками, сторони договору позики можуть за домовленістю визначити в договорі позики форму та розмір винагороди позикодавця, яка є відмінною від процентів. На наше переконання, така форма може бути грошовою чи натуральною. Зазначимо, що прикладом встановлення такої форми винагороди позикодавця у законодавстві країн колишнього СРСР є норми частини третьої статті 718 ЦК Республіки Казахстан, статті 734 Цивільного кодексу Республіки Узбекистан, частини третьої статті 829 Цивільного кодексу Республіки Таджикистан, частини третьої статті 762 Цивільного кодексу Республіки Білорусь [10]. Своєю чергою, в частині країн ЄС такі положення договорів позики базуються на диспозитивності норм їхнього цивільного законодавства, а в інших – прямо передбачені договором. Наприклад, § 2392 Цивільного кодексу Чеської Республіки встановлює, що проценти можуть застосовуватись не тільки за грошовою позику, а й за позику у цінних паперах, а при негрошовій позиці сторони можуть замість процентів здійснити виконання відповідно у більшій кількості або речей кращої якості, але того ж роду [12], стаття 1905 Цивільного кодексу Франції допускає нарахування процентів на позику не тільки грошима, а й іншим рухомим майном [13], а § 607, 609 НЦУ при визначенні форми відплатності позики взагалі використовують нейтральні терміни «винагорода» та «оплата» [11], внаслідок чого сторони договору мають можливість на власний розсуд конкретизувати форму та розмір такої винагороди у договорі.

Браховуючи чинні норми закону, що визначають правову природу процентів за користування чужими коштами (стаття 536 ЦК України), та той факт, що рівень диспозитивності норм цивільного законодавства країн ЄС є як правило вищим, ніж у цивільному законодавстві України, вбачається доцільним запропонувати доповнити ЦК України нормами про форму винагороди позикодавця за договором позики речей, визначених

родовими ознаками. З огляду на вказане пропонуємо внести наступні зміни до ЦК України:

1. Викласти назву статті 1048 ЦК України у такій редакції:

«Форми винагороди позикодавця»

2. Викласти п. 2 частини другої статті 1048 ЦК України у такій редакції:

«п. 2. позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками, якщо інше не встановлено договором або законом.»

3. Доповнити статтю 1048 ЦК України частиною третьою такого змісту:

«3. Якщо за договором позики позичальнику передаються речі, визначені родовими ознаками, виплата винагороди проводиться в тому випадку, коли його розмір і форма (грошова або натуральна) передбачені договором.

4. Викласти друге речення частини першої статті 1050 ЦК України у такій редакції:

«Якщо позичальник своєчасно не повернув речі, визначеними родовими ознаками, він зобов'язаний сплатити неустойку, відповідно до статей 549-552 цього Кодексу, яка нараховується від дня, коли речі мали бути повернуті до дня їх фактичного повернення позикодавцеві, сплатити винагороду, якщо така встановлена договором, а у разі, якщо договором встановлена винагорода у грошовій формі, сплатити грошову суму винагороди відповідно до статті 625 цього Кодексу».

Перелік використаної літератури

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
2. Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательствах. М.: Госюриздат, 1950. 416 с.
3. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договор займа: общие положения и отдельные виды договора. М.: Статут. 2006. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2010/DOGOVOR/DOGOVOR_KN_5_T1.htm (дата звернення: 24.03.2021).
4. Новоселова Л. А. Проценты по денежным обязательствам. 2-е изд., исправ. и допол. М.: Статут. 2003. 192 с.
5. Тупицька Є. О. Проценти за новаційним договором позики. *Юридична Україна*. 2010. № 1. С. 72–76.
6. Див. п. 6.2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2003р. «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань». *Вісник господарського судочинства*. 2014. № 1. С. 22.
7. *Постанова Великої Палати Верховного Суду* від 28 березня 2018 р. (справа № 444/9519/12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74838904> (дата звернення: 24.03.2021).

8. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ. URL: <http://stgkrf.ru/811> (дата звернения: 24.03.2021).
9. RICHTLINIE 2000/35/EG DES EUROPÄISCHEN PARLAMENTS UND DES RATES vom 29. Juni 2000 zur Bekämpfung von Zahlungsverzug im Geschäftsverkehr [Elektronic resourse]/Official website of the European Union. URL: Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:200:0035:0038:de:PDF>
10. Гражданский кодекс Республики Казахстан. URL: <https://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=00001&oraz=08&noraz=718>; Гражданский кодекс Республики Узбекистан. URL: <https://lex.uz/docs/180550>; Гражданский кодекс Республики Таджикистан. URL: <https://medt.tj/documents/main/normativno-pravovie-akti/zakonodatelnie-akti/ru/02506-ru.pdf>; Гражданский кодекс Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&rp0=hk9800218> (дата звернения: 24.03.2021).
11. Гражданский кодекс Чешской Республики. URL: <http://juristpraha.cz/wp-content/uploads/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf> (дата звернения: 24.03.2021).
12. Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006136398?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF#LEGISCTA000006136398 (дата звернения: 24.03.2021).
13. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_607.html (дата звернения: 24.03.2021).

Ю. С. Легуша
(Київ)

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

16 липня 1990 року Україна, прийняттям історичного документу – Декларації про державний суверенітет, розпочала свій шлях до незалежності, а трохи згодом, 24 серпня 1991 року, Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності України, який здобув значну підтримку українських громадян (90,32 %) на Всеукраїнському референдумі, що відбувся 1 грудня 1991 року.

Саме в цей період, як відзначає більшість науковців, був розпочатий процес формування вітчизняного конституціоналізму.

У шеститомній «Юридичній енциклопедії» зазначається, що «Конституціоналізм» (франц. *constitutionnalisme*, від лат. *constitutio* – устрій, установлення, положення) – доктринальне поняття, вживане як в юридичній науці, так і в суспільних науках у цілому. Виділяють кілька аспектів цього поняття. Передусім конституціоналізм трактують як політико-правову ідеологію, історично пов'язану з феноменом конституції. Його розкладають як певне інтелектуальне узагальнення, притаманне розвитку політико-правової думки в конкретній країні і як персоналізовану концепцію (концепції) сформульовану окремими видатними авторами (наприклад, в Україні – конституціоналізм М. П. Драгоманова, конституціоналізм М. С. Грушевського, конституціоналізм С. С. Дністрянського тощо). Водночас конституціоналізм нерідко узагальнено сприймається як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей» [1].

До того ж, у згаданій енциклопедії, «реформа» визначається, як «процес кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур, тощо. Реформи, як правило модернізують і змінюють форму та зміст відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад» [2].

Вагомий внесок у розвиток вітчизняного конституціоналізму та конституційної реформи, як його складової, зробили такі вчені, як: Н. В. Агафонов, М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, Ю. О. Волошин, О. Л. Копиленко, І. О. Кресіна, А. Р. Крусян, О. В. Марцеляк, Н. М. Пархоменко, А. О. Селіванов, О. В. Скрипнюк, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемпученко, О. І. Ющик та інші.

Зокрема, А. Р. Крусян визначає конституційну реформу в Україні як політико-правовий процес поетапного перетворення конституційного законодавства (зі зміною тексту Конституції), розвитку конституційних правовідносин та конституційної правосвідомості, створення системи забезпечення (охорони) конституційного правопорядку з метою формування сучасного українського конституціоналізму [3].

А от А. О. Селіванов вказує, що реформа Конституції – це не зміна її тексту, а зміна змісту і затвердження верховенства її принципів та цінностей, вона означає системні перетворення із встановленням вищих пріоритетів, які не отримали достатньої конституційної сили [4].

Тож, ми бачимо, що конституційна реформа є складний процес, який тягне за собою фундаментальні зміни до Основного Закону держави, при цьому впливаючи на найважливіші державні та соціальні інститути, такі як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, власне громадян України тощо, а також змінюючи політичний курс, встановлюючи нову правову ідеологію та вкотре затверджуючи конституційні принципи та цінності.

Також варто зазначити, що конституційний процес в Україні поділяється на декілька етапів, до того ж серед вчених сформувалось декілька поглядів на критерії виділення таких. Серед них можемо виокремити два, а саме: перший визначає формування етапів відповідно до внесених змін до Конституції України; згідно з іншим підходом етапи змінюються залежно від політичних сил, які отримували державну владу та задавали для конституційного розвитку нашої держави той чи інший напрям.

Але, на наше переконання, та політична сила, яка ставала до владного керма в державі, свої погляди у будь-якому разі намагалась втілити в Основному Законі, і тому виділення етапів у співвідношенні зі змінами, що були внесені до Конституції, є більш обґрунтованим.

Відповідно, перший етап охоплює період з 1990 до 1996 року і є підготовчим, коли були прийняті Декларації про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України, а також велась активна підготовка до прийняття Конституції України, розроблялись нормативні основи конституційної та супроводжуючих її реформ.

Другий етап тривав з 1996 до 2004 року і відзначається активною роботою з реалізації положень щойно прийнятої Конституції України, яка до того ж отримала позитивні відгуки від Венеційської комісії «За демократію через право». Також 15 січня 2000 року Президентом України проголошений всеукраїнський

референдум за народною ініціативою, на який було винесено 4 питання, які отримали значну підтримку від населення. І, не дивлячись на те, що відповідні зміни до Основного Закону так і не були внесені, зазначений референдум визнається вченими-конституціоналістами, як визначний для розвитку України.

Третій етап продовжувався з 2004 до 2010 року. Починається він прийняттям 8 грудня 2004 року загальновідомого Закону України № 2222, який набрав чинності 1 січня 2006 року, що вніс суттєві зміни щодо розподілу повноважень між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України, переходу до парламентсько-президентської республіки. 30 вересня 2010 року цей Закон був визнаний Конституційним судом України неконституційним у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття.

Четвертий етап конституційної реформи охоплює період з 2010 до 2014 року, який вважається науковцями регресивним для України, так як жодних реформ по суті не було проведено, натомість держава повернулася до попередньої редакції Конституції зі змінами, що були внесені Законом № 2222.

П'ятий етап розпочався у 2014 і тривав до середини 2016 року, яка починається формуванням коаліції народних депутатів, якою була підтримана ініціатива п'ятого Президента України щодо проведення конституційної реформи, спрямованої, зокрема, на децентралізацію державної влади, суттєві зміни до системи правосуддя.

Шостий етап – це червень 2016 р, адже саме тоді проведена судова реформа. Були внесені зміни до Конституції, а саме до статей 124-129, 130, 131, 147-148, 149, 151, 153; а також викладений у новій редакції Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Ці зміни стосувались інституту адвокатури (представництво у суді відтоді мають право здійснювати виключно професійні адвокати), запроваджений відбір суддів на конкурсній основі, а також часткового змінений процес їх звільнення тощо.

Сьомий етап тривав з вересня 2019 до січня 2019 року. Президентом України Володимиром Зеленським було внесено сім законопроектів про внесення змін до Конституції України, кожен з яких безпосередньо стосувався конституційного статусу Парламенту та Президента. Вони мали частково несистемний характер та посилювали вплив Президента, послаблюючи позицію Парламенту. Конституційний Суд України дав позитивний висновок на чотири з семи, два з яких із застереженнями. Були внесені зміни до Конституції України щодо скасування недорканності депутатів, зменшення їх кількості до трьохсот.

Отже, загальновідомим фактом є те, що конституційна реформа передбачає внесення суттєвих змін до Конституції нашої держави. Для того, щоб відповідати сучасному рівню розвитку українського суспільства, що є доволі стрімким, а також відповідати його запитам, такого роду реформа має бути кардинальною. З метою встановлення якісної системи публічної влади та вирішення потреб і запитів суспільства, конституційна реформа мусить бути системною, мати чіткий та виважений характер.

Ефективність реформи Основного Закону полягає і в подальшому послідовному внесенні змін до існуючих законів та прийнятті нових нормативно-правових актів задля результативної реалізації конституційних норм.

Комплексний підхід до реформування має також забезпечувати певні ідеологічні засади правового розуміння та беззаперечної поваги до Конституції України, а також усвідомлення непорушності закріплених у ній принципів та цінностей.

Перелік використаних джерел

1. Шаповал В. М. Конституціоналізм. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: „Укр. енцикл.“, 2001. Т. 3: К–М. 2001. С. 288–289.
2. Горбатенок В. П. Реформа. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П–С. К.: „Укр. енцикл.“, 2003. С. 303.
3. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
4. Селіванов А. О. Суверенітет народу і публічна влада. *Влада в Україні: шляхи до ефективності*. Всеукраїнський форум вчених-правознавців / відп. ред. О. Д. Святоцький. Київ: Ін Юре, 2010. 687 с.
5. Агавонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 38 с.
6. Конституційне право України / за ред. В.Ф. Погорілка. [4-е вид.]. Київ: Наукова думка, 2003. 732 с.
7. Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі: монографія / Ю.С. Шемшученка. О. І. Ющика. Київ: Юридична думка, 2014. 316 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Армкнехт Бартош**, правник юридичної фірми «Радник Армкнехт і партнери», докторант відділення права і адміністрації Гданського університету (Польща).
2. **Батанов Олександр Васильович**, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор.
3. **Бірюков Іван Андрійович**, кандидат юридичних наук, професор.
4. **Бондарук Тетяна Іванівна**, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.
5. **Бочарова Наталія Василівна**, професорка кафедри права, політології та міжнародних відносин університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро), докторка юридичних наук, доцентка.
6. **Бурчак Леся Іванівна**, директор Лівобережного кївського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги.
7. **Галус Олена Олександрівна**, доцентка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидатка юридичних наук, доцентка.
8. **Гапоненко Віра Анатоліївна**, доцентка кафедри політичних технологій Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, докторка політичних наук, доцентка.
9. **Дейнеко Дмитро Олександрович**, аспірант кафедри «Міжнародне право» Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка, спеціаліст з консульських та адміністративних питань Посольства України в Королівстві Таїланд.
10. **Демченко Пилип Станіславович**, аспірант відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.
11. **Демченко Ярослав Вікторович**, аспірант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, експерт у сфері міжнародних відносин.
12. **Д'яченко Тетяна Геннадіївна**, аспірантка відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.
13. **Іванова Анастасія Юріївна**, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.
14. **Кисіль Людмила Євгенівна**, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.
15. **Коломоєць Тетяна Олександрівна**, декан юридичного факультету Запорізького національного університету, доктор юридичних наук,

- професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України.
16. **Коряк Володимир Ярославич**, студент юридичного факультету Національного університету «Запорізька політехніка».
 17. **Кресіна Ірина Олексіївна**, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України.
 18. **Крусян Анжеліка Романівна**, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.
 19. **Куліченко Дарина Олегівна**, студентка 5 курсу юридичного факультету Запорізького національного університету.
 20. **Ландіна Анна Валентинівна**, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.
 21. **Легуша Юлія Сергіївна**, студентка 4-го курсу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
 22. **Максакова Руслана Миколаївна**, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, професор.
 23. **Малишев Олександр Олегович**, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.
 24. **Маховенко Євген Георгійович**, професор кафедри публічного права Вільнюського університету (Литва), доктор соціальних наук (право), професор.
 25. **Мельничук Ольга Федорівна**, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, доктор юридичних наук, професор.
 26. **Мішина Наталя Вікторівна**, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор.
 27. **Музика Ірина Володимирівна**, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент.
 28. **Овечкіна Ольга Станіславівна**, аспірантка відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.
 29. **Окіпнюк Володимир Тарасович**, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, доцент.
 30. **Павко Яна Анатоліївна**, науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.

31. **Палаганюк Вікторія Олексіївна**, студентка 3 курсу ОР «Бакалавр» Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
32. **Плавич Ігор Володимирович**, аспірант відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.
33. **Пухтинський Микола Олександрович**, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент.
34. **Светлічний Ігор Валерійович**, аспірант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, магістр міжнародного права, адвокат.
35. **Сиротко Михайло Володимирович**, аспірант кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».
36. **Скрипнюк Олександр Васильович**, заступник директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України, почесний академік НАПН України.
37. **Скрипнюк Олександр Олександрович**, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.
38. **Стойко Олена Михайлівна**, доктор політичних наук, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.
39. **Томляк Таїса Сергіївна**, аспірантка факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. М. Драгоманова, асистент кафедри права факультету менеджменту та права Вінницького національного аграрного університету.
40. **Федосєєв Костянтин Євгенович**, студент 5 курсу Інституту підготовки кадрів до органів юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.
41. **Фулей Тетяна Іванівна**, начальник відділу наукових проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України, кандидат юридичних наук.
42. **Хорт Ігор Володимирович**, завідувач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Інституту права та суспільних відносин, Відкритий міжнародний Університет розвитку людини «УКРАЇНА», кандидат юридичних наук, доцент.
43. **Худояр Леся Вікторівна**, науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.
44. **Шемшученко Юрій Сергійович**, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
45. **Явір Віра Анатоліївна**, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор політичних наук.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	5
----------------------	---

Розділ I. 25-ліття Конституції України – віха національного державотворення

Ю.С. Шемшученко Конституційний ювілей	6
Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк 25 років Конституції України: здобутки і конституційні перспективи	10
І. О. Кресіна Конституційний принцип виборності влади і судова реформа в Україні	15
J. Machovenko „... Mūsų visų likimas priklauso vien tik nuo tautos konstitucijos įvedimo ir išstobulinimo ...“: Gegužės trečiosios Konstitucija kaip testamentas ateities kartoms [«...Доля всіх нас залежить винятково від упровадження та удосконалення конституції нації...“: Конституція третього травня як воля для майбутніх поколінь»]	23
О. Ф. Мельничук Удосконалення конституційних основ місцевого самоврядування в Україні	31
А. Р. Крусян 25 років Конституції України: результати та перспективи	35
Н. В. Мішина Моральні основи сучасного українського конституціоналізму	39
О. В. Батанов Унітаристика як напрям сучасних конституційно-правових досліджень	42

Розділ II. Історичні аспекти розвитку конституційного права і конституціоналізму

Т. І. Бондарук Українське правознавство як конструкт	51
А. Ю. Іванова Історія української державності як об’єкт державного захисту: pro et contra	59
В. Т. Окіпнюк Політико-правові традиції Гетьманщини як історичний досвід українського конституціоналізму	62
І. В.Музика Українській конституціоналізм доби Української революції 1917–1920 рр. у творчій спадщині О. М. Мироненка	65

О. О. Малишев	
Козацька реляція про Київ як столицю України: невідомий документ поч. XVIII ст.	69
Л. В. Худояр	
Синдикалізм як ідеологічна засада концепції суспільного ладу в конституційних проектах М. Сціборського і гетьманського руху	75
Т. О. Коломоєць, Д. О. Куліченко, К. Є. Федосєєв	
Державні нагороди України: проблеми правового регулювання	79

Розділ III. Конституція – основа розвитку держави і суспільства

В. А. Гапоненко	
Особливості конституційного процесу в Україні: метод «компромісу»	83
В. А. Явір	
Вплив конституції України на формування термінології у сфері етнополітики	87
Р. М. Максакова	
Право громадян на участь у всеукраїнському референдумі: співвідношення конституційних засад та законодавчо визначеного механізму реалізації	91
О. М. Стойко	
Передумови зміни конституційного статусу міста	96
О. О. Галус	
Конституція України як правова основа муніципально-правового регулювання	100
О. О. Скрипнюк	
Проблеми забезпечення принципу поділу влади в умовах формування демократичного політичного режиму на сучасному етапі конституційного розвитку України	103
М. О. Пухтинський	
Конституційні аспекти інституційного та законодавчого забезпечення трансформації територіального врядування	107
Я. В. Демченко	
Феномен здійснення незаконного контролю території іноземної держави в міжнародному праві	112
М. В. Сиротко	
Ефективність конституційно-правового регулювання: у пошуках визначення критеріїв	116
В. Я. Коряк	
Закон України «Про всеукраїнський референдум»: основні проблематичні питання реалізації	119

В. О. Палагнюк	
Інститут краудсорсингу як форма безпосередньої демократії	123

*Розділ IV. Галузева юридична проблематика
крізь призму Конституції*

В. Armknecht	
Право dziedziczenia w świetle postanowień Umowy sporządzonej w Kijowie dnia 24 maja 1993 r. między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych [<i>Спадкове право у світлі положень Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, укладеного в Києві 24 травня 1993 року</i>]	129
Н. В. Бочарова	
Конституційно-правовий захист інтелектуальної власності як імператив сучасного технологічного розвитку	134
А. В. Ландіна	
Конституційні основи кримінальної відповідальності	138
І. В. Хорт	
Конституційно-правове забезпечення діяльності поліції: зарубіжний досвід та українські реалії	141
Т. І. Фулей	
Конституція як система координат для здійснення правосуддя	146
І. А. Бірюков	
Особливості дарування як цивільно-правового правочину	152
Л. І. Бурчак, І. В. Светлічний	
Забезпечення конституційного права на правничу допомогу через систему безоплатної правової допомоги України та досвід інших країн	157
Л. Є. Кисіль	
Правові засади відносин органів публічної адміністрації за зверненнями громадян	161
Я. А. Павко	
Конституційні основи природоохоронної політики України	163
П. С. Демченко	
Конституційні цінності як фундаментальний національний інтерес у забезпеченні національної безпеки України	167
Д. О. Дейнеко	
Legal Aspects of Constitutional Transition from Dualist System to The Supremacy of International Law	173
І. В. Светлічний	
Відновне правосуддя в протидії злочинності неповнолітніх: конституційний аспект	178

Т. С. Томляк	
Верховенство Конституції України та принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини	182
О. С. Овечкіна	
Доктрина <i>ultra vires</i> в контексті міжнародного приватного права	186
Т. Г. Д'яченко	
Договір банківського вкладу: проблеми та окремі напрями вдосконалення правового регулювання	190
І. В. Плавич	
Про окремі напрями вдосконалення форми винагороди позикодавця за договором позики в умовах рекодифікації цивільного законодавства України	194
Ю. С. Легуша	
Конституційна реформа у незалежній Україні: теоретико-правовий аспект	199
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	203

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Матеріали XII Міжнародної
науково-практичної конференції**
(Київ, 24 червня 2021 року)

**Конституція – основа
розвитку держави і суспільства**
До 25-річчя Конституції України

Збірник наукових праць

Комп'ютерна верстка – О. О. Малишев
Редакційно-коректорська група: І. Б. Усенко (голова),
А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, Є. В. Ромінський
Дизайн обкладинки – А. С. Юдашкіна

Підписано до друку 20 грудня 2021 року. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Book Antiqua.
Ум. друк. арк. 12,08. Наклад 100 примірників.

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
Тел. 278-58-91, факс 278-54-74
Свідоцтво про реєстрацію № 23702-13542ПР від 27.12.2018 р.

Віддруковано у «ОЛДІ-ПЛЮС»
вул. Паровозна, 46а, м. Херсон, 73034
Свідоцтво ДК № 6532 від 13.12.2018 р.

Тел.: +38 (0552) 399-580, +38 (098) 559-45-45,
+38 (095) 559-45-45, +38 (093) 559-45-45
Для листування: а/с 20, м. Херсон, Україна, 73021
E-mail: office@oldiplus.ua